

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tommerup Sogn

Historiske Oplysninger

om

Tommerup Sogn

af

F. Hjort

Baagegaard pr. Tommerup St.

TOMMERUP KIRKE
EFTER TILBYGNINGEN 1920.

Historiske Oplysninger

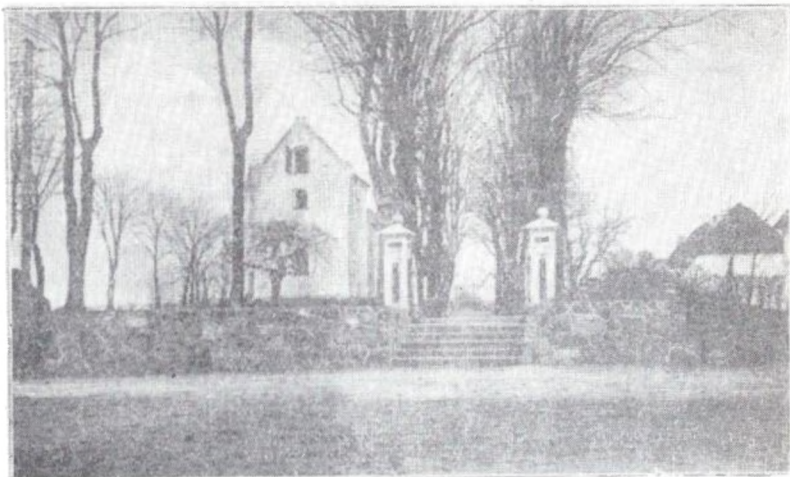
om

Tommerup Sogn

af

F. Hjort

Baagegaard pr. Tommerup St.

TOMMERUP KIRKE
FØR TILBYGNINGEN 1920.

Historiske Oplysninger om Tommerup Sogn.

Af F. Hjort, Baagegaard pr. Tommerup St.

Odense Herred ligger i Hjertet af Fyen, og i den vestlige Del af dette ligger Tommerup Sogn grænsende op til Orte og Ørsted Sogne i Baag Herred, og til Vissenbjerg mod Nord, Verninge i Syd og Brylle i Øst. Kun mod Syd og Sydvest er der et naturligt Skel i Holmehavebækken, der udspringer i Halles Mose ved Frøbjerg og danner Sogneskel fra Skovstrup og til Grænsen af Brylle Sogn. Paa alle de øvrige Grænser findes kun et lavt Jorddige eller en ubetydelig Grøft. Sognet ligger temmelig højt over Havet, hvilket i nogen Maade hænger sammen med, at det ligger midt paa Øen. Det laveste Sted er i det sydøstlige Hjørne bag Holmehave, 80 Fod. Herfra hæver Terrænet sig ret jævnt til en Højde af ca. 200' i Tommerup By ved Kirken for at naa sin største Højde i Egnen ved Fredskovsm inde (ca. 300'), hvor Vandskellet findes mellem Odense og Brænde Aa. Dette sidste Vandløb, som har sit Udspring i Højsholt Skov, ligger dog betydelig højere, idet denne Aa paa det Sted, hvor den løber ind i Vissenbjerg Sogn, ligger 100' over Havet.

VEJEN FRA BROHOLM KIRKE TIL TOMMERUP STATION.

Den sydlige Del af Tommerup Sogn er ret jævn og jævnt skraanende, hvorimod hele den nordlige store Halvdel danner en idyllisk, venlig smilende Egn med sjældne, smukke kupe-rede Terrænforhold, der særlig er fremtrædende og iøjne-faldende paa Højderne ved Ravnestedet; ligesom ved Tommerup St., Baagegaard og Talleruplund er en efter vore Forhold storslaaet Natur med herlig Udsigt til Frøbjerg og Vissøbjerg med den mellemliggende Brændeaaal.

BAAGEGAARDS TØRVEFABRIK.

I den nordlige og vestlige Del er betydelige Skovstrækninger, som ved Store Appe, Højsholt, Femtningen og Storskovene, ligesom der ogsaa findes gode Enge og Tørvemoser ved Baagegaard, Store Appe og Skovstrup. Her er der i tidligere Tid skaaret megen Tørv baade til Teglværksbrug og til Husholdningsbrug paa Egnen og i Odense. Tørveproduktionen tog et stort Opsving under Verdenskrigen, men er nu atter stilnet meget af.

I den sydlige Del af Sognet er Jorderne ret lette, sandede og tildels stenede. Derimod er det stærkt lerede mod Vest og i den nordlige Del. Dette har ført med sig, at man allerede for ca. 200 Aar siden begyndte at drive Teglstensfabrikation, først ved Tallerup og senere ved Talleruplund og Baagegaard, hvor der produceredes store Mængder af Sten, der væsentlig gik til Odense. Men efterhaanden gik Driften

i Staa alle 3 Steder, sidst paa Baagegaard i 1880. Men her kom der atter Liv i denne Industri, idet et A/S Tommerup Teglværk i 1910 opførte et nyt, stort, moderne Værk, der arbejder baade Sommer og Vinter og producerer ca. 30.000 Sten pr. Dag foruden Tagsten, Drænrør og Fliser. Endelig er der i de senere Aar oprettet et helt nyt Teglværk paa Lilleskov.

I denne Forbindelse er det interessant at bemærke, hvad Hofman Bang skriver i sin »Odense Amt«: »Tommerup Sogn frembyder store Forskelligheder; thi medens man tæt ved Tommerup By finder megen Grus og Sten, der ligesom i Sørling er sammenskruede, saaledes finder man mod Brylle god Muld, ved Appe og Broholm stiv Skovler. Ved Talleruplund en Art Marskler, nemlig et sjældent fint Ler, som i aldeles horizontale Lag ligesom har bundfældet sig. Det springer i kantede Stykker, naar det tørrer eller fryser, og staar til en Dybde af 6 à 8 Fod og derover, hvoraf det øverste Lag, omtrent 2 Fod, er uden Kalk; men Resten er udmærket Mergel; der findes end ikke den mindste Sten i dette Ler. — Det er denne sidste Egenskab, der gør den saa udmærket anvendelig til Teglværksfabrikation. Ved Gravning er her funden en Mængde Rav op til et Gaaseægs Størrelse og derover.

I Tilslutning til ovenstaaende Udtalelser kan ogsaa her anføres, hvad L. M. Wedel i Indlandske Rejse 1803, 2 Hefte, S. 135 f, skriver: »Tommerup, hvis smukke Præstegaard paa en Bakke udmærker sig iblandt de andre kønne Bøndergaarde, der alle forskønnes ved de nydelige Haver, Vænger, Indhegninger, brede Gader og Renlighed alle Vegne; Kornmarkerne lovede god Afgrøde saavel som ogsaa de Løkker, hvori Kløveret viste en frodig Væxt.

Synskredsen her er stor og afvekslende behagelig. Kirken er net og særdeles vel vedligeholdt. Jeg gav mig i Tale med en Bonde, som lod til at være meget overtroisk, især da det tordnede og lyncede, men beklageligt er det, at Almuen ofte betragter Naturens herlige Optrin med Rædsel og Angst, den seer Gienfærd, Mirakler og Guds Vredes Riis, der hvor den fredelige Natur blot fremvirker sit velgiørende Arbejde, og saadant et fordomsfuldt Menneske modtager ikke de klareste

Beviser, han tør ikke vove at tænke, han vil blot troe, nei den der har den mindste Kundskab, har oftest den største Troe.«¹⁾)

Paa Grund af sin forholdsvis høje Beliggenhed og af at Sognet er midt paa Fyen, er Klimaet noget koldere end ved Kysterne, hvilket dog ikke er saa føleligt, at det faar nogen Betydning for Dyrkning af Jorden, der paa denne Egn er som i det øvrige Fyen. Dog har der her, vel nærmest paa Grund af de gode Jernbaneforhold (med 2 Stationer), i de senere Aar været dyrket en Del Handelsplanter som Sukkerroer og Cikorie-rødder, Tobak, Hør og Humle. Under Verdenskrigen blev der her i Tommerup Stationsby oprettet et Hørskæfteri, det eneste paa Fyen, som muligvis kan faa nogen Betydning for Fremme af Hør og Hampdyrkingen.

Foruden de alt nævnte Industrier, findes ogsaa en stor Værktøjsfabrik paa Lille Tallerup, Dampmølle og Savskæreri samt Garveri i Tommerup By. Endvidere 2 Elektricitetsværker og Andelsmejerier ved Carlskilde og Tallerup, af hvilke det sidste dog ogsaa faar en Del Mælk fra de 6 Nabosogne. T a l l e r u p Mejeri blev startet i Juni 1888 paa Foranledning væsentlig af Forp. J. Hansen, Baagegaard, der blev den første Fmd., og Bestyrer P. Høllede, den første Mejerist, og C a r l s k i l d e blev sat i Værk 1. 11. 88 ved P. Rasmussen, Kamgaard, og Jørgen Grønlund, Mosegaard, af hvilke den første blev Fmd. og L. P. Olesen den første Mejeribestyrer. Kreaturbesætningerne er gennemgaaende af 1ste Kl. og Antallet stort, ligesom her overalt er stort Svinehold og Hestetillæg. Med Henblik paa Hestene skriver Hofman Bang 1843: »I Tommerup Sogn har endnu vedligeholdt sig et stort, stærkt og smukt Hesteslags, hvortil muligens den fordelagtige Beliggenhed af Græsgangene imellem Skovene har bidraget. Paa Baagøgaard og Talleruplund i denne Egn levede omtrent 1750 Major Hey og Kaptain Tommerup, der begge skulle have haft udmærkede Heste, og i den saakaldte M o s e g a a r d og i Jens Andersens Gaard i Tommerup har der indtil Dato vedligeholdt sig en Stamme af sorte-

¹⁾ Det har sin Interesse, at vide, at denne Mand var en Sønnesøns Sønnesøn af Anders S. W. Han var født 1752 og er dimitteret fra Odense 1774 og blev 1786 Sognepræst i Everdrup paa Sjælland, hvor han døde 1827. Samtidig med at han var Præst, var han en ivrig Landmand og Forfatter af mange landøkonomiske Skrifter. Han fik imidlertid senere et mindre godt Skudsmaal baade som Forfatter og Præst.

brune Heste af udmærket Godhed. Det synes i det hele, at man fra denne Egn tidligere har valgt Følhopper til Stutterierne paa Herregaardene; thi ogsaa paa Kjærsgaard nævnes en udmærket, blankbrun Stamme, der, efter den gl. Forvalter Brændholts Forsikring, fremkom ved Tillægsdyr fra Tallerup.«

Tommerup Sogn er et af de største, saavel i Herredet som paa hele Fyen, baade med Hensyn til Areal og Folketal. Arealet udgør 4337 Td. Land eller 2398 ha og indbefatter ialt 474 Ejendomme, hvoraf de 72 er Gaarde paa over 1 Td. Hartk. — Den skattepligtige Ejendomskyld var i 1916 3,019.000 Kr., som i 1920 uagtet det da paabegyndte Fald i alle Værdier blev sat op til 4,990.600 Kr. Kommunens Regnskab balancerede i 1912 med ca. 26 000 Kr., men voxede gradvis til 77 000 Kr. i 1922. Ejendommelig er det ogsaa, at medens andre Byer med Endelserne —torp eller —rup i Almindelighed kun har omkring 50 a 60 Td. Hartkorn, saa har Tommerup 343¹/₄ Tdr.

Fra Tommerup St.

TALLERUP MEJERI MED BAAGEGAARD OG STATIONEN

Men mest ejendommeligt er det dog at se paa Folkemængdens Vækst. Der fortælles i gamle Sagn, at hele Befolkningen her i Sognet led umaadelig under Pesten i den sorte Død-, da næsten alle Byens Folk døde og blev begravede paa Norremarken, hvor der endnu staar en aeldgammel Tjørnebusk, som ingen tør røre, fordi der saa vil komme en Ulykke over ham og hele Byen.

Da Pesten endelig hørte op, var der kun 2 Familier tilbage, hvoraf den ene boede i Drudgaarden og den anden i nuværende H. C. Rasmussens Gaard. Det er jo en historisk bekendt Sag, at

den sorte Død« rasede voldsomt overalt i hele Landet omkring ved 1350 og skal have bortrevet ca. $\frac{1}{2}$ Del af hele Landets Befolkning, og det er derfor saare rimeligt, at Sygdommen ogsaa har taget haardt fat her i Sognet. Nu kan man jo heller ikke vide, hvor mange Personer de 2 tiloversblevne Familier har udgjort; men de har dog næppe været flere end 20, og de kunde jo da nok i Løbet af de 300 Aar til 1660 have formeret sig til 114, som der siges da at have været her i Sognet^{*)}. Senere er Folketallet vokset paa følgende Maade:

Aar 1660 var her 114	Indbyggere	Aar 1890 var her 1545	Indbyggere
" 1787	" " 633	" 1901	" " 1577
" 1801	" " 819	" 1906	" " 1691
" 1834	" " 1124	" 1911	" " 2166
" 1840	" " 1256	" 1916	" " 2136
" 1860	" " 1451	" 1921	" " 2311
" 1880	" " 1533		

Da Præst og Degnefamilien ikke er medregnet og heller ikke de fattige, maa Tallet dog vist sættes til ca. 150 i 1660.

Det er mærkeligt med denne vældige Vækst i Indbyggerantallet i disse 260 Aar, og Tankerne frister let til at gaa videre i Forsøg paa at udregne, naar og hvor de første Mennesker har begyndt at fæste Bo her i Sognet. Der kan ingen Tvivl være om, at de første Nybyggere har slaet sig ned i selve Byen Tommerup, som er den eneste egentlige By i hele Sognet. Her er nu ca. 26 egentlige Gaarde, og det har der været i mange Aar, vel omtrent saa langt Historien rækker. Disse Gaarde har oprindeligt foruden i selve Bymarken haft Jord, Eng og Skovparter i Toftemarken, Nørremarken, Nappemarken, Maene, Kivsmose, Kohaven og i Usselhusene (nu Skovstrup), i Storskov og Lilleskov. Men i den nyere Tid er disse Udleder for en Dels Vedkommende dels ved Salg og dels ved Familie-Skifte blevet skilte fra Gaardene i Byen og bebyggede. Den nordlige Del af Sognet har alle Dage været noget for sig selv, idet denne Del, der omfatter Højsholt, Store Appe, Tallerup og Baagegaard, antagelig oprindeligt alt har været under Tallerup som Enestegaard. Holmehave, har oprindeligt været en Gaard, der aabenbart

*) Joh. Grundtvigs: Meddelelser for Rentekammerarkivet« 1877 S. 162.

er en Parcel af den gamle, store Gaard Værningholm, der laa lige indenfor Grænsen i Værninge Sogn.

Saa godt som hele det store udstrakte Sogn har ene »bar Jord«, det vil sige Jorder uden noget videre Muldrag, hvilket hænger sammene med, at de store Skove og Overdrev først er blevet ryddede i den nyere Tid, saaledes at Agerbruget ikke har haft Tid nok til at frembringe Muldraget. Kun i den allernærmeste Nærhed af selve den Bydel, der ligger ved Kirken, og et meget smalt Bælte ind efter Brylle By har man et lille beskedent Muldrag. Dette siger en, at man her paa dette Strøg har den ældste Bebyggelse, og at denne, efter alt at dømme, er udgaaet fra Brylle, der maa have været Adelbyen eller Moderby.

Ved Brylle er ogsaa betydelig mere dybmuldede og bedre Jorder, som jo tyder paa ældre Kultur, og Navnet kan vel ogsaa tyde paa at være af ældre Oprindelse end Tommerup. Der er det mærkelige ved dette Navn, at det er det eneste af sit Slags i det nuværende Danmark; men der findes nær beslægtede Navne paa Sjælland og Jylland i Tømmerup og Tommestrup, for ikke at tale om, at viovre i Skaane har et Tommerup, i hvilket der skjuler sig den samme Oprindelse til Navnet, som i vort Tommerup; men den skaanske har den Fordel, at vi kan følge det meget længere tilbage i Tiden, nemlig helt ind i Oldtiden, og da skreves det Tumaporp, hvilket selvfølgelig ogsaa er den oprindelige Form for vort Tommerup. Man vil deraf kunne skønne, at dette er fremstaaet af Mandsnavnet T u m e, T u m m e eller T u m i.³⁾

Grundlæggelsen af Byen er da gaaet for sig paa den Maade, at en Mand ved Navn Tume, vel en Træl, har faaet det for trangt i Brylle og ikke ønsket at gaa med de andre unge Mænd paa Langfart som Viking, men derimod foretrukket at tage sine tarvelige Redskaber paa Nakken og ved Hjælp af disse ryddet sig en Plet Jord vest ude i Urskoven og Overdrevet og bygget sig en Hytte for der at kunne fæste Bo med sin Hjertenskær, der maaske har været den, som mest har ønsket det saaledes for at holde sin Tume i Nærheden og derved ogsaa bedre kunnet være ham en god Medhjælper. Jeg tænker mig, at disse to unge Mennesker snart har faaet opdyrket sig en hel stor og pæn Torp

---

³⁾ N. M. Petersen: Om danske og norske Stednavne i Nord. Tidsskrift for Oldkyndighed II, 44 f.

herude vest for Brylle, som alle har været enige om at betegne som Tumes-Torps, hvilket saa i Aarhundredernes Løb er blevet til Tommerup. Tume og hans unge flinke Kone har nok efterhaanden, som Aarene gik, og deres Bedrift voksede, ogsaa set deres Børneflokk vokse; maaske har de faaet en halv Snes Stykker eller saa, og det er næppe alle gaaet paa Vikingefærd. Enkelte af Sønerne er nok blevet hjemme og har fortsat Forældrenes Arbejde med Udvidelse og Forbedringen af Agerbruget og Kvægavlen, og Døtrene har nok sørget for at finde sig nogle Mænd, som vilde hjælpe med i dette trælsomme, men sikre og solide Arbejde. Disse Børn har vel saa enten i Fællesskab ført Bedriften videre, eller de før eller senere har delt Jorderne imellem sig, og paa den Maade er her snart opstaaet en By, som man er blevet ved at kalde efter Grundlæggeren Tume.

Hvornaar denne første Oprindelse kan dateres fra, er vanskeligt bestemt at afgøre; dertil gaar de historiske Oplysninger ikke langt nok tilbage.

Ganske vist er her flere Steder i Sognet fundet Redskaber fra Stenalderen, ja til Nationalmuseet *) er alene indsendt over 40 Stk. fra forskellige Steder af Sognet. Dog kendes slet ingen Fund fra Broncealderen; derimod er der i Baagegaards Have funden en Agatperle, som nu under Nr. 15129 er i Nationalmuseet, og desuden er der funden en Guld-Fingerring (den vejer 12,1 Gram og er 15 mm bred. Dens Type er afbildet som Nr. 243 i Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen **) fra Folkevandringstiden, af Husmand Peder Clausens Kone paa Rasmus Andersen Greves Mark ved Tommerup, og den kom til Museet i Odense 1883 som Gave fra Oldnordisk Museum i København. Men dette siger jo kun, at der paa den Tid (Oldtiden) har været Mennesker her, derimod kan man ikke deraf vide, om disse har haft Bopæl paa Stedet. Det er maaske mest rimeligt, at antage, at disse fundne Sager er tabt eller efterladt af Jægere og Fiskere, som i kortere eller længere Tid har været paa Udflugt i disse Egne for at bringe Bytte med hjem. Der er nemlig at bemærke det Faktum, at her aldrig noget Sted i Sognet er fundet mindste Spor af Begravelser fra den forhistoriske Tid. Har der

*) Velvilligt meddelt af Nationalmuseet.

**) Meddelt af Museumsinspektør Chr. M. K. Petersen.

boet Mennesker, er de jo ogsaa døde og begravet her som andre Steder. Jeg er derfor mest tilbøjelig til at tro, at der slet ikke er begravet andre Steder end i og ved Kirken. Dermed skal ikke være sagt, at Byen først er fremstaaet efter Kristendommens Indførelse. Jeg tror Oprindelsen er noget ældre, og derpaa tyder ogsaa Navnet Tume eller Tyme, der jo var gængs under Kong Knud den Store, paa hvilken Tid vi jo da kender Tyme Sjøllandsfærer, der var en af denne Konges tapreste Krigere under Kampen i England. Navnet turde saaledes være almindeligt paa den Tid, da Kristendommen blev indført i Danmark. Men selv om Bebyggelsen er noget ældre end Kristendommen her, saa er det vel rimeligt at antage, at man alt forinden man gik over til den nye Religion, kan være begyndt at begrave de døde paa Kirkebakken, hvor der da antageligt forud har været et hedensk Gudehov, og da Byen jo i alle Tilfælde den Gang har været meget lille, har der jo kun været faa at begrave.

Som berørt i Begyndelsen, findes ingen egentlig naturlig Grænse mellem Brylle og Tommerup Sogne. De følger hinanden i en Længde af ligeved $1\frac{1}{2}$ Mil og begynder og ender samme Sted, hvilket kunde tyde paa, at de oprindelig har været eet Sogn i en Tid, baade før og efter at man gik over til Kristendommen.

Man regner ganske vist Sogdenes Dannelse fra denne Tid, idet man mener, at Navet udledes af »at søge« hen til samme Kirke; men det er dog et stort Spørgsmaal, om ikke Sogneinddelingen er meget ældre, idet man jo meget godt kan tænke sig, at ogsaa den hedenske Befolkning havde et Sted et Gudehov, hvor alle Sognets Beboere »søgte hen til« for at dyrke deres Gud.

Det har i denne Forbindelse sin Interesse at høre, hvad nogle gamle Sagn fortæller om Kirkens Opførelse hvorom jeg da først henviser til, hvad jeg skrev i Aarbogens første Hefte 1913, og dernæst til Thieles Meddelelse.^{*)}

»Det skete engang, da en fornem Frue kørte til Kirke, at Hestene blev sky og løb med Vognen. I sin Hjerteangst gjorde hun da det Løfte, at saafremt hun maatte vorde frelst af denne gruelige Fare, da vilde hun bygge Tommerup By i Odense Herred en Kirke. Og det skete for hendes gudelige Løfte, at

*) Danmarks Folkesagn I, 213.

hun kom uskadt fra Vognen, hvorudover hun ihukommende sine Ord gav Byen den Kirke, som den til denne Dag har!«

Dette tyder ogsaa i Retning af, at Tommerup er yngre end Brylle, idet der absolut kun kan være Tale om Kirken i Brylle i Sagnet. De andre Nabokirker ligger nemlig saa langt borte og saa afsides, at der i gamle Dage kun har været een fremkommelig Vej ud af Sagnet fra Byen, og den gik til Brylle. Vejene til de andre Sogne er af saa ny Dato, at de hører den nyere Tid til. Vejen til Ørsted er næppe 80 Aar gammel, og Vejen til Vissenbjerg og Ubberud stammer fra Aarene omkring 1770, da Bernt v. Vesten ejede Baagegaard og Broholm, som han forbandt ved Anlæg af de nuværende Veje, og den gamle T a l l e r u p s m e d , der kom til Egnen ca. 1820, har fortalt mig, at man i hans Ungdom ingen ordentlig Vej havde fra Byen og ud til Tallerup og Baagegaard; men man hjalp sig med at køre og ride mellem Træerne igennem den lange Skov, som den Gang strakte sig lige til Baagegaard. Og vilde man udensogns, maatte man ind paa Baagegaard, hvorigennem Vejen gik, for at faa Nøglen til Bagporten. Udenom Gaarden var spærret af Vand i Mølle dammen. Og endelig hvad angaar Vejen ad Verninge til, da har en anden gammel Mand fortalt mig, at i hans Ungdom stod hele den sydlige, lave Del af Tommerup Sogn under Vand om Vinteren, saa man der overalt kunde løbe paa Skøjter. En anden gammel Overlevering bekræfter dette, idet der siges: »Det er et almindeligt bekendt Sagn, at Landsbyen Tommerup i Nærheden af Odense har sit Navn af, at der i gammel Tid, da en stor Sø gik helt op til den Bakke, paa hvilken nu Kirke, Præste- og Degnegaard ligger, kun vare nogle faa Fiskerhytter, og Stedet kaldtes derfor den tomme Torp; med Søen har det uden Tvivl sin Rigtighed, hvilket Egnens Beskaffenhed endnu viser, derimod har fåvnet sikkert den foran nævnte Oprindelse.

Imellem Brylle og Tommerup Byer er der kun ca. $\frac{1}{4}$ Mil, medens der til Verninge er dobbelt saa langt og ufremkommelig Vej; alle de andre Byer ligger 4 a 5 Gange længere borte. Af disse mange Grunde kan Bebyggelsen kun være foregaaet fra Brylle som Moderby, og den er foregaaet ad den nærmeste og eneste tænkelige Vej, nemlig ad »P r æ s t e g y d e n« og længere ude tillige ad »D e g n e g y d e n«, som har samme Udspring i Brylle og mødes i Tommerup ved Kirken. De Gaarde, de mindste i Byen, som ligger ved denne Vej, og nærmest

Tommerup Kirke, er de ældste; her er den første Grund lagt til det nye Sogn; men snart er Byen udvidet, og man har faaet anlagt en Vandmølle ved det stærke Vandfald fra R a v e D a m, c; Vejen ned til Møllen er ført videre ad S m ø d e g y d e n om langs Engen (Søen) og op til Degnegyden, hvorved »Rundbyen« er fremkommen. Temmelig nær op til disse Veje har der i lang Tid været store, tætte Skove og Overdrev, som det har været et uhyre brydsomt Slid at faa nogen Indtægt ud af, hvorfor der ganske naturlig fra de mere frie Mænd i Bryllø, i Henshold til den Tids Tankegang er set med en vis Foragt paa disse »Torpere«, som maatte slide saa haardt for at finde det nødvendige til Livets Ophold. Mange Gange har en saadan nedsettende Tankegang om disse Nybyggere maaske ogsaa været berettiget, idet man jo meget vel kan tænke sig, at deres smaa og trange Kaar kan have fristet dem til at være mindre nøjeregnende overfor andres Rettigheder.

Jeg tænker her paa Oprindelsen til den gamle Overlevering om det ikke videre smigrende Udtryk om »de Tommerup Kæltringe«, der gerne nævnes i Forbindelse med »de Vissenbjerg Røvere«. Disse Betegnelser er saa rodfæstede og landskendte, at de aabenbart er meget gamle og meget vel kan tænkes at stamme fra Sognets første Bebyggelse, der jo efter alt at dømme er foregaaet i Vikingetiden, om i det 7. eller 8de Aarhundrede eller først i det 9 eller 10de kan næppe med Vished afgøres. Men paa den Tid var der vistnok kun faa Nordboere, der tog det saa nøje med andre Folks Gods. Det gjaldt kun om at erhverve sig noget; Maaden, hvorpaa det skete, tog man det ikke saa nøje med som i vore Dage. Vi ved jo, at vore Forfædre gennem flere hundrede Aar drog ud paa de lange og store Vikingetogter og hentede Velstand hjem til Danmark. At dette væsentlig har været den Del af Befolkningen, som boede i nogenlunde Nærhed af Havene, som jo den Gang var de eneste fremkommelige Veje, synes jeg er rimeligt. Længere ind i Landet har det været for besværligt at komme med paa de lange Togter; men den samme Natur har selvfølgelig ligget disse Indlandsfolk i Blodet, og Trangen har været hos dem til paa en lettere Maade at erhverve noget til Hjælp udover, hvad det daglige trælsomme Slid med Jorden kunde give. Derfor er det ganske nærliggende, at de har slaaet sig sammen, een stor Familie, som de var, og ved given Lejlighed prøvet og

kæltringet« sig noget til hos de rejsende og andre tilfældige fremmede, som viste sig i deres Nærhed og paa deres Ene-mærker. En saadan Kæltringebehandling, mulig ved ligefrem Overfald, vilde snart spørges videnom, og Ophavsmændene faa deres Færd betegnet efter Fortjeneste. Rimeligvis har »de Tommerupere« fortsat deres Kæltringestreger« længe efter, at deres Landsmænd ved Havet er hørt op med deres lignende Haandværk paa Havet, ja vel endog saalænge, at det, som i Vikingetiden betragtedes som en Ære, efterhaanden gik over til at vurderes for en Skam. Det er vel nok en saadan Vedholden ved det lastefulde, som har bidraget til, at Betegnelsen saa haardnakket har kunnet holde sig i Befolkningens Hukommelse. Nu skal man sikkert søge vidt omkring for at finde en mere nobel Befolkning end »de Tommerup Mænd«, saa Pletten er afvasket. Imidlertid er de ca. 10 Gaarde i den gamle oprindelige Rundby efterhaanden vokset til 26 Gaarde. Dette er sikkert gaaet til paa den Maade, at man for at faa nogen Nytte af de store Arealer, der laa til Byen, har maattet anvende den Tids Driftsmaader, hvor man jo for at frugtbar-gøre de store Enge og Græsjsjorder holdt store Kvæghjorder, som man har drevet ud ad tvende Hovedveje, »Fæveje.*), nemlig ad »den nederste Gyde« til Maen og Femningen og ad »øverste Gyde« til de store Skove, og her er man kørt ud for at hente Mængder af Træ og førte det til Odense. Rimeligvis er man undertiden kommen ind paa Nabosognenes Territorier og disse paa deres, saa man er bleven uenige om de rette Grænser mellem Sognene, og en Rebning har da maattet afgøre Striden. En saadan Rebning faldt gerne ud til Tab for selve Sognemændene, eftersom al den Jord, der fandtes mere, end man skattede og skyldte af, blev frataget dem og derpaa opført en Gaard.

Hvorledes det end forholder sig, saa findes der ikke alene i Tommerup, men ogsaa i de tilstødende Sogne, Brylle, Ubberud, Orte og Ørsted, en mærkelig Mængde Ene-*steg* *gaarde* i denne yderste og sammenstødende Del af Sognene. Ganske vist kan de jo ogsaa været opstaaet ved alm. Torp-sjuning, hvilket Navnet T *aller* *up* jo tyder stærkt hen paa.

*) Se derom Henrik Larsen: Tidsskrift for nordisk Oldkyndig-hed 1919.

Men forinden denne Fraklipning af hele den nordlige Del af Byens Jord har de vældige store Arealer sikkert givet Byen saa store Indkomster, og Kulturen er gaaet saaledes frem, at de har kunnet bygge nye Gaarde baade ad øverste og nederste Gyde, saa Byen er bleven fordoblet hen imod den Tid eller lige efter, at den træder ind i Historiens Lys.

Første Gang vi har set Byen nævne, er i Erkebiskop K a r l s (Eriksen) Testamente 1334, i hvilket han betænker en Del Mennesker med Gods, bl. a. sin Moder og Søskende og tillige en Mand ved Navn R o l a n d. Hvem denne Roland er, ved jeg ikke; men han faar tilskænket det Gods, som Erkebispnen købte i T u m m æ t o r p i Fyen. Her ser vi altsaa den ældste Stave-maade for Navnet, som ganske svarer til de beslægtede Navne andet Steds i Landet. Dette Gods i Tommerup, som der her i 1334 er Tale om, er selvfølgelig nogle Bøndergaarde; hvor-mange nævnes ikke. Erkebiskop Karl hørte til en mægtig og anset Adelslægt, der førte 3 Tværbjælker som Skjoldmærke og var meget udbredt, navnlig i Skaane. Karl var Søn af Erik Jensen (og Inger), der hørte til Erlandsønnernes Linie af de berømte Hvidernes Slægt. Karl havde først været Provst i Gamtofte i Fyen, hvor en Broder Christiern Eriksen afløste ham 1334 som Provst. En anden Broder, Knud Eriksen, havde ror 1316 været Sognepræst i Stenløse paa Fyen. Desuden havde han en 4de Broder Jens Eriksen, som 1334—45 var Hovedsmand paa Bornholm og g. m. Gertrud Pedersdatter (Kalf) til Bosø. Disse sidste havde flere Børn, bl. a. en Datter C e c i l i e, der var gift med A x e l J a c o b s ø n U l f e l d t. Jeg nævner disse, fordi næste Gang, vi høre Tommerup nævnt i Historien, er det netop efter sidstnævntes Død, da deres to Børn 15/3 1383 delte Forældrenes Gods imellem sig, og det viser sig, at de gamle Adelsfolk har haft en hel Mængde Gods i Tommerup og rundt om paa Fyen, af hvilket en Del sikkert er kommen i dens Besiddelse gennem den ovennævnte Roland. Sønnen, J o h a n n e s A b s a l o n s e n U l f e l d t, † 31/10 1396, var bl. a. Befalingsmand paa København Slot og faar af Forældrenes Gods foruden meget andet 2 Gaarde i Tummæthorp og 4 øde Jorder*) samt en Gaard, »M o s ø g a r t h«. Mærkeligt er det,

*) Man ser heri lige som en Bekræftelse paa det tidligere nævnte Sagn om, at næsten hele Sognet uddøde under Pesten i den sorte

at Mosegaard her nævnes for sig selv og ikke er slaaet sammen med de to andre Gaarde i Byen. Jeg udlægger det paa den Maade, at Mosegaard kort før er blevet oprettet ved Udskilning af Jord fra de gamle Gaarde oppe i Rundbyen, og muligvis har Mosegaard da været meget større og i sig indbefattet de senere oprettede Gaarde, Ellegaard, Kamgaard, Drudgaard o. l., og har det maaske været Bestemmelsen af Mosegaard at danne en Herregaard; en Tanke, som Ejerne saa af ukendte Grunde har opgivet. Datteren, Christine Absalonsdatter Ulfeld, der først (før 1383) var gift med Anders Syundesens Mule til Kjørstrup paa Lolland og siden 1394 med Niels Iversen Rosenkrantz*) († 1412), fik bl. a. Gods ved Skiftet efter Forældrene Gaarden »Taldorp«, i Tommerup (og Wærningsholm i Verninge, 11 Gaarde og 4 øde Jorder i Frøbjerg m. m.)

Taldorp, det endnu bestaaende Tallerup, har efter alt at dømme den Gang, 1383, indbefattet i sig baade Tallerup, Højsholt og Baagegaard (St. Appe er mere tvivlsomt, da den siden altid er i Forbindelse med Dalumkloster), hvilket jeg slutter deraf, at dette siden aldrig før har været nævnt; men at det vitterligt i flere Hundrede Aar derefter var forenet med Tallerup og Godset i Frøbjerg. Der er saaledes Tegn paa, at der har været tænkt paa at lave en Herregaard ud af Tallerup; men det lykkedes aldrig helt ud. Tilliggendet, ca. 1300 Td. L., var stort nok; men Indtægterne deraf har næppe staaet i Forhold til Udstrækningen af Jorderne.

Johannes Absalonsen og Hustru, af hvilke Manden var den længstlevende († 31. 10. 1396), efterlod sig næppe Børn, medens Søsteren, Christine Absalonsdatter, i sit Ægteskab med Anders Syundesens havde to Sønner. Ingen af deres Arvinger ses imidlertid at have arvet noget af det her omtalte Gods. Jeg antager derfor, at de to Søkende før deres Død solgte det samlede Gods til den bekendte holstenske Adelsmand Bernike Skinkel, der 1397 skrev sig »til Frøbjerg«. Han

--- --
Død«, eftersom endnu 30 Aar efter staaer der endnu 4 Gaarde øde under det her nævnte Gods — og der har jo sikkert den Gang alt været flere Herrer, som ejede Gods i Byen.

*) Barner: Rosenkrantzernes Historie.

grundlagde en Herregaard i Frøbjerg, som kaldtes Frøbjerghus, hvorefter de mulige Betingelser for Tallerup og Mosegaard er blevet betydelig forringede. Men Tallerup, og dermed hele den nordlige Del af Tommerup Sogn, følger nu Frøbjergets Historie lige til henimod Aar 1700*). Derimod er der nogen Uklarhed over, hvorledes det er gaaet med Mosegaard og den øvrige Del af Sognet i den nærmeste Tid herefter. I et Tingsvidne 1394 angaaende en Sag fra Snekstrup nævnes en hel Mængde Vidner, hvoriblandt mindst een, nemlig Nicolaus Jacobsen, er fra Tommedorp**).

I St. Knuds Klosters Arkiv fandtes bl. a. et Tingsvidne om Forligsmaal imellem Prioren og nogle Bønder i Tommerup i en Sag om Gundestrup Skov og Fang, og St. Gregorie Dag 1504 falder der Dom paa Odense Herredsting i Sagen; der siges, at »Mester Jep og de 2 Bønder fra Tommerup var venlig og vel forligte om Skoven, som de tre sammen havde, og vor han (Skoven) skift i tu imellem dem, saa at i lille Thysenitz Skifte fik Klosteret altid sin Del paa venstre Side; og det nøjedes dem med paa begge Sider.«

Efter Fru Eline Gøyes Jordebog***) hørte der i 1532 i Tommerup til Frue Mettis Fædrene Gods: »Hanns Nielszøn, 3 Ørtug byg, 1 Skieppe Smør, 2 Marck penndinge.

Lauritz Annderzøn, 1 pund byg, 1 Skieppe Smør, 2 Marck penndinge.«

1533 hørte til Dalum Kloster: I Tommerup Sogn, i Tommerup By: Hans Olufsen, Peder Andersen Tysk, Peder Madsen, og i Store Appe: Mads Andersen.

1540 Tingvidne fra Odense Herredsting: at Brylle Mænd og Tommerup efter Sct. Knuds Priors Foranstaltning ginge i Vilkaar med hinanden, at de vilde holde Tommerup Skov, som var forhugget og ilde medfaret, ved Magt (c. i Fred) i 10 samfulde Aar.

Bag paa Aktstykket staar skrevet: Paa det Skovskifte paa Dallemose imellem Kloster og Bønder i Odense Herred!

Superintendenten i Fyens Stift, Mester Jørgen Jensen, og hans Efterfølgere fik 24/6 1542 at vide, hvor han skulde oppe-

*) Se om Frøbjerg Historie i Aarbogen 2. Hefte 1914.

***) Danmarks Breve fra Middelalderen.

***) Udg. af A. Thiset S. 199.

bære sin Rente og aarlige Opholdning. Og blandt alt det Gods, som da tillægges dette Embede, findes ogsaa: «Kirkehavnen, som er for Gjæsteri af Per Hanssens i Thomerup (1 Ørtug Havre).»

1545, 20/4, Dom. ang. en »Have«, som Præsten i Tommerup og Brylle, Hr. Jens Andersen, gjorde Krav paa til sin Præstegaard. Hans fire nærmeste Formænd nævnes i Dommen.*)

Ifølge, Laursens: Kronens Skøder, har 1546, 29/9, udlagt Mogens Gyldenstjerne efter Kongens Begjær til Niels-Bjelcke og hans Medarvinger bl. a. af det Gods, som Hr. Henrick Knudtzen købte af Kong Hans: Tallerup Jens Jepsen, 1 Td. Smør. 1547, 27/3, har Jørgen Gyldenstjerne efter Kongens Begjær udlagt Niels Bielcke og Arvinger igen, som er det Gods hans Fader, Hr. Henrick Knudzen købte af Kong Hans: »Baagaa: Hans Jenszen $\frac{1}{2}$ Td. Smør Skielhuset . . . 1 $\frac{1}{2}$ Penge 1 Fj. Smør; og 1547 $\frac{1}{4}$ har Knud Gyldenstjerne efter Kongens Befaling udlagt til Niels Bielcke og Medarvinger følg. Gods, som Hr. Henrick Knudzen købte af Kong Hans: Holmehafve, Morthen Svendszøn 2 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ Penge, 6 Ø. Byg, Gjæsteri og 1 Skovsvin.

1547 Synsbrev og Tingsvidne paa en Eng i Tommerup Mae, som St. Knuds Kloster tilhørende.**)

1548 hørte til St. Knuds Kloster i Brylle og Tommerup Gods, som de fik Skøde paa af Thage Kock, ligesom Tygge Diegns Skøde og Kong Valdemars Laasebrev (Domsbrev) paa samme nævnes i Poulsens Regist. af 1548. Ved Tommerup var der ogsaa en Hauge, som Hr. Jens i Tommerup havde ladet indhegne og grøfte, og som kaldtes Aggerhauge, men som Kongens Dom tvang ham til at indlægge igen til de Lodsejere, der havde Deel i samme.

1549 fik Pouel Lauersen i Korup et Opresningbreff. faare ett Marckeskell emellom Tomerup grundt oc Narup grundt, som hand bleff feldt faare, oc haffeur hand wptingt ther faare till Eyler Ronnow.

1550 Thommerupe mend fiunghe een steffuing offuer Eyller Rønno, at møde paa Mandag først Kommendes ther paa marcken met hues breffe, hand haffuer ther paa (Actum Nyborg onsdag post Martiny anno 1550.***)

*) Se Aarbogen 1919 om Brylle.

***) C. Poulsens Reg. Vedl. C. Simonset. Odense 22. 47.

***) Rosenvinge gl danske Domme I 138 f.

Jørgen Brahe en befaling till Anthonius Bryske, Werner Svale, Derick Henningszøn, och Erich Kaass, att the skulle were huos tillstede, nar rebsmendt skulle rebe Tommerupe marck, och haffue goedt tillsyn mett, att samme Marck blieffuer retteligen rebett, saa huer lodteyer fanger saa møgitt, som hannom bør mett rette.*)

1551 24/1 Jørgen Brahe citat Fru Sophia, Jacob Hardenbergs Efterleverske, for en Eng, som hun kiender sig ved udi Tommeruppe Mark med Uret, at møde paa Tirsdag førstkomende. Herredagsdom afsagh i Nyborg 25/1 1551 forne Eng bør at gange under Reb och ret Maal och huer Lodszeyger uti forne Thomerupe att fange theruti sin Anpart, som hannom aff Rette kandt thilfalle — —. Jørgen Brade mente, at Engen burde komme under Reb og reet Maal. Thertil suarte Fru Sophia, at Engen havde ligget til hendes Gaard, Høgsholtt i 15 Aar og længere, og hun fremlagde et Tingsvidne fra Odense Herredsting af 1548, lydende, at nogle gamle Mænd havde vidnet, nogle i 40 Aar, andre mindre, da havde fornævnte Eng kun været brugt til Høgsholtt uti theris Minde, — og hun mente derfor at burde have, nyde og bruge og beholde Engen. J. Brahe svarede, at han havde hørt, at Engen aff gammell tiidt skulle være pantsatt for nogenen Steen till Kirckens Behoff og Bygning, och satte udi Rette og han fik Ret. **)

Den 7/8 1600 blev sendt en Miss. til Knud Rud om at lade Jens Jørgensen i Tommerup i Odense Herred, hvis Gaard er brændt, være fri for dette Aars Landgilde og føre dette til Udgift i Regnskabet. ***)

1600, 10/10: Mienige Byemend udi Tommerup, Gundestrup, Renner, Brænekil, Billinge, Boreby oc Brylle udi Dallum Birk supliære om Uret, som vederfares dem af menige Bymænd i Fangell, hvis Kvæg og Fæ indslaas paa deres Marker deres Gressbeed til Skade oc Afbræk . . . Absalon Giøe toge sig Sagen.****) Allerede 18/10 s. A. udgik Kgl. Betaling til Abs. Giøe at opkræve Sandemænd til at gjøre ret Markskjel mellem Fangel og de andre Byer og siden rette sig efter Sandemænds thouget.

*) Tegnelser o. alle Lande i D. Magas. 4 R. VI, 239.

**) Gamle danske Doem. i Tommerup I 138 f.

***) Canc. Brevboger I. T. 3,80.

****) Fyenske Tegn. Canc. Brevb. 6.

Følgende Miss. blev 23/7. 1602 sendt til Knud Rud paa Odensegaard: »Dirik Guldsmed i Odense har berettet, at en Mand i Odense for nogen Tid siden har opladt Kronens Part af Kirke-tienden af Tommerup Sogn til ham; men da han samtidig ikke har fæstet Tienden af Lensmanden, tiltales han nu af Knud Rud, der mener, at Tienden skal være forbrudt. Kongen har nu bevilget, at Dirik Guldsmed fremdeles maa beholde Tienden mod at svare et rimeligt Stedmaal af den, hvorefter Knud Rud skal rette sig. *)

1607 31/3: Knud Rudt till Lundegaardt. Kong. May. Befalingsmand paa Odensegaardt fick opreisning udi Drabssag, at efterdi den afgangne (Matz Andersen Nybølle kaldet) hans slegt og Venner icke hafde sagen forfølget och med retten til-taled Manddraberen Niels Staffenssen i Thommerup, medens Sagen for en Summe penge afsonit, och dens orfeidebref udgiff-uet, da hafir hans Maytt rigst och fornyet samme sag, paa nye igen af forne Knud Rud at mue begyndes och forfølges. **)

1608 19/6 Oprejsningsbrev for Christen Sørensen, Knud Ruds til Rudbjerggaards Foged, til paany at forfølge det paa Bertel Andersen i Tommerup begaaede Drab.

1612 20/11 Oprejsningsbrev for Hans Andersen i Tommerup, paa hvem der for nogen Tid siden er bleven svoren »Aaraadssag«, fordi han skal have været tilstede, da Peder Andersen i Knudstrup blev slaaet ihjel. Han har nu tilfredsstillet den dødes Slægt og Venner og afsonet Sagen hos Fru Ellen Marzvin til Lundegaard, Knud Ruds Enke, paa Kronens Vegne.

1616 er Anders Ibsen i Tommerup Herredsfoged i Odense Herred og fælder da Dom paa Tinget, og han sidder der endnu 1637, men 1638 er Anders Hansen i Korsebjerg Herredsfoged. Anders Ibsen fik 1616 Ordre til at udnævne 12 Mænd til at dømme en Jep Markersen i Fangel, som havde brudt Kirkefreden og gjort noget slemt) paa Karen Hansdatter; men Fogden nægtede at udnævne de 12 Mænd, hvorfor han maatte bøde 1 Okse.

I 1623 laa til Dalum Kloster bl. a. i. Thommerup 11 Mænd ialt ifølge Danske Magazin 3 R. IV 163 f.

*) Fyenske Tegnelser.

**) Fyn. Regs.

1630, 24/9 Brev til Henning Walkendorp: Vi forfarer med forundring, hurediss en Deell woriss och Cronens Bønder og Tjenere, der under St. Hans Kloster liggendes och udi Synderlighed Thommerupe mænd skall findes offuerhørrig och muttvillig og icke vill Rette sig effter, huis befalling Du eller din fuldmægtig udgiffuer Anlangendis. All pløje, saae och harve Rødde och forbedre Auflingen etc. . . . medenss vill Komme, naar dennum selfi løster . . . skal lade dem tiltale og straffe som vedbør. *)

1631, 25/7 Brev til samme: Nogle Aar før han kom til Odense Len, havde Tommerup Mænd accorderet med Mølleren i Næsbyhoved Mølle, at de, som ikke vilde eller kunde søge forne Mølle, skulde give ham een Skp. Korn, 1½ eller 2 efter deres Gaardes Størrelse og Vilkaar og dermed være forskaanet for Møllefærd.

I Anledning af Klage fra dem over, at Mølleren havde søgt dem og vilde tvinge dem til at søge Møllen, resolv. Kongen: De skulle søge denne Mølle eller holde Kontrakten . . . Item: 8 Sandemænd udi Tommerup By havde Suppliceret at forskaanes for Ægt og Arbejde, deres Formænd været forskaanet i Følge Brev af 1578. Men dette Brev melder kun om 7 visse personer, som da var Sandemænd, Lensmanden skulde fordre dette Brev, da de 7 alle vare døde, og siden lade Sandemændene i Thommerup nyde samme Frihed som andre Sandemænd i Fyen.

Den 9/9 1638 fik Hr. Hans Lindenow til Hundtslund af Kronen adskilligt Gods for bl. a. i Ottense Herred i Thommerop 1 Gaard med Skov til 60 Svins Olden (Laursen: Kronens Skøder, I 501 f).

De svenske Herren Bielker og Banérer, »som ifølge de ovennævnte kongelige Breve fik udlagt deres fædrene Gods i Danmark, havde ifølge en Jordebog over Godset, der nu findes i Rigsarkivet, for 14/3 1644 følgende Ejendomme i Tommerup Sogn:

B a a g a a : Prebiørn Hansen: Denne Gaard er Fougden Prebjørn Hansen aff S: Her Niels Bielcke for sin besuering och løn fri forundt.

---

*) Fyenske Tegnelser.

T o m m e r u p : Christopher Lauritzen, Poul Jensen, Morten Ibsen, Jørgen Andersen og Anders Hansen.

T h a l l e r u p : Anders Nielsen. **S k i e l h u s :** Oluf Hansen.

H o l m e h a u g e : Christoffer Hansen.

Den 25/5 1664 skjøder Steen Bielcke det svenske Gods til Rigsadmiral Henrich Bielke.*) I dette Skjøde kaldtes Tallerup for en »Enstallagaard« og Baagegaard for en $\frac{1}{2}$ Hem, Enstallagaard og Skielhuset $\frac{1}{2}$ Hem, Enstallet, medens Holmehave benævnes med »1 Hem«. Dette Hem eller Hemman maa vist nærmest betyde, at det er en Bondegaard, en hel Gaard. En Gaards Størrelse betegnes ved at sige, at den er saa og saa mange Hemman (Hemantal, mantal) d. e. saa og saa mange Matrikelenheder.

I en Skattemandtalsliste i Rigsarkivet fra 1660 viser det sig, at der i Tommerup Sogn var følgende Antal Personer i de enkelte Hjem.

Nemlig hos:

Hans Andersen	6	Mette Madsdatter	1
Anders Andersen	4	Maren Nielsis	1
Ras, Poffuelsen	3	Jørgen Rasmussen	2
Kirsten Hansis	4	Anna Madsdatter	1
Ras. Drud	4	Niels Pedersen	2
Dorthe Nielsis	4	Ras. Nielsen	1
Anna Niels Huid	1	Maren Hansis	3
Jørgen Nielsen	4	Jep Knarrebor	2
Jørgen Græffue	4	Christoffer Nielsen	2
Jens Smed	3	Hans Pedersen	3
Niels Brylde	2	Jep Huid	3
Hans Jørgensen	2	Morten Hansen	2
Christen Raffn	2	Jens Nielsen	4
Jørgen Remsniders Søn, Hans .	1	Hans Raffn	3
Hierre Ibsen	1	Hans Brylde	2
Ras. Tysker	2	U s s e l - H u s e n e :	
Ras. Hansen	2	Jørgen Strøger	1
Ras. Skræder	2	Anders Nielsen	3
Anders Skræder	2	S t o r e A p p e :	
Christoffer Remsnider	2	Lau itz Michelsen	3

*) I Tommerup gaar følgende med i den Handel: Christoffer Larsen, 1 Hem, Morten Hansen, 1 Hem, Anders Ibsen, $\frac{1}{2}$ Hem og Hans Raffn, $\frac{1}{2}$ Hem samt Rasmus Hansen i Gadehus.

Højsholt:		Holme Haffue:	
Hans Nielsen	3	Peder Ibsen	5
Hans Jørgensen	1	Baagaa:	
Tallerup:		Niels Marcusen	2
Anders Nielsen	3	Schel-Huset:	
		Anders Gregersen	3
		Personer: Ialt	114

Præstefamilien og Degnen synes ikke at være medregnede, ligesom Almissemlemmer og Tiggere heller ikke er indbefattet i Tallet, der, naar disse lægges til, antage ig kommer op paa ca. 150 Personer i hele Sognet og da der i Aarets Løb er begravet 60 og de to foregaaende Aar hver 30, er dette jo en voldsom, ja næsten ufattelig Afgang. Men Tallene er jo „officielle“ og maa vel da staa til Troende.

Da den gl. Matrikel blev grundlagt, indsendtes der til Regeringen fra Amtet følgende om Tommerup Sogn 1662: „Kirken er Kongens Anpart Korntiende nu til Odensegaard, og ført til Maren Pouffuelsdatter i Odense = 18½ Td. Præstegaarden er Kongens, Claus Lauritzen, Degneboligen Kongens, Peder Hansen.

KGL. MAJT. TJENERE:

Kirsten Hans Staffensens, Jordegen, ...	10	Tdr	Hartkorn
Rasmus Pouffuelen, „	8 ¹ / ₂	„	„
Rasmus Nielsen, „	7	„	„
Anders Andersen „	5	„	„
Hans Andersen „	5	„	„
Hans Nielsen „	4 ¹ / ₂	„	„
Dorthe Niellses (som Haffen Reffuer bruger), Jordeg.	8	„	„
Nock giver Dorthe Niellsis af en Fæstegd. til Odensegd.	1 ¹ / ₂	„	„
Jørgen Nielsen do.	8	„	„
Jørgen Hansen do.	4 ¹ / ₂	„	„
Christen Raffn, Jordegen	4 ¹ / ₂	„	„
Jep Hierresen, Øde og albrudt „	5	„	„
Hans Lauritzen „	4 ¹ / ₂	„	„
Niels Andersen „	8	„	„
Jørgen Hansen, Øde (hører til Kirken)	5	„	„
Pouffuel Jørgensen, Jordegen (Kom. Haffn Refuers)	9	„	„
Hans Hansen (hører til Dalum)	6	„	„
Jep Madsen Knarreborg	3	„	„
Christoffer Nielsen	3	„	„
Anders Søffrensen, øde og albrudt (St. Knuds Kloster)	7	„	„
Hans Petersen i Mosegaard til Lundegaard	8	„	„
Peder Huid	8	„	„
Niels Ibsen	3	„	„
Jørgen Andersen Greffue	9	„	„
(Skov til for'ne Tjenere — 40 Svins Olden)	1 ¹ / ₂	„	„

TJENERE TIL DE BIELCKER:

Jens Nielsen	5	''	''
Maarten Andersen	5	''	''
Bagere Skov - 30 Svins Olden -	1	''	''
Jep Andersen	4 $\frac{1}{2}$	''	''
Hans Rafn	1 $\frac{1}{2}$	''	''
Rasmus Hansen	1	''	''

Usellhuusene bygt paa de Jordegnes Grund:

Mads Hansen, af et Hus paa Ras. Greffues Grund
 Anders Nielsen paa Anders Andersens Gaards Grund
 Johan Skomager, et Hus paa Hans Andersens Gaards Grund
 Jørgen Jørgensen Strøger paa Haffn Reffuers Gaards Grund.

Huse til Ottensegaard:

Jens Hansen Smed, Peder Søffrensen og Peder Gregersen, øde og afbr.

Til Dalum Kloster:

Christen Andersen et Hus

Jordløse Huse paa de Jordegne Bønders Grund:

Hans Skomager paa Hans Andersens Gaards Grund
 Rasmus Rasmussen paa Ras Poulsens '' ''
 Rasmus Nielsen '' '' '' '' ''
 Anders Skræder paa Anders Andersens '' ''
 Jørgen Rasmussen paa Mons. Haffn Reffuers ''
 Jørgine Rasmussen '' '' '' ''
 Maren Nielses paa Ras. Nielsen's Gaards ''
 Dorthe Hans Lauritzen paa '' '' ''

Alt dette er summeret op paa følgende Maade:

1 Kongelig Maj. Heelgaard, 4 adelige Heelgaarde, 17 Kgl. Maj. Halvgaarde, hvoriblandt er en Kirketjener, og tre af dem er øde, 6 adelige Halvgaarde, 4 Kgl. Boell, et af dem er Degneboellg, 4 adelige Boell (som er mindre end 4 Tdr. Korn), 18 Kgl. Maj. Huse, hvoraf 1 er øde; og ere næsten bygt paa de Jordegnes Grund. Her foruden en Kgl. Maj. Præstegaard og Kongens Tiende, som er til Ottensegaard og er 18 $\frac{1}{2}$ Tdr.

B og Øe: Tjener til de Biellcker, Hr. Rasmus i Langsted bruger Jorden, er ellers øde: Hartk. 10 - 3 - 1 - 1, paa Wæden er Skov til 200 Svins Olden, Hartk. 8 - 2 - 2 - 2.

Skielhuuss: Anders Gregersen 1 $\frac{1}{2}$ Tdr., 12 Svins Olden - 1 $\frac{1}{2}$ Tdr.

Thalderup: Anders Nielsen, Hartk. 16 $\frac{1}{2}$ Tdr., i Thalderup Lykke er Skov til 60 Svins Olden (og har Græs paa det halve af Wæden).

Holmeaffue: Peder Ibbzen = 12 Tdr.

Store Appe: Lauritz Nielsen, hører til Dalum = 7 Tdr. Hartk.

H ø i g s h o l t: Tjener til salig Hr. Jørgen Brahes Arfuinger. Manden her paaboede er død og Gaarden er øde; Landgilden var aarlig 1 Td. Smør, 32 Skp. Havre, Skov til 50 Svins Olden. Hartkorn 16 Tdr., 2 Fdk., 2 Alb. — Tønden = 65 Rdl. For'ne Gaard bruges af en Hollænder og føder derpaa om Sommeren 80 Køer.

1660 17/3 ihjelslog Niels Ibsen (ogsaa kaldet Niels Brylle) i Tommerup Hans Lauridsen paa Tommerup Mark. Det forholdt sig saaledes: Hans Lauridsen har anfanget Klammeri med Niels Brylle, da han er bleven tilspurgt, hvorfor han havde ihjælslagen Nielses Svin og det siden i Busken henslæbt; der strax uden nogen anden Aarsag har H. L. søgt N. B. ind paa Livet med en Kniv, som var dragen og blodte, saa han derover er været foraarsaget sig »meisten« at nødværge, hvor da H. L. af en ond og urolig Samvittighed frivillig udløber i et Kjær, og sig der haver druknet og ombragt.

Efter de afgivne Vidnesbyrds Indhold, og da det ikke i nogen Maade for os bevises, at H. L. da han er bleven synet, enten er været blaa eller blodig efter Synsmænds Afsigt, vide vi ikke rettere derudi at vidne og sværge, end N. Brylle bør for denne Sag og Tiltale i alle Maader fri at være, og den berygtede hendede H. L. at ligge paa sin egne werche.

Iøvrigt fortæller Vedel Simonsen om Svenskekrigen i Tommerup: »Da Fjenden kom til Gaarden Nr. 9 i Tommerup, fandt de der en stor Kiste med Malt, som endnu er til (1832), og ledede uden videre deres Heste ind til Kisten i Stuen og lode dem der fortære Maltet; dog var der i samme Gaard et forlorent Lag i Loftet, ved et saakaldet Udskud, hvor der laa noget Rug, som Fjenden ikke fik opdaget, uagtet de undersøgte alt meget nøje, ja! endogsaa med deres Sabler stak op i det saakaldte Hellefag under Taget; Manden var ved Fjendens Ankomst løbet ud i Marken til et Sted, der laa saa højt, at han derfra kunde se sin Gaard; her borede han sig ned ved Siden af en Banke og boede der i lang Tid, tilfreds med sit kolde, fugtige Opholdssted, naar han blot kunde se sin Gaard og redde Livet. Fjenden kom hver Aften tilbage til denne hans Gaard, men rejste igjen hver Morgen, og naar de saaledes vare borte, og der altsaa var Fred, gik Konen, der var bleven tilbage i Gaarden, ud til et Træ, som stod ved Haugegjærdet, vinkede med Forklædet eller bandt et Klæde paa en Kjæp for at give Manden Tegn, at hun endnu var levende, og lagde derpaa en eller flere Kager ved

Træet, som han om Natten kunde hente, og som hun havde bagt af Rugeh i det forlorne Lag, den hun under Fjendens Fraværelse malede paa en Haandkværn, æltede i tynde Kager, ristede over Ilden og gemte til given Lejlighed — indsvøbte i et gammelt Klæde — i det Hul, som almindeligvis findes ved ethvert aabent Ildsted hos Bønderne, og som, fordi det sædvanlig er fuldt af Aske, kaldes Askehullet. Med disse Askekager ernærede hun saaledes sin Mand, der først lang Tid efter, da Urolighederne aftog noget, vovede at vende tilbage til sin Gaard. Hans Nabo i den saakaldte Fuglegård, der var en ung rask Mand, var derimod forbliven i sin Gaard, men ham tvang Fjenderne til — formodentlig som Vejviser og Lastdrager, — at følge med sig paa deres Streiftog, hvor de plyndrede Penge, Kostbarheder, Klæder og Fødevarer, baade for sig selv og deres Heste, skare Sengklæderne op og rystede Fylden ud og brugte Overtrækket til Hestedækkener; saaledes gik det hver Dag, den ene Dag til den ene og den anden Dag til den anden Side, vilde man ikke lukke alle Kister, Skabe og Døre op for denne vilde Hær, saa brøde de det selv op eller sloge det itu og kun faa lykkedes det at narre dem ved at tage Vinduerne af, sætte Møgsæder i Hullerne og ved andre slige Midler indbilde dem, at Gaarden alt var plyndret. — I slig en Færd maatte den omtalte unge Mand i lang Tid nødtvungen deltage; men en mørk Aften kom de igjennem en Skov, og her fandt han Lejlighed til, — skjønt han red tæt ved Siden af dem, — at tage fat paa en Gren og lade Hesten løbe bort under sig og siden at glide ned i en Tornebusk, som stod under Træet, vel snusede nogle Hunde, som Fjenden, da de savnede ham, havde udsendt paa Spor, omkring paa Jorden ved siden af ham, men da de formodentlig alt forud havde kjendt ham, saa gjøede de ikke og saaledes undslap han lykkelig (meddelt af Lærer Larsen i Tommerup).

Beboerne af de saakaldte Usselhuse her i Sognet anstillede selv en frivillig Ødelæggelse af deres undværligste Sager, for at det skulde se ud, som Svenskerne alt havde været der. Og at de maa have anstillet samme paa en skuffende Maade, maa man deraf slutte, at Svenskerne ved deres Ankomst og Skuet af den totale Ødelæggelse selv skulde have givet dem Navn af Usselhuse, et Navn de til vore Dage har beholdt. (Meddelt af Ringe).

Sognepræstens, Hr. Claus Lauritzens Skjæbne i denne Krig fortælles paa forskjellige Maader; nogle fortæller saaledes, at da man i Tommerup hørte om Svenskernes Ankomst, rejste Præsten bort, vilde ogsaa have haft sin Kone med, men hun vilde ikke forlade Hus og Ejendom og blev altsaa tilbage. Han derimod iførte sig nogle gamle Klæder, satte sin Kusk midt i Vognen, den han selv kørte, og omendskjønt han ikke langt fra Præstegaarden mødte den ankommende Fjende, lod den ham dog — formodentlig fordi den saa, at Vognen var tom — uantastet drage videre. Andre siger derimod, at Præsten gik tilfods,* og atter andre, at han blev hjemme, og da Fjenden vilde vide hans Penge m. v., og han nægtede at have nogen, blev han paa det mest barbariske behandlet, idet de endog stak Naale i hans Fødder, bandt ham saaledes barfodet til Halen af en Hest og slæbte ham med sig til Edsbjerggaard, omtrent ¼ Mil fra hans Hjem; men da han selv ved denne Marter ikke lod sig bevæge til Bekjendelse, omsider her lod ham løbe. (Det modsigende i disse forskjellige Traditioner lader sig maaske deraf forklare, at der fandt 2 svenske Hovedplyndringer Sted, en ved deres Ankomst til Landet og ved deres Afmarsch til Nyborg; det ene kunde altsaa have fundet Sted ved hin og det andet ved denne. Ikke engang saa vel gik det hans stakkels Kone eller Ingeborg Hr. Clauses, som hun efter Tidens Skik i Almindelighed kaldtes; thi da Fjenderne ikke kunde finde i Gaarden, hvad de søgte, og hun heller ikke vilde bekjende eller vide af noget at sige, hængte de hende op i Skorstenen og lagde Ild under hende, ja, opskar hende tilsidst endogsaa Brysterne. Da de nu endelig droge bort fra Præstegaarden, og Nabokonerne, som havde hørt denne skrækelige Tildragelse, kom snigende ind i Præstegaarden for at se til hende, fandt de hende i Sengen, hvor hun klagede og gav sig ynkeligt og sagde til dem i en bebreidende Tone: »Ja, nu kunde I komme til mig, men i min største Nød forlode i mig,« hvorimod hun taknemmelig henvendte sig til en lille Hund (Robin ved Navn), som ikke var veget fra hendes Side og nu sad ved hendes Seng og peb og jamrede sig: »Og du gode Robin!« Dog selv i denne gyselige Tilstand fik hun ikke engang Lov til at dø med Ro, men nye indtrængende Fjende-Sverme synes at have foranlediget hende til, saa gyselig mishandlet og skændet som hun var, endnu at søge Redning i Flugten; idet mindste skal Præsten ved sin Hjemkomst have fundet hende ihjelslagen i Brygersdøren med en Bismær.

Forunderligt er det iøvrigt — fortsætter Vedel Simonsen — at en saa rædsom Begivenhed, der er bekjendt over det halve Fyen, ikke har været at bringe til fuldkommen historisk Vished. Kirkebogen omtaler ikke hendes Død. Gravstenene over hende og hendes Mand siger vel, at hun døde 6/11 1659 (hvoraf man altsaa ser, at det var i den sidste Plyndring, hun udstod Døden), men af 2 Linier paa samme, som maaske have indeholdt Oplysninger om Dødsmaaden, kan kun læses Ordene: Guds Haand.

Og paa en Tavle i Kirken af 1662, hvorpaa hun og hendes Mand findes afbildede, og hvorom man har den Beretning, at da hun den Tid alt var død, blev hun malet efter hendes Søster, som skal have lignet

---

*) I Vibergs Præstehistorie hedder det, at Præsten skal være flygtet bort, forklædt som Røgter med et Aag og Spande over Skuldrene, og at Hustruens Ulykke var, at hun ikke havde Lyst til at følge ham i saadan simpel Dragt.

hende meget, og den Tid holdt Hus for Præsten, er den Inskription, hvoraf man ellers rimeligvis turde have lovet sig Underretning, ligeledes udslettet.

Om den omtalte Begivenhed findes imidlertid — hvad Vedel Simonen ikke har kjendt — følgende i Biskop Birkerøds Dagbog for 19/11 1659: »Paa Præstekonen i Tommerup øvede de fremmede Krigsfolk særdeles en cruel Stykke; thi de stoppede Svovl ind i hendes Næseboer og stak Ild deri, pinende hende saaledes jammerligen til Døde.«

Om den omtalte »Tavle« hedder det i Synsprotokollen 1858: Et Epitafium over en Præst og hans Kone findes i Choret. Sagnet lyder derom, at disse Præstefolk i Svenskekrigen skulle være blevne haardt mishandlede, især Konen. Epitafiet bærer Aarstallet 1662 og har over Pladen, hvorpaa Ægteparret findes i knælende Stilling, Inskription: »Vita mihi Christus morter (?) mihi nil nisi lucrum« (det at leve, er mig Kristus og at dø en Vinding. Filipp 1 21) og under Pladen: »Viximus in mundo. Num frustra? Non. Mala mundi temnere nam doeti. Viximus in Domino.« (Vi har levet i Verden. Mon forgæves? Nej. Thi vi har lært at foragte Verdens Onder. Vi har levet i Herren.) Selve Pladen er nu meget forfalden, det vil sige: det paa malede er stykkevis falden af. Maa Epitafiet derfor borttages? — 1859 hedder det: Bemærkningen om Epitafiet gæntages fra forige Aars Syn.

Den saa fordelagtig bekjendte Rigsadmiral Henrik Bjelke, der under Svenskekrigen gjorde Landet og Kongen store Tjenester, og som umiddelbart efter Krigens Afslutning købte »de svenske Herres« Gods i Danmark, fik som Gave Skøde af Kronen 8/7 1667 paa Kronens Andel af Kongetienden af Tommerup og Verving Sogne. Og endvidere fik han 24/8 1671 Skøde af samme paa jus patronatus bl. a. til Verving, Tommerup og Brylle, der laa i Odensegaards Amt, saalænge det bliver hos ham, hans Børn og Descendenter med ovennævnte Kirkers Korn og Kvægtiender og Herligheden til Præstegaardene og Degneboligen, saavel som al anden Kirkernes aarlige Indkomst, samt Kaldsretten — imod, at han afstod sin Fordring, der var paa ligeved 4000 Rdl. Tommerup Kirketiende var 18 Tdr. 4 Skp. Hartk., og Tommerup Kirkegostiende var 5 Tdr. 4 Skp. Hartk., alt beregnet til 25 Rdl. pr. 1 Td. Hartk.

At Tommerup Sogn har lidt ganske overordentlig under Svenskekrigen er her mange slaaende Beviser paa, men dog maaske mest ved den Hungersnød og Pest, som Krigen førte med sig. Et talende Vidne i denne Sag er den gl. Kirkebog, som allerede er paabegyndt i 1646. Af denne fremgaar det, at der i Aarene 1655, 56 og 57 ialt er begravet 23 Personer eller ca. 8 i Gennemsnit, medens der i 1658 er begravet 17 og i 1659 ogsaa 17, og endelig i 1660 er der begravet 60 Personer eller 10 Gange saamange som i de efterfølgende 5 Aar, 1661—65, da der kun begravedes 31 eller ca. 6 om Aaret. Det er noget, der virker, naar Død og Pest, Hunger og Krig raser i den Grad, at der paa eet Aar tages 10 Gange saa mange som almindeligt. Derfor intet Under at Krigen ogsaa viser Udslag paa anden Maade.

I Synsvidne efter Svenskekrigen 1660 siges. Af det i Oden- se liggende Bøndergods var de 10 Gaarde i Tommerup hvoraf de 6 var øde, tre af disse afbrudte og to til Dels afbrændte.*)

I 1661, 22 og 23/8, takseredes Sct. Hans Klosters Gaardes Brøst- fældighed i Tommerup, hvor 14 Gaarde var mere eller mindre øde og 1 Hus ganske afbrudt, og samme Aar Sct. Knuds Klosters Skove i Tommerup Skovmaal, som tilforn og i langsom Tid ikke har været uden ringe Skov paa, er afhuggen og forstiffuet, saa det ringe beholden er, det ikke er for Skov at regne, men no- gen faa Staber, Thopen er afhuggen.

Og 28/7 1663 synedes Sct Hans Klosters Gaarde i Tom- merup igjen, og da var der endnu 5 øde Gaarde. Samme Aar den 13/10 afgaves Beretning af Mænd, som havde synet Henrik Bielkes Skovparter, og de siger: I Bogaae Lyche fandtes olden til 3 Svin og Een Egestabe og ehn Bøgestabe, som berettes at være Peder Møller i Boghaa udvist til Bygningstømmer.

Hvor mærkeligt nær de gamle Forhold er os, faar man et lille Indblik i, naar man læser Kronens Skøde til Lands- dommer Jens Lassen paa Dalum med Bøndergods af 1/5 1662 og faar da bl. a. 1 Helgaard, 2 Bol og 1 Hus i Tommerup tillige med »Store Ape«. Om denne sidste Gaard siges det, at den sammen med allø de yderste, store Gaarde i Brylle, Brænde- kilde Sanderum og Ubberud Sogne ligger i en stor Skov, som kaldes »Hestbi erg Skov«.

Grænsen mellem Dalum Klosters Gods og de »svenske Herrers Gods« har altsaa været her, idet Baagegaard, Tallerup og Højsholt hørte med til det sidste. Men mærkeligt er det, at Store Ape alene af Tommerup »store Skovlaug« er kommen til Dalum. Endvidere skøder Kongen 7/9 1664 til Borgmester og Raad i Odense paa Byens Vegne 6 Ejendoms gaarde, 3 Gaarde, 1 Hus, og 2 Gadehuse i Tommerup, hvoraf det ene bruges af Bonden i Moesegaard sammen med en anden Mand. Og 1664, 19/12, skøder Kongen til Generalproviantmester Hans Villumbsen bl. a. i Tommerup 1 Gaard, som laa under St. Knuds Amt og 4 Ejendoms gaarde, hvoraf de 2 delvis nydes frit, den ene ad vi- tam og derfor kun regnes for 2/3, og 2 Fæstegaarde. Alt dette sidste laa under Odensegaards Amt!

*) Fyenske Samlinger X 19 f.

I 1664, 19/10, fik Kongen ved Mageskifte med Hannibal Sehested til Ivernæs bl. a. i Tommerup 3 Gaarde (antagelig af det svenske Gods); der var Olden til XL Svin, men der synes kun, at være 1 Mand til at svare Afgift, og han skulde svare 1 Td. Smør.

Borgermester og Raad i Odense skøder 17/5 1665 til Raadmand Peder Pedersen i Odense bl. a. i Tommerup en Gaard, som Jørgen Nielsen paaboer. Da Jens Lassen 11/11 1672 pantsætter sit Gods, er deri indbefattet i Tommerup Hans Andersens, Lauritz Jørgensens og Jørgen Sørensens iboende Gaarde:

Henrik Bielcke har 1673, 20/3, følgende Gaarde i Tommerup Rasmus Hansen Drud, Anders Andersen og Rasmus Hansen.

Ogsaa i gl. Dage maatte man døde en Del Skatter, og bl. a. havde Regeringen funden paa en saakaldt *K o p* og *K v æ g s k a t*, som gik stærkt i Detail, saaledes maatte Jørgen Greve i Tommerup 1683 betale følgende, nemlig for sig selv og Hustru 4 Mk. 8 Sk., 1 Karl 12 Sk., 2 Piger 1 Mk. 8 Sk., 4 Heste 2 Mk., 2 Ungnød 6 Sk., 6 Faar og Lam 6 Sk., 2 Svin 2 Sk., 2 Vædre 2 Sk., 2 Klode 8 Sk., 2 Mk., 3 Aars Stude 1 Mk., 4 Køer 2 Mk., 1 Bi-stade 4 Sk. — Ialt 2 Rdl. 1 Mk. 8 Sk. Her faar man oplyst baade, hvad han ejede og maatte betale, og saaledes for alle i Sognet.

Den 20/6 1677 klagede Niels Ibsen i Thobo paa sin Svoger, Christen Poulsen i Høyholt, hans vegne over Mads Andersen og Rasmus Andersen i Tommerup, som sidst forleden den 11. Juni hawer liggen i wege og Skiul for bemelte Chr. P. paa nans farne Weg fra Thommerup og til hans Hus og Hjem.

MATRIKELEN AF 1688 FOR TOMMERUP SOGN

Gmlt. Hartkorn, Nyt Hartkorn.

Nr.	Proprietairernes Navne Tommerup By	Gmlt. Hartkorn				Nyt Hartkorn				Brugernes Navne
		Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.	
1	Selvejer	5	5	—	—	4	2	3	1	Hans Hansen
										Svins Olden
2	Peder Lerche, nu Vincens Lerche, Selvejer	9	—	—	2	9	3	3	2	Rasmus Poulsen
										Svins Olden
3	Selvejer	4	7	1½	—	4	5	1	—	Hans Mortensen
	Har af Nr 5: 6Skp. 1Fjk.									Af Skouen
4	Sct. Knuds Kirke, salig Rigens Admirals Arvinger, Selvejer	5	5	3½	—	5	7	1	—	Rasmus Hjulmand
										(tilforn Anders Andersen.)
										Svins Olden
										2 2

Gmlt. Hartkorn, Nyt Hartkorn.

Proprietairernes Navne		Tommerup By				Brugernes Navne					
Nr.		Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.		
Sailig Rigens Admirals Arving.	5 Selvejer	10	4	2	—	11	—	—	2	Rasmus Hansen	
											Svins Olden 2 2
	6 Selvejer	øde	7	2	1	—	7	3	2	2	Rasmus Nielsen
	7 Selvejer		4	6	—	—	5	5	1	—	Anders Ibsen Vid
											Olden — — 2 2
	8 Selvejer		4	7	1 ¹ / ₃	—	4	7	—	—	Morten Hansen
											Olden 2 2
	9 Selvejer		4	7	1 ¹ / ₃	—	5	1	3	2	Jens Nielsen
											AI Nr. 27: 2 Skp. 2 Fjk. Olden 2 2
	10 Selvejer		1	4	2	2	1	5	1	1	Hans Andersen
	11 Selvejer		—	—	—	—	—	7	—	1	Joh. Lorenzen Deign af Nr. 5: 4 Skp. 1 Fjk.
12 Præstegaarden		—	—	—	—	6	6	2	—	Hr. Jørgen Jensen	
										Olden — 1 1 2	
13 Selvejer		9	3	—	—	8	5	2	1	Jørgen Greve	
										Olden 2 1 se Resten til Nr. 17	
14 Selvejer		3	—	—	—	2	1	1	—	Christoffer Nielsen	
										Olden 2	
15 Selvejer		6	3	—	—	4	7	1	—	Jep Rasmussen	
										Olden 3 —	
16 Selvejer		8	2	2	2	8	1	—	1	Morten Andersen	
										Olden 2 1	
17 Selvejer		3	2	2	2	2	7	2	1	Jep Madsen	
										Olden 1 1 Har af Nr. 13=1 Td. 2 Sk. og Nr 27—6 Sk	
18 Selvejer		8	—	—	—	7	4	1	—	Hans Pedersen	
19 Selvejer		3	—	—	—	1	7	—	—	Niels Ibsen	
20 Selvejer		8	5	3	1	8	4	1	—	Maren Hafenrefers	
										Olden 1 1 — 1 tilf. Dorthe Nielses	
21 Selvejer		9	3	—	—	7	2	2	—	Peder Falenkam	
										Olden 3 2 tilforn Poul Greve	
22 Maren Hafenrefers Talerupgaard		1	2	—	—	1	—	3	—	Jørg. Andersen Rytth.	
										Olden 3 2 1 — til Kirken	
										Olden 2 1	
23 Talerup		6	5	—	—	5	3	1	—	Hans Clausen.	
										Olden 3 —	
24 Maren Hafenrefers Selvejer		4	7	3	1	4	7	3	2	Hans Nielsen	
										Olden 2 1	
25		4	6	1	1	5	4	2	1	Stefen Nielsen	
										Olden 2 2	
26		5	3	3	1	3	7	1	1	Johan Hierrißen	
										Olden 3	
27 Selvejer		5	2	3	1	4	7	1	—	Niels Hansen	
										Olden 3 —	

Gmlt.Hartkorn, Nyt Hartkorn.

Proprietairernes Navne										Brugernes Navne	
Nr.	Tommerup By	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.		
28	Selvejer	5	3	3	1	4	—	3	—	Hans Jørgensen	
			Olden					3	—		
29	Selvejer	9	2	—	—	6	1	2	—	Rasmus Hansen	
			Olden					3	1		
Store Appe.	Kgl. Majst.										
Selvejer		7	—	—	1 ^{1/2}	8	—	1	2	Hendrich Andersen	
			Olden								
Baage- gaard:	Salig Rigers Admirals Arvinger	Selvejer	10	1	1	1	7	5	3	—	Peder Andersen
		Af Tomrup Væde									
		3 Tdr. 3 Skp.		Olden				4	1	1	
Schel- huset:		til	2	1	—	—	2	3	1	2	Heraf til Baagegrd.: 1- . -1-2 Resten til
	Baagegaard	—	Olden				1	1	1	1-3 .	Tallerup
Talle- rup:		14	7	1	1	9	4	—	1	Hans Olufsen	
		2	4	—	—	—	7	1	—		
Holme Hauge:	Verninge										
Bg.		11	7	1	1	8	3	2	1	Jørgen Henriksen	
			Olden					3	—	tilforn Peder Ibsen	
	Major Petersen af Tommerup Væde i Brænde- Kilde Sogn 2—3—2—1.										
		Summa:									
		Præstegaarden		6	7	3	2				
	Bøndergods			192	—	4	—				

Ejer:	Husmænd:	
Falenkam:	Christen Høg Mads Bødker	Ingen Jord.
Anders Hvids Grund:	Rasmus Bødker	
Sct. Knuds Kirke:	Zander Andersen	
Rasmus Hansens Grund:	Anders Jørgensen	
	Peder Skræder	
Rasmus Poulsens Grund:	Rasmus Skræder Niels Skomager Christoffer Hansen	
Præstens Grund:	Rasmus Madsen	
Sct. Knuds Kirke:	Jens Rasmussen Smed	

Ejer:	Husmænd:		
Jens Nielsen:	Niels Væver	}	
Rasmus Dinesen:	Anders Hansen		
	Anders Hansen Hjulmand		
	Rasmus Skomager		
Maren Hafenrefers:	Anne Andeises		
	Christen Jyde		
	Jens Pedersen		
Rigsadmiralen:	lille Rasmus Smed		Ingen Jord.
Morten Hansens Grund:	Niels Berthelsen		
Sct Knuds Kirke:	Rasmus Jyde		
Rasmus Poulsens Grund:	Rasmus Olufsen		
Hans Hansen:	Hans Nielsen		
Rasmus Hjulmands [Grund:	Anders Nielsen		
Rasmus Hansens Grund:	Niels Hvid		
Maren Hafenrefers:	Hans Strøger		

Morderske Wiiss haf. ofrfaldet hanem threlboeren og till red, Saa hand med Lifuer Nepelgen Er derfra kommen foruden Hannem En Deel penge Med Meere frakommen.

Den Kgl. Oberførster Hans Backman over de Kgl. Skove i Odense Herred afholdt 1705 et Skovsyn, hvori han siger: I Tommerup By har Kongen 1 Ejendoms Rytter bonde, den hele By bestaar ellers af Proprietarie, Præste og andre Bønder. Tallerup er en Proprietaergaard og tilhører Peder Bremer. Har dejlig Skov. Men skal snart sælges. Store Appe 1 Gaard, En Lykke Kohauge, En Lykke Møllebjerg, En Lykke Wosemark.

1718, 14/11, fik Christian Reiniche († 8/12 1746, 87 Aar gl.), fordum Løitnant af Kavalleriet, Fæstebrev paa Gaard Nr. 4 i Tommerup, men 1729, 24/1, gav Løitnant Reiniche til Monsr. havde han 27/9 samme Aar faaet Skøde fra Rasmus Hansens Enke, Maren Rasmusdatter, paa en Ejendomsgaard og 3 Huse i Tommerup, men 1729, 24/1, gav Løitnant Reiniche til Monsr. Frantz Arentzen Rauberg af Verminge, som skal giftes med hans Datter Rebeca, Skøde paa sin Gaard med 3 Huse i Tommerup.

Som et Vidnesbyr om Bebyggelsen i Sognet 1756, 14. 7., kan anføres Pastor R. Balslevs Underretning i den Kallske Manuskriptsamling paa det Kgl. Bibliothek, 377; hvor han skriver: »Sognet bestaar af den ene Bye Tommerup¹⁾, samt følgende enlige Steder: Holmeauge²⁾, store Appe³⁾, Tallerupgaard³⁾,

Baagegaard¹⁾), Skiælhuset, 2 Huse paa Weeden, Lysenborg, Mørkenborg, Høisholdt, Gorms Hus, Grambo²⁾) Huset og 7 Usselhuse.

1758, 8/10, lod Skovrider Claudi af Tommerup afhøre Vidner. Først fremstod Sognefoged Hans Kam af Tommerup. Han havde hørt i Skovriderens eget Hus ungefær i Jun. s. A., af Løitnant Hey, at denne vilde og kunde forbyde Skovrideren at komme i hans Lykker. Samme Tid og Sted har Sognefogeden hørt, at Løitnanten har truet med at slaa Arme og Ben i Stykker paa Skovrideren, naar han kom i Løitnantens Lykker. — Videre blev Vidnet udspurgt, om han ikke havde hørt Løitnanten sige, at han selv vilde og kunde jage i sine Lykker for Skovriderens Næse? Vidnet havde kun hørt Løitnanten sige, at han kunde skyde i sine Lykker, hvad han vilde, men han var ingen Liebhaber deraf. Om Vidnet ikke er bevidst, at Baagegaard og Tallerups Gaarde, som Løitnant Hey ejer og beboer, ligger i og inden Hs. Maj.s Vildtbane? Jo! Om Vidnet ikke var bevidst, at Løitnant Hey havde udvist Skovrideren af en anden Mands Stol i Tommerup Kirke, hvor han nu og i mange Aar, ja, al den Tid han havde været Skovrider her i Districtt, upaaanket og uforment har gaaet i Kirke, uden at anvise ham nogen anden Plads og Sted i Kirken? Var ham bevidst undtagen Udvisningen. Skolemester Monsr. Jens Hassing Vidne . . . (—Løitnant Hey havde baade en lukket Stol oppø i Koret, saa og 2de andre Stole i Kirken af de øverste Stole for sig og sine Folk) Hassing havde ikke haft Ordre til at udvise Madam Claudi af Kirkestolen, ej heller gjorde det, han fik med Løitnantens 2 Børn Plads hos hende . . . <

1761 hedder det om Ryttergodset: Tommerup By har ikkun maadelig Over- men god Underskov. Store Appe har temmelig god Overskov, men ikkun maadelige Gjersel. Holmehaug: Er en god Gaard udi Tillæg, men ingen Herlighed af Overskov.

I Aarene 1745—62—65 og 69 raadede baade her i Sognet og andre Steder en frygtelig Kvægspset, af hvilken der i Tommerup allene i Aaret 1765 døde ca. 200 Stk. Kvæg. Derfor gan-

---

I Dansk Atlas 1774 var der her ¹⁾ 29 Gaarde og 68 Huse. ²⁾ tillige 1 Hus.³⁾ 5 Huse.⁴⁾ 1 Hus og ⁵⁾ 3 jordløse Huse. Her ser man en Udvikling. ⁶⁾ 1713 22/11 ægted Major Hans Henrich v. Grambow Enken efter Cancelliraad Wendtz, Margrethe Catharina de Hoppen paa Sandagergaard. Mon ikke denne Mand, som 1715 blev Oberstl., og som var Ejer af Sandagergaard, har givet Navn til Grambostedet i Tommerup?.

ske naturligt, naar der ifølge Kirkebogen 1773^{1/2} blev »helligholdt en Takke — og Bede Fært for Guds Velgjerninger, og deriblandt ogsaa denne: at Qvægsygen nu ikke mærkes mere i Hs. Majestæts Riger og Lande.

Ved det Kgl. Rytterdistrikts Salg paa Fyen 14/11 1764 opførtes følgende Ejendomme i Tommerup Sogn, der ifølge »Iverzens Almennyttige Samlinger XXII. 99—169« blev kjøbte af omskrevne nye Ejere for de vedføjede Beløb.

Tommerup By.		Hartkorn		Skov- Land- skyld		Land- gilde		Hus- og Hov- ning			
Navne:		Nummer	Tønder	Skæpper	Fjerdingskar	Album	Fjerdingskar	Album	Rigsdaler	Skilling	Penge
	Hierre Hansen	3	4	5	1	—	3	—	6	32	—
	Anders Petersen	14	2	1	1	—	2	—	2	87	—
	Peder Andersen	15	4	7	1	—	3	—	6	64	—
Af denne Gaard gaves til Tommerup Kirke 30 Skp. Byg og 12 B Penge	Rasmus Andersen	17	2	7	2	1	1	1	3	95	—
	Rasmus Jørgensen	22	4	3	—	—	2	1	5	90	—
	Hans Rasmussen	24	4	7	3	2	2	1	6	72	—
	Niels Pedersen	23	5	3	1	—	3	—	7	32	—
	Hans Clausen	25	5	4	2	1	2	2	7	52	—
	Hans Hansen	28	4	—	3	—	3	—	5	56	—
	Rasmus Hansen Fugl	29	6	1	2	—	3	2	8	39	—
Husmænd:	Peder Hansen	—	—	—	—	—	—	—	—	3	32
„	Niels Rasmussen	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—
„	Christen Pedersen	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—
„	Peder Rasmussen	—	—	—	—	—	—	—	—	2	48
„	Degnen Møller et Selvejershus svarer aarl. Kjendelse*)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	64
„	Niels Hansen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Store Appe:	Hendrik Rasmussen	—	8	—	1	2	—	—	10	71	—
Holme Hauge:	Knud Andersen	—	8	3	2	1	3	—	11	38	—
Selvejere eller Bondeejendoms Bønder	Anders Andersen	1	4	2	3	1	2	1	5	87	—
	Rasmus Hansen	2	9	3	3	2	3	—	12	75	—
	Jens Jensen	4	5	7	1	—	2	2	7	95	—
	Hans Jensen	5	11	—	—	2	2	2	14	78	—
	Anders Christensen	6	7	3	2	2	—	—	9	91	—
	Hans Hansen Kam	20	8	4	1	1	4	1	21	44	—
	Kamgaarden	21	7	2	2	—	3	2	—	—	—
Poul Hansen	26	3	7	1	1	3	—	5	34	—	
Lars Andersen	27	4	7	1	—	3	—	6	64	—	

*) Degnen Møller synes der ingen Plads at være til i Degnerækken. Han har vist været Degn i et andet Sogn.

Imidlertid var disse 8 Selvejere ajour med, hvorledes deres Kolegaer i Aarup og Vissenbjerg var sluppen for $\frac{1}{4}$ af Købesummen, og de Tommerup Mænd andrager derfor Kongen 4/3 1767 om at nyde samme Ret som Vissenbjerg Selvejere, og paa Henrik Billes Forslag af 7/1 1769 resolverede Kongen 14/2 1769: „Vi ville efter Omstændighederne og af særdeles Naade eftergive disse 8 Selvejer Bønder af de for deres paaboende Gaarde ved Aktionen udlovede den ene fjerde Deel.“ Den Gevinst kom de let til.

Ovenstaaende Ejendomme blev tilslagen nedennævnte:

I Tommerup By:

	à Td.	Hartk.	Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb	Rdlr.	„	Sk.
Major Petersen, Tallerup	342	Rd.	4	6	—	—	ialt 1624	3	—
do.	183	„	2	1	1	2	„ 398	2	7
Justitsraad Baar	246	„	5	—	—	—	„ 1230	—	—
Beboeren	261	„	2	7	3	2	„ 780	1	11
Justitsraad Baar	191	„	4	3	2	1	„ 849	3	5
do.	224	„	5	4	—	—	„ 1232	—	—
Major Petersen	180	„	5	2	—	—	„ 911	1	8
Justitsraad Baar	220	„	5	5	1	—	„ 1244	2	4
Msr. Drejer i Munchemølle	260	„	4	1	2	—	„ 1088	4	8
Beboeren	400	„	6	2	1	2	„ 2520	5	—

Huse:

Peder Hansen, Beboeren							110	—	—
Niels Rasmussen do.							130	—	—
Christen Pedersen, til Major Petersen							141	—	—
Peder Rasmussen, Beboeren							119	—	—
Degnen, er et Selvejerhus									
Tilslagen begge Beboerne for							20	—	—
Niels Hansen, Beboeren							51	4	—

Selvejerne sammesteds:

samtlige Mændene	à Td.	165 Rd.	—	63	5	1	1	10505	—
Store Appe:									
Beboeren	à Td.	300 Rd.	—	8	—	1	1	2412	—
Holme Haugegaard:									
Beboeren	à Td.	500 Rd.	—	8	4	1	1	4270	5

Kongetienden:

som er Hs. Majestæt under Districht forbeholden.

Tommerup Sogn:

Leutenant Petersen, Baagegaard 18 Tdr. 4 Skp. Hartkorn 4200

er bortlæstet til 1. Maj 1766 for en aarlig Afgift

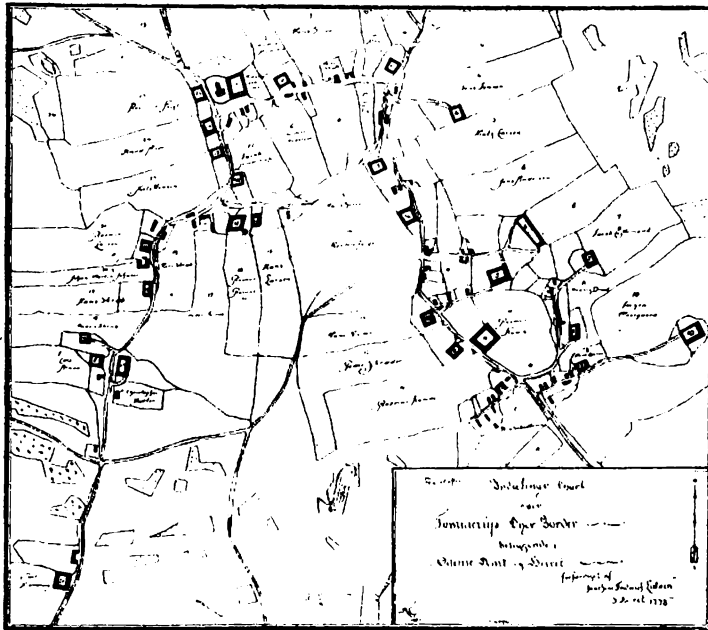
af Rug 7 Tdr. 5 Skp, $3\frac{1}{2}$ Fjk.

af Byg 7 „ 5 „ $3\frac{1}{2}$ „

af Havre 5 „ 1 „ $3\frac{1}{2}$ „

I »Danske Atlas« for 1774 anføres, at der i Tommerup Sogn er i selve Byen 29 Gaarde, 68 Huse, Store Appe: 1 Gaard og 2 Huse, Baagegaard: 1 Gaard og 1 Hus, Skielhuset: 1 Gaard,

Tallerup: 1 Gaard og 5 Huse, Holmehaug: 1 Gaard og 3 smaa Huse uden Hartkorn.

INDELINGSKORT OVER TOMMERUP BY.

Som en ret god Illustration til, hvorledes et Husmandshus saa ud paa den Tid, fremsættes her et Avertissement i Odense Ads. Cont. Efterretninger for 1775 i No. 9: »Det Huus i Tommerupe, som nu beboes af Præsteenken, Madame salig Hr. Lars Schiøllers, er under Haanden at faa til Kjøbs; de Lysthavende vilde derom adressere sig til dets Ejere, velbemelte Madame Schiølle, for med hende om Kjøbe-Summen at accordere; Huset, som nær ved Kirken er beliggende, er i god Stand, bestaar af 7 Fag, vel indrettet med 2de Stuer, Kiøcken, Spisekammer og Kielder, foruden aparte Bygninger til Tørv og Brænde; ved Huset er godt Vand og fornøden Hauge til Kiøkken-Urter, hvorudi er 10 St. rare Frugt-Træer og en liden, men meget god Humleplætt, som alt paa Stedet nærmere kan erfares, og Huset kan til 1ste Maj faaes til Beboelse!« — Se, det var en lang

og indgaaende Beskrivelse af saa ubetydelig en Ejendom. Et saadant Avertissement vilde i vore Dage koste ligesaameget, som Enken sikkert den Gang fik for hele Huset. — Se ovenstaaende Priser for Hus ved Auktionen.

Efterskrevne giver udmærket Indblik i de landøkonomiske Driftsmaader paa hin Tid, ligesom de mange Navne vil være velkomne som Bindeled for mange af de gamle Familier i Byen.

Udskrift
af Ravnebjerg Herreds Skøde- og Pantebog,
1770—85, Fol. 212.

Torsdagen den 25de Martii 1773 blev inden Ravnebjerg Herrets Tings Ret læst følgende

Forening:

C J. mus 24 Sk. — 1771

Vi samtlige Hartkorns Beboere i Tommerup Bye ere saaledes med hverandre contraheret og forenede angaaende vores Markers Drift for Fremtiden, at vi deeler den ene Mark, Tofte-Marken kaldet, i tvende Deelee med et nejt Heign fra Vestervangs-Gierde indtil Høysholt-Skov, som gaaer imellem Præstegaardens og Anders Andersens Fælled-Maal, dernæst imellem Præstegaardens Fælled-Maal og Rasmus Fugls Hingels Maal, videre over Brøden indtil imellem Præstegaardens og Rasmus Fugls Dyndemoesebjerg Maal, saa vi altsaa faaer 6 Marker her til Byen i det Stæd ve tilforne har ikkun haft 5; hvilke alle faaer 3 Aars Drift og 3 Aars Hvile paa følgende Maade: Westerwong og Høstehaugen drives hver i 3 Aar og er Koegang i 3 Aar; Nørre Marck og den første Deel af Tofte-Marken nærmest Bye drives og i 3 Aar hver og er Fælled i 3 Aar. Nabbe Marck og den bageste Deel af Tofte-marken drives ogsaa hver i 3 Aar, og i 3 Aar bruges efter eenhvers Godtbefindende og Fornødenhed til Tøjre-Beed og Høebjerring og tillige holdes i Fred indtil Rug-æuret opgives, saa at naar noget Creaturer gaaer løs af Vaade, betales derfor 2 β, men skeer det med Ejerens frie Villie, betaler hand 2 1/2, og tøyres der over paa anden Mands Grund, betales for et heelt Sæt 8 β, for et halvt Sæt 4 β og for een Faun 2 β. I den Mark, som

saaes, maae intet Creatuur tøyres. Dog undtages her fra Lykken, som bliver een aarlig Mark, der aarlig holdes i Freed til Høebierring, Sæd og Tøyrebeed efter eenhvers Fornødenhed og Behag. Tommerup Skov bliver som hidtil brugt til aarlig løs Græsbeed. Eske-Haugen bruges fremdeeles som hidindtil. Efter denne Indretning begynder vi nu til førstkommande Foraar at tage den bageste Deel af Tofte-Marken i Brug til Byg og Boghveede. Aaret derefter den forreste Deel af samme Mark, det 3die Aar Westervong, det 4de Nabbe Marck, det 5te Nørre-Marck og det 6te Hestehaugen.

At dette ubrødelig imellem os skal holdes bekræfter vi hermed ved vores egne Hænders Underskrift og tillige har formaaet de tvende Mænd Niels Rasmussen og Peder Nielsen, begge her af Byen, med os til Vitterlighed at underskrive.

Tommerup den 24de Septbr. 1771.

R. Balsløw.

Anders A. A. S. Andersen. — Jens I. I. S. Jensen. — Jens Rasmussen. — Hans Hansen. — Jeppe Rasmussen. — Jacob Sørensen. — Jørgen Hansen Mosegaard. — Hans Larsen. — Anders Christiansen. — Rasmus Hansen Kam. — Peder Andersen. — Hans Nielsen. — Morten Jørgensen. — Hans Andersen. — Hans Larsen. — Rasmus Jørgens Enke Karen Rasmus Datter. — Anders Jørgensen. — Poul Rasmussen. — Rasmus Larsen. — Jørgen Hierresen. — Hans Rasmussen. — Anders Pedersen Schræp. — David Marcussen. — Hans Larsen. — Hans Hansen. Til Vitterlighed efter Begiering underskriver: Niels N. R. S. Rasmussen. — Peder P. N. S. Nielsen. —

Endnu findes paa denne Foreening skrevet følgende:

Mens angaaende disse tvende underskrevne Mænd navnlig Rasmus Hansen Fugl og Niels Andersen, dennem tillægges hver et Høve(d)s Græsning i Boegangs Marken i de tre Aar som Nabbe Marck holdes til Tøyer Mark til at bøde paa den ringe og slette Græsning, som de i denne Tøyer—Marck haver, og paa denne Maade finder vi os fornøjet og denne foromskrevne Foreening tillige med vores andre Naboer tilstaaer og underskriver.

Rasmus R. H. S. Hansen Fugl. — Niels Andersen.

Vi mærker nu, at den nyere Tid er ved at bryde frem, bl. a. paa, at 11/9 1777 udvælges Selvejer Lars Christian Poulsen i Naarup og Gmd. Christen Pedersen Tingberg i Veringe til at vurdere og taksere Jorderne i Tommerup til Udskiftning.

En ret betegnende Karakteristik giver følgende Klage fra Pastor Balslev til Provsten over Skolevæsenet i Tommerup 1778: »Ved et Møde 6/5 i Tommerup Skole klagede Præsten over, at Skoleholderen og hans Kone gav Forargelse ved deres Uenighed, og over, at Skoleholderen betjente sig af sin Stedsøn, Jens Bager, til at læse for Børnene. Præsten havde forbudt dette. Jens Bager« uordentlig, havde besvangret en Pige etc.—«.

Som Grund til Uenigheden anførte Skoleholderen: Konen tillukke for ham Spisekammer, Skabe og Lofter, saa han ej maatte have sin Frihed af Konen i sit eget Hus, hvor han vilde. — Da han en Gang vilde op paa Loftet, bandede og skældede hun ham, stødte ham for Brystet, sigende, at han der intet havde at bestille. Aftogte 11. October havde han om Morgen tidlig lagt i Sengen med Stoppenaal i Haanden og stoppet paa sine Strømper. Da hun nu nogen Tid tilforn havde tilladt Stedsønnen at maatte tage hans Støvler til Erug, eftersom de vare Skoleholderen for smaa, og samme derfor havde bestilt sig selv et Par nye Støvler hos Skomageren, saa kom Konen benævnte Morgen ind til ham, da han laa paa Sengen, sagde til ham, at hun havde hørt, at han havde bestilt sig et Par ny Støvler, spurgt, hvorfra det skulde komme, om hun maaske skulde betale dem, og da han svarede, at han nok selv skulde sørge for Betalingen, rev hun ham Stoppenaalen af Haanden, slog ham i den venstre Side og sagde: Du gamle Skjælm! jeg skal gjøre en Ulykke paa Dig, om jeg endog skal klæde Steile og Hjul derfor . . . Hun klager over at han ofte har slagen hende . . . Med sin første Hustru havde han levet i god Forstaaelse, men ikke at undres over, svarede nogle Tommerup-Mænd, da hun havde et meget taalmodigt Sind!

7. Maj erklærede Retten, som var forsamlet i Tommerup Skole: Stedsønnen — en Søn af den anden Kone — maatte ikke benyttes til Lærer. Skoleholder Andr. Wejer afstaar sit Embede til Christian Sølvberg i Tommerup. Denne skal give 6 Rdl. aarlig til Mad. Wejer, saalænge Wejer er i Live, imod at hun drager fra Manden og sørger for sig selv. Endvidere give til

Barnets — en Datters — Opdragelse 2 Rdl. aarlig indtil det fyldte 16 Aar; give den gl. Wejer Ophold hos sig i Skolen etc. —

Og 1785 klager den gl. Wejer over, at Sølvberg ikke holdt sin Kontrakt. 19/10 s. A. skrev Biskoppen til Hr. Balslev: »Weyer klager vedmodig over, at han paa sin Alderdom maa lide Nød og fast creperer af Hunger og Kulde, da han har et Kummer, hvor ingen Varme kan være, siden Sølvberg har ladet Skorstenen nedbryde, og han ikke kan faa den fornødne Mad og Drikke til Livets Ophold for de 20 Rdl., som er tillagt af Lundegaards Legato, som jeg hjalp ham til i den gode Mening, at han derfor selv skulde skaffe sig sin Kost, og Sølvberg derved nyde nogen Lettelse i det, han efter dens Kontract skulde give ham . . . . Jeg finder det højst ubilligt og uforsvarligt, at den stakkels gl. Mand, som har overladt Sølvberg sin Skole og Levebrød imod at faa sit Ophold hos ham, nu selv i sin høje Alder skal lide Nød og Mangel. Sølvberg skal og bør efterleve den mellem dem oprettede Kontrakt. Præsten maa alvorlig tilholde Sølvberg dette. Han maa saa oppebære de 20 Rdl. indtil videre. Fra Dato til 10/11 s. A. de 10 Rdl. (af de 20) Weyer forundt for dermed at forsyne sig selv med Ildebrænde og Lys, saa kan de 10 Rdl. han oppebærer af Lundegaard, som saa befries for at forsyne Weyer med disse 2de Poster.

Provsten, Professor Ancher, skrev 14/6 1781 til Stiftsammanden og Biskoppen: Skoleholder Sr. Sølvberg har ofte klaget bl. a. over, at Rasmus Kam havde antaget Jens Bager, en Stedsøn af den forige Skoleholder, Sr. Weyer, til at læse for sine Børn, og som tillige læste for flere der i Byen. Flere Beboere kalder sig og beføjede til at klage over Skoleholderen. Provsten holdt Visitats i Tommerup 30/4: tilspurgte først i Kirken Skoldeholderen og Sognemændene, om de havde noget at klage over. Begge Parter: »Ja«. Provsten bad dem da indfinde sig i Skolen følgende Dag. Derefter indberettede Provsten: Skoleholderen formentlig uskyldig, Børnene vel underviste. Rasmus Kam synes at være den, der især ophidser de andre imod Skoleholderen, hvilket er saa meget desto mere at beklage, da han har mange beslægtede og ejer mange Husmænd og desuden formaa meget hos de andre. Aarsagen, som bevæger Rasmus Kam hertil, gjør ham, dersom den Beretning, jeg derom har faaet . . . er grundet, grumme liden Ære. Hvad der paa Skoleholderen formelt kan være med Rette at udsætte er uden Tvivl dette, at han ej er saa ydmyg

mod Bønderne, som de forlange, men ofte meget hidsig . . . Ved Forretningerne klagede Ras. Kam over Skoleholderen: Hans Sønner, Jørgen og Hans ikke lærte tilstrækkeligt, men lærte at bande etc. Pastor Balslev tilspurgt, havde intet at klage over Skoleholderen.

Ved Folketællingen 1787 i Tommerup Sogn fandtes der

i selve Byen	4 Familier med	442 Personer,	hvoraf de 16 er Bøllere,		
i Holmehave	2 "	6 "	" "	0 "	"
i Hengels	2 "	10 "	" "	0 "	"
i Usselhusene	7 "	43 "	" "	0 "	"
i Lille Skoven	5 "	27 "	" "	0 "	"
i Hoysholt	3 "	10 "	" "	0 "	"
i Baage	3 "	28 "	" "	0 "	"
i Tallerup	8 "	46 "	" "	0 "	"
i Store Appe	3 "	13 "	" "	0 "	"

Ialt 633 Indbyggere.

Ved Folketællingen 1801 nævnes af nye Bebyggelser følgende Kivsmose: 2 Familier, Pindstøfte 1, Dyrehavegaard 1, Aulkjær 1, Fuglsang 1, Gramboe 3, Ravnehuset 1, Nørremarkhuset 1, Kildebjerg II, Skeelskov 1, Wædehuset 1, Smedehuset 1, Teglværkshusene 2, Lysenborghusene 2, Lermærskhuset 1, Møllebjerghus 1, Ingersholm 1 Familie.

I sin Beskrivelse over Odense Amt nævner Hofman-Bang ogsaa flere Steder forskellige Forhold, der vedrører Tommerup Sogn, saaledes bl. a., hvor han taler om Skovvæsenet, siges: Alt er udskiftet med Undtagelse af Kohaugen under Tommerup By, som tilhører 10 Lodsejere, der dog have Skov og Græsning hver paa sit Maal, dog græsses Ungkreatur i Fællig i Kohaugen om Efteraaret. Usselhaven er vel ei udskiftet, men hver Lodsejer har indhegnet sine Maal fra gammel Tid. Kivsmosegaard's Skov er Tid efter anden temmelig forhugget, men dette er sket tidligere. Store Appe udmærker sig ved sine ypperlige Skove og sine store Ege og Bøge. Den saakaldte Knøselykke og Storskov og desuden 14½ Td. Land udgaar (af det offentlige Tilsyn).

I Tommerup Sogn beskjeftiger Snørebaandsfabrikationen 7 Mennesker; disse forfærdigede i 1841 omtrent 1660 Gros Snørebaand, hvortil brugtes 320 Pd. Hørgarn og 558 Pd. Tvist.

Gmd. Niels Rasmussen i Tommerup er det lykkedes at skyde 15 gamle Skov- og Husmaarer, hvilke skadelige Dyr i de sidste Aar have tiltaget saa meget her i Landet. Han betjener sig dertil af en liden Støverhund, som opsnuser Maaren, der da flygter op i et Træ, hvor den let kan skydes. Fra det Kgl. Landhusholdnings-Selskab fik Gmd. Niels Rasmussen i 1818 det 6te Sølvbæger for skadelige Dyrs Udryddelse. Han har dræbt over 100 Stk. Maarer, og i 1823 fik Niels Jacobsen af Usselhusene i Tommerup 6te Sølvbæger for skadelige Dyrs Udryddelse. I de 3 sidste Aar har han ved Hjælp af en afrettet Hund fanget 160 Maarer og i 1823 om Foraaret alene 70 Stk., desuden mange Ræve og Oddere.«

Om de enkelte Gaarde i Byen og de Slægter, som for fleres Veikommende i hele den historiske Tid har levet og virket her, kunde der være meget at sige; men det vil føre alt for vidt i denne Forbindelse. Kun skal lige nævnes, at mange Gaarde, navnlig dem som ligger ved de gamle »Fæveje«, den øvre — og den nederste Gade, altsaa de yngste Gaarde, bærer særlige Navne, der næsten fra dem alle er fulgt de Familier, som har beboet Stedet. Saaledes Møllegaard, Skræpgaard, Fuglegaard, Grevegaard, Knarreborg, Ellegaard, Drudgaard og Mosegaard.

En enkelt Gaard i Byen, den største, skal dog omtales, nemlig

K a m g a a r d e n.

Denne Gaard bestaar af 2 Selvejergaarde eller, som de ogsaa kaldtes, Ejendomsbondegaarde, af hvilke den ene havde Matr. Nr. 20 efter den gl. Matr. og ejedes af D o r t h e N i e l s e s. Den anden, Nr. 21, ejedes af P o u l G r e v e. Men de var dog begge borte 15/7 1656, da G e o r g T h o m a s H a f f e n r e f f e r for sin og Hustrus Livstid fik Frihed for Landgilde af 1 Ejendomsgaard i Tommerup, som han havde tilforhandlet sig, og 1/2 Gaard: For nogen Tid siden forundte vi ælskelige Georg Thommes Haffenreffer, at han en Ejendomsgaard i Tommerup, som han sig tilforhandlet har, saavel som den næst hosliggende halv Gaard, kvit og frit for Landgilde paa 3 Aars Tid, at maatte nyde, og han nu har ladet anholde og begjære, at han samme Frihed i sin og sin Hustrus Livstid bevilges, udi Betragtning han til samme Gaards Opbyggelse en stor Del af sin Formue anvendt har, saa tilladte, at han de 2 Gaarde i sin og Hustrus Livs-

tid kvit og frit for Landgilde maa beholde.« — Denne Kommissær Haffenreffer maa allerede være død før 1660; thi da omtales kun Konen, hos hvem der laa en Salvagarde i Kvarter og 7/10 1684 siges at: Maren Pedersdatter, sl. Hr. Krigskommissær Haffenreffers, hendes Søn (skal være Svigersøn) P e d e r F a l l e n k a m p, som havde Gaarden »T h o m m e r u p g a a r d« i Fæste af Moderen, pantsatte noget Gods i Tommerup til Peter Klingenberg. Hun protesterede til Herredsfogden derimod — da det ikke tilhørte Sønnen.

Nævnte Peder Diderichsen Fallenkamp blev viet 1680 9/7, hjemme i Huset, ifølge Kgl. Bevilling, til Christine Haffenreffers.*) Moderen til hende, Maren sl. Commiss. Haffenreffers**), som boede og døde i Tommerup blev begravet 14/1 1691.

Nævnte Peder Fallenkamp har siddet i en stor Bedrift; thi 9/10 1683 hedder det i Tingbogen: »afhjemlet Syn over Pant-sat Gods til Odense Skole, Dansbogaard paa Begjæring af Biskop Kingo: meget forfalden paa Bygninger. Markerne forsømte. Peder Falmkamp lader det Hø, som duede noget, henføre til Tommerup . . . saa er det Spot og Skam saaledes med Gaardens Avling er omgaaedes.« Dette havde tilfølge, at der 20/10 1684 blev læst en skriftlig Tilkjendegivelse: »D a n s b o, som af sl. Hans Pedersen i Tommerup var pantsat til Odense Skole for 500 Rdl., som han havde laant af Skolens Penge, er Skolen udlagt ved Højesteretsdom, — udbydes til Salg, hvert Td. Hartkorn for 25 Rdl., og som ingen Mand er paa Gaarden, saa opbydes den ogsaa at fæstes bort . . .« —

Om Natten Kl. 11, den 24. Juli 1693, opkom der en frygtelig »Waade-Ildebrand, der i kort Tid lagde begge Peder Fallenkamps Gaarde i Aske, og han selv, Kone og Børn maatte redde sig gennem Vinduerne, saa nøgne som de vare fødte til Verden, hvilket med meget mere beskrives af Sognepræsterne Claus Jacobsen i Tommerup og Peder Bering i Verninge i et Opraab for at komme den brandlidte til Hjælp.

*) Tommerup Kbg.

**) Hans Moder, Maren Rasmusdatter, døde i Store Appé 1673 og blev begravet i Tommerup Kirke.

Peder Fallenkamp blev 30 Juli 1695 Herredsfoged i Salling Herred*), men vedblev at bo paa sin Gaard i Tommerup. Han siges at være en dygtig og nidkær Embedsmand.**) Iøvrigt kan bl. a. anføres følgende Bidrag til hans Biografi: Et Tingvidne paa Salling Herredsting 11/9 1705: Da Herredsfoged Fallenkamp en Dag i Høsten nævnte Aar kjørte fra Tinget til sit Hjem i Tommerup, holdt han ved Møllen i Sønderbroby for at købe nogle Aal. Da Møllerkonen kom ud, spurgte han halvt spørgende, om hun var ligesaa ond i Dag, som hun plejede, hvortil hun sagde nej, at hun ikke var saa ond, som hun burde. »I maa tro,« sagde hun, »at det gnaver paa mit Hjærte for den Brændevinskjædel, I tog fra mig.« Herredsfogden svarte, at han intet kunde gjøre derfor. »Jo, baade havde I sagt, at det var en Mølle og talt lidt godt for mig, da var det ikke sket. Men havde jeg den Gang været saa klog, som jeg er nu, og havt det Herskab, som jeg nu har, saa havde jeg slaæet jer lige i Panden med en Øxe, og kommer I tiere i den Forretning, skal jeg tage en Buløxe og slaæ jer i Panden med, saa I skal vælte paa Stedet.«

Det omtalte Herskab var Amtsforvalter Christian Nielsen, en ualmindelig dygtig Amtsforvalter for Assens Amt, købte 1700 Brobygaard og antog som Herremand Navnet Fogh og blev Kammeraad. Peder Fallenkamp døde 1709, begr. 31/7, og hans Søn, Hans Fallenkamp, efterfulgte Faderen i Herredsfogedembedet i Salling. Enken skødede 15/7 1714 en anden Gaard i Tommerup (vist Nr. 22) til Didrich Schult, og 1719, 20/12, fik sl. Peder Fallenkamps Enke Fæstebrev paa en Ryttergaard i Tommerup med over 16 Tdr. Hartk., hvilket maa være selve Kamgaard, som det siges, at hun ikke før have havt Fæstebrev paa«. Men faa Aar efter er Madam sl. Peder Fallenkamps i Tommerup død 1727, begr. 4/3, og derefter faar Sønnen, Herredsfoged Hans Fallenkamp, Fæstebrev den 14/8 1727 paa 2de underet sammenlagde Bondeejendomsgaarde, Nr. 20 og 21 i Tommerup, med Hartkorn 15 Tdr. 6 Skp. 3 Fjk. og Skovskylld 2 Skp., som hans Moder, afgangne Herredsf. Peder Fallenkamps Enke, hidtil har beboet.

*) Den foregaaende Herredsfoged hed Melchior Berntzen With.

***) Ras Sokilde og Jørgensen, Kistrup.

Om denne Hans Fallenkamp ved jeg ikke rigtig, hvad man bør tro; thi der er flere Tegn, der tyder paa, at han er en vanskelig Herre. I 1735, 11/8, blev Herredsfoged H. Fallenkamp som Satisfaktion for Hr. Marchal Holst — dømt til at betale til Sct. Hans Kirke i Odense 4 Rdl. og Sagsomkostningerne 8 Rdl., 22/9 s. A. samme dømt til at betale Løder, Tid efter anden ved Fyenbo Landsting idømt ham at betale 22. 9. 1708, 4 Rdl., 27. 3., 1709 1 Rdl., 26. 6., 1730, 4 Rdl., 18. 10. 1730, 4 Rdl., 21. 2. 1731, 4 Rdl., 21. 7. 1734, 2 Rdl. og 4 Rdl. i Omkostningerne og til Landstingshuset 1 Mark dansk.

Herredsfoged Hans Fallenkamp havde 1737 Sag imod sin Husholderske, Kirsten Nielsdatter, Dom 31/10 s. A. Begge Parters Skjældsord kjendtes døde. Omkostningerne ophævedes. Han beskyldte hende for at være Aarsag til, at hans »Kirriste om Natten 2 Gange var overkommen Besvimelse, kaldte hende en skarnagtig Kvind, . . . hun kaldte ham en Skjelm.« Den »sl. Herredsfoged Hans Fallenkamp i Højbjerg begr. 1745, Torsd. efter 2. Trin, i Kiøng Kirke i hans Alders 66 Aar« og 1761, 10. 1., blev sl. Herredsfoged Fallenkamps Enke fra Kjøng Højbjerg, Elisabeth Haurevath, begr. 65 Aar gl.« og Skiftet efter hende, som kaldes Elisabeth Haurevath Axelsdatter Wejle, findes i Amtmandens Skifteprotokol. Men længe før dette skete, har H. Fallenkamp afstaaet Kamgaard, 24/3. 1739, til velagte Mand, Hans Hanssen, der fik Fæstebrev — i Hosbondhold forundt — paa Gaarden af Hs. Majst. Ryttergods, som han havde tilforhandlet sig. Til Husbondhold betalte han 15 Rdl. Ganske interessant hedder det ved denne Handel om Kamgaarden: »28/9. 1738 Skjøde fra Hans Fallenkamp, boende i Tommerup, og hans Hustru Elisabeth Havervadt Wejle: Ved Kjøbekontrakt af 3/11. 1736 solgte de til Justitsraad Hans Simonsen til Erholm 2de Bønderejendoms-Gaarde, Nr. 20 og 21 i Tommerup, med Hartk. og Skovskyld 16 Td. 3 Fjk., som han under et og sammenlagt besiddet og i Hosbondhold nødte, har med de paa Grunden befindende 9 Huse. Justitsraad Simonsen har ikke kjøbt dem til sig selv, men til tvende hans Bønder nemlig Peder Jørgensen*) og Anders Christensen i Aarup, som dog ikke siden skal have villet imodtage samme. Derfor afstaaet

*) Meget oplysende Meddelelse at sammenholde med min Artikel i forrige Aarbog for 1922.

sin Kjøberet til velagtet unge Karl, Hans Hansen, barnefødt paa Erholm Gods i Hækkebølle, Rørup Sogn, og nu tilladt, at Skjødet til Hans Hansen maatte udstedes. Kjøbesum 400 Rdl.»

Hans Hansen, der var født 1708 og døde 1768, købte i 1764 ved Ryttergodsets Salg Kamgaarden til fri Ejendom, og først i hans Tid fik Ejendommen dette Navn, vistnok laant fra den sidste Stavelse i den forige Ejers Navn, idet det i Stedet for at sige Fallenkamps Gaard, delte man dette lange Navn og nøjedes med den sidste Stavelse, idet man dog kastede det lille p bort. Efter denne, den første »K a m m a n d s« Død, fik Sønnen Rasmus Hansen Kam, der var gift med Kirsten Hansdatter, Kamgaard. De havde 4 Børn, Jørgen Rasmussen Kam, f. 1771, Hans Rasmussen Kam, f. 1773, † 1818, Anders Rasmussen Kam, f. 1777, og Marie Rasmusdatter, f. 1776, gift med Gaardejer Jørgen Andersen i Naarup. Efter at R. H. Kam var død allerede i 1784, sad Enken Kirstine Hansdatter i uskiftet Bo med Gaarden i mange Aar, indtil hun i 1805 delte den store Gaard i to Dele, hvoraf den ældste Søn, Jørgen Rasmussen Kam, gift med Christiane Tingberg, fik selve Kamgaarden, medens Hans R. Kam, gift med Johanne Christensdatter, fik Afbyggergaarden, Dyrehavegaard. Efter Jørgen R. Kams Død sad Enken i mange Aar og drev Kamgaarden, som hun 11/3. 1860 skødede til sit eneste Barn, Nielsine Kam, f. 1825 i Ægteskab med Peder Rasmussen, f. 1823, hvis Datter Kamma Rasmussen nu ejer Kamgaard. Til Kamgaarden høres nu 191 Td. Land, hvoraf 18½ Td. L. er Skov og 3½ Td. L. Eng. Resten Ager. Af de nuværende Bygninger er Stuehuset opført 1856 og Udbygningerne i Aarene 1863 til 1866. Til Dyrehavegaard hører nu 140 Td. L., deraf 20 Td. L. Skov og 6 Td. L. Eng. Resten Ager. Den er skyldsatt for ca. 12 Td. Hartk.

Dyrehavegaard gik i 1826 over til Rasmus H. Kam, der ogsaa i 1827 blev Ejer af Tingberggaard i Verninge, som han atter skødede i 1865 til Sønnen Hans R. Kam, der døde 24/11. 1899, medens Niels R. Kam i 1869 blev Ejer af Dyrehavegaard, som nu efter Faderens Død er gaaet over til Sønnen Rasmus Kam.

Af Enestegaardene har jeg før omtalt Tallerup*) og Baagegaard**); her vil jeg ganske kort opholde mig ved

*) I Aarbogen for 1919.

**) I Historiske Oplysninger om Baugegaard 1894.

Store Appe.

Denne Gaard er for Tiden den største i Sognet af Areal med et Tilliggende af ialt ca. 220 Td. Land, der er det samme Tilliggende, som Gaarden har haft fra Arilds Tid, hvilket er ret enestaaende her paa Egnen, idet det samme kun kan siges om Højsholt. Der er bl. a. det mærkelige ved Navnet Appe, at det er det eneste af sit Slags i Danmark. Muligvis kan det have sin Oprindelse fra det ældgamle danske Mandsnavn Api, men i saa Tilfælde staar man uforstaaende overfor, hvorledes det kan være, at dette Personnavn ikke har formaaet at sætte sig fast i andre Stednavne i Landet end lige netop her i Sognet. Store Appe har jo ganske vist en Søster i Lille Appe i Brylle Sogn; men de ligger klods opad hinanden, saa der er stor Sansynlighed for, at disse to Gaarde i sin Tid har været samlet i én Gaard, og Sagnet vil endog vide, at Lille Appe før har været den største af Gaardene, og at dens Beliggenhed er den oprindelige. Hvormeget af Virkeligheden, der ligger i Sagnet, kan næppe udredes, men sikkert og vist er det, at baade Store- og Lille Appe i den historiske Tid stadig har hørt til samme Gods, nemlig Dalum, i hvis gamle Regnskaber man alt træffer begge Gaarde i 1533. Den Gang var Store Appe beboet af Mads Andersen, som i 1587 er afløst af Niels Madsen, der rimeligvis var en Søn af den første. Han svarede da af Gaarden $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 24 Skp. Havre, Gæsteri og en Okse at stalde. I 1660 var Lauritz Michelsen Fæster af Gaarden. Da Jens Lassen 1. 5. 1662 fik Skjøde paa Dalum Kloster med Gods, fulgte tillige hermed »Store Ape«, en Helgaard, som siges at ligge i »Hestbjerg Skov«, men Store Ape havde da ingen Overdrev at svare af, som flere af de andre Gaarde. Senere gik vist nok alt dette Gods tilbage til Kronen igjen, hvor det forblev til Ryttergodsets Salg 1764. Omkring 1670 er en Mand ved Navn Henrik Anchersen Fæster paa Store Appe. Han var første Gang gift med en Mette Pedersdatter. Hun blev begr. 20/1. 1679. Hendes Ligbegængelse stod i Brylle Kirke, »eftersom Tommerup Kirke, i hvilken hendes Begravelse inden Kirkedøren skulde have været, men som da Hvælvingen nedfaldt, og hun der ikke kunde begraves, blev henført til Brylle Kirke, og der blev holdt Ligprædiken, og hun siden derfra igjen bortført og saa nedsat i Kirkegaarden udenfor Vaabenhusedøren.« Kort Tid

efter var der en Ritmester Peder Jacob Bernold under Oberst Gams Regiment, som laa i Kvarter i »Store Abbe« og ved sin Begr. 16. 2. 1635 blev lagt i Tommerup Kirke. Og allerede 23. 12. begr. Captain-Leutnant Pouli, som laa i Kvarter i »Store Appe«. »Bleff slagen til døde i Abbe Lykke ved et Træ som bleff med Krudt sønderslagen.«

Henrik Anchersen blev kort efter den første Kones Død viet 8. 7. 1679 anden Gang i Brylle Kirke til Maren Nielsdatter.

En Søn, Jacob, blev begr. 22. 6. 1710, og 16. 9. s. A. begr. Henrik Anchersen og hans Kone Maren Nielsdatter af Store Appe. De efterlod sig i alle Tilfælde en Søn, Niels Henriksen, der 24/12. 1710 fæstede Store Appe af Ryttergodset. Han beholdt Gaarden til 14/3. 1747, da han »oplod Fæstet til Frikarl Henrik Rasmussen af Tommerup.« Denne købte Store Appe til fri Ejendom 1764 for 300 Rdl. pr. Td. Hartk. = 2412 Rdl. og 3 Skilling. Det var godt Kjøb for ca. 220 Td. Land. Henrik Rasmussen maa have opført en Del af Bygningerne thi over Døren i Hovedbygningen staar »H. R. S. Appe A. K. C. D. A. Anno Soli Deo Gloria 1775.«

Dette er Forbogstaverne til sit eget og Konen, Ane Kathrine Christendatters Navn. Og de latinske Ord betyder: Gud alene Æren. De efterlod sig 3 Børn, Chr. Henrichsen i Lille Stærlose og Niels og Johanne Dorthea i Store Appe. Han afstod Appe 1795 til sin Svigersøn Poul Nielsen, der først var gift med Johanne Dorthea Henriksdatter og anden Gang med Frederikke Lohmann. Efter hans Død giftede Enken sig med Anders Jensen fra Render, som 1854 overdrog Gaarden til Søsterdatteren Ane Johanne Christensdatter fra Fangel, der atter overdrog den til sin Broderdatter, Ane Kirstine Jensen. Hun opførte Gaarden helt fra Grunden efter en Brand 1909, dog stod Stuehuset fra Tantens Tid. Frøken Jensen solgte Appe 1915 til Broderen Hans Jensen, hvis Enke nu ejer Store Appe.

Et Sagn vil fortælle, at Provst Arnfast under Christoffer I. skal have beboet Store Appe. Et andet Sagn fortæller, at en Abbed var den første Grundlægger af Gaarden, deraf Navnet.

H o l m e h a v e.

Denne Gaard ligger i det sydøstligste Hjørne og mest lavtliggende Del af Tommerup Sogn. Jorderne er begrænset mod syd af Holmebækken, og midt igennem Markerne løber Holmehavebækken. Oprindeligt, før Afvandingen er bleven forbedret, maa det meste, for ikke at sige alt Gaardens Tilliggende, i store Dele af Aaret været oversvømmet af Vand, og i den tørre Tid har Jorden ikke kunnet udnyttes til andet end Græsning. Dette Forhold har sikkert givet Anledning til Gaardens Navn, hvilket aabenbart kommer af, at der har været en lille, højere »Holm« i det omgivende meget flade, lave Land, hvor der har været en »Ko-h a v e« eller »Eng-h a v e«. Men umuligt er det jo ikke, at Navnet kan have den af Pastor John M. Møller*) omtalte Oprindelse, nemlig fra den i det tidligere Skifte af 1383 omtalte gl. Gaard, »W æ r n i n g s h o l m s« »H a v e«. Denne Gaard laa lige paa den anden Side Holmebækken, hvor Verninge Præstegaard nu er, og har jo ganske sikkert ogsaa haft Jord nord for Bækken, og meget muligt hele Holmehave i Tilliggende har været lagt ind under »Wærningsholm«. Naar man erindrer, at den Ulfeldtske Familie jo da ejede næsten hele Tommerup Sogn (maaske alene med Undtagelse af det geistlige Gods, som nævnes i Ærkebisp Karls Testamente) og store Dele af Verninge Sogn, saa har disse jo ogsaa været Herre over, hvorledes de har villet fordele Jorderne mellem deres Gaarde, og Holmehave Jorden laa jo unægtelig meget bekvemmere for Wærningsholm end f. Ex. for M o e s e g a a r d i Tommerup, og der var jo desuden 4 øde Gaardes Jord, som dog vel i nogen Maade har været passet, og dette er vel sket fra Mosegaard.

I Ulfeldternes Skifte omtales ganske vist en Gaard, Holmæ; men den nævnes for Brændekilde og ikke ved Tommerup og Verninge Sogne, saa man tør næppe tro, at det dér omtalte Holmæ er identisk med Holmehave; men paa den anden Side ved jeg heller ikke noget andet Sted, hvor jeg tør føre det Holmæ hen. Men hvorledes dette nu end forholder sig, saa har Gaarden Holmehave fulgt med dette Gods, der senere benævnes for »d e s v e n s k e H e r r e s« og havnede hos Knud Gyldenstjerne, som maatte udlægge det 27/12. 1547 til Niels

---

*) se: Verninge Sogn af Pastor Møller.

Bielke; da var Gaarden beboet af Morten Svendsen *). I 1664 er der en Christoffer Mortensen, og i 1704, 1/7., har Jens Madsen i Kjøng Mølle købt af sl. Henning Henrichsens Arvinger i Faaborg Gaarden Holmehave i Tommerup Sogn, og han bortfæstede da Gaarden til Jørgen Henriksen for 24 Rdl. i aarlig Afgift og Skatter. Købesummen var da 1312 Rdl. 3 ŷ 6 ß . I 1663 var der ca. 12 Tdr. Hartk.; men 1688 blev det nedsat til 8½ Tdr. Da Jørgen Henriksen (kom efter en Peder Ibsøn) fik Gaarden, var der Stuehus, 39 Fag, østre Længe, 25 Fag, søndre, 22 Fag, vestre, 23 Fag, og Besætningen var 10 Bæster, 3 Føl, 8 Køer, 8 Ungnød, 7 Kalve 13 Faar. Han maa imidlertid have boet der en Del Aar allerede den Gang; thi 1702, 10/3. er hans Kone »noe Karen Rasmussdatter død i Verninge Præstegaard meget hastig, hvor hun var gaet over og strax døde.« Men i 1720 er Jørgen Henriksen død, og Konen, Kirsten Rasmusdatter, beboer Gaarden. Sønnen H e n r i k J ø r g e n s e n skal fæste Gaarden, men er kun 15 Aar. Ejeren, Møller Jens Madsen i Kjøng, siger derom, at han kan hverken læse eller skrive. Han havde ikke tilbudt de Deputerede Herrer i Religionskommissionen at sælge dem Holmehave, men havde for 2 Aar siden tilbudt Gaarden til Frederik Gersdorff til Bramstrup. Mag. Bering var Mellemand mellem de to. Gersdorff købte Gaarden 21/9. 1717, og han afstod den igjen 9/8. 1720 til Kongen, hvorefter den indlemmedes i Ryttergodset. Efter at den unge Henrik Jørgensen døde, giftede Enken sig med Knud Andersen, der 20. 7. 1754 fik Fæstebrev paa Holmehave, og staar opført som Fæster ved Ryttergodsets Salg 1764, og da staar der, at »Beboeren købte Gaarden med 8½ Td. Hartk. à 500 Rdl. for ialt 4270 Rdl. 5 ŷ ; men han maa have transporteret Hammerslaget til Forpagter Hvids Enke, Elisabeth Møller; thi det er hende, der 25/2. 1766 faar Skødet af Kongen; men hun sælger allerede Holmehave igjen 11. 12. 1766 og kaldes da: »sl. Hans Hviids Enke, boende i Højbjerg, til Monse. H a n s E r i k S c h i ø t z«. Og Hans Erik Schiøtz, tjenende Major Hans Brochenhus von Löwenhielm til Weirup, skjødede 1. 5. 1774 til Oberst von Schinckel, Holmehave med den dertil hørende Lykke i Ver-

*) I »Danske Kancelliregistrats af Erslev og Møllerup« angives fejlagtig Holmehave at ligge ved Holmstrup i Sanderup Sogn.

ninge Sogn, Fruelykken kaldet, og Oberst Johan von Schinckel i Odense skjødede 11. 12. 1779 Holmehavegaard til flere Mænd i Vervinge, disse gav da en Obligation til Sælgeren paa 3000 Rdl. Disse nye Ejere stævnedes 1784, fordi de ikke i Efteraaret 1782 havde indfredet og med Skovfrø besaaet 2 Skp. Pløjeland paa Holmehave Grund. De blev dog frikendt imod at betale 4 Rdl. i Omkostninger. De »Vervinges Mænd« udstykkede senere Holmehave, hvor der nu er mange bebyggede Parceller.

Højsholt

er nu en ca. 300 Tdr. Land stor Skov, i hvilken der ligger 2 mindre Gaarde, Mørkenborg og Brøjtensborg foruden Skovfogedgaarden. Ejendommen har samme Størrelse i Dag, som den antagelig har haft fra Arilds Tid. Den ligger ganske midt i Tommerup Sogn og ligesom skiller dette i to Dele. Paa det højeste Punkt ved Brøjtensborg er der lige langt til Vervinge og Vissenbjerg Skel og ligeledes fra Orte og Ørsted og til Brylle Skel. Navnet henpeger antagelig paa den højtliggende Skov. Oprindelig er Ejendommen maaske en Enestegaard eller vel snarere en Parcel af Enestegaarden Tallerup, hvilket en gammel Overlevering paa Stedet vil mene, idet man fortæller, at Højsholt i længstforsvundne Dage er skænket bort som Fadder-gave.

I Aaret 1451 er fundet et gammelt Mageskiftebrev mellem Johan Biørnszen og Kong Hans om 3 Gaarde i »Ortherop« i Sjælland og en i »Høgsholt« i Fyen.

Som vi saa Side 179, ejedes Højsholt omkring ved 1551 af Fru Sophie, Jacob Hardenbergs Efterleverske, og 29. 4. 1690*) skriver Sognepræsten Jørgen Jensen i Tommerup om Embedet til Bispen bl. a. om Højsholt: »For nogen Tid siden en af de allerbedste Gaarde i Tommerup Sogn; men nu den er bleven øde, er den lagt til Græsbed, og Huse sat paa Grunden, disse yde med Avind og ond Villie giffver, hvad de selfer vil, det man och ikke vil saaledes kunde lade heroe!«. — Gaardens Tomt, som her tales om, er øde, som den vel blev i Svenskekrigen, laa ret nær den sydlige Grænse mod Pindstofte, og de 3 ovennævnte Huse er antagelig de 3 førnævnte Bopæle, som endnu findes.

*) Rosinvinge: Gl. danske Domme I., 138 f.

Hvorledes ovennævnte Frue, Sophie Jacob Hardenbergs, er kommen i Besiddelse af Højsholt, er nu ikke saa helt let at afgjøre; mulig kan man slutte sig dertil. Hun var nemlig en Datter af Rigsraad Peder Lykke og Kirstine Høg, og Moderen havde været gift en Gang forud med Lage Eskesen Brok, der foruden meget andet ogsaa skrev sig til Frøbjerg, hvilket vel vil sige, at han ejede en Part af det Gods, som hørte der under, og som han kan have arvet efter Moderen, Ellen Henriksdatter Gyldenstjerne*). Nævnte Fru Sophie Jacob Hardenbergs omtales som en meget energisk og praktisk Dame til at styre sine mange og store Ejendomme, som den afdøde Mand efterlod hende, bl. a. Arreskov og Hvedholm m. m. Men Efterverdenen har givet hende det Skudsmaal, at hun var en trættekær og gerrig Frue, hvis Haardhed gjorde hende forhadet af hendes undergivne, og de mod hende rejste Rets-sager, der særlig have gjort hendes Navn bekendt, taler ogsaa i den Retning, skønt det ikke maa overses, at hun var meget ilde anset ved Hove. Og det er jo ogsaa gennem en Rets-sag, at vi er kommen til Kundskab om, at hun ejede Højsholt, hvilken Ejendom antagelig siden er gaaet i Arv til hendes Efterkommere og iøvrigt fulgt Dele af hendes efterladte Gods til denne Dag, da Højsholt ejes af Godsejer Treschow til Brahesborg.

Usselhusene, nu Skovstrup.

Jorderne her var oprindelig Parceller, der hørte til Gaardene i Tommerup, og da disse laa temmelig langt fra Byen, rejste man nogle tarvelige Huse, for at Kreaturerne der kunde finde Ly om Natten og i daarligt Vejr. Mange vil paastaa, at der først efter Svenskekrigen begyndte at flytte Mennesker derud at bo. Dette modsiges i det tidligere nævnte Sagn fra denne Krig, som særlig behandler et Optrin i Usselhusene. Endvidere er det bleven paastaaet, at det var Svenskerne, som gav Husene deres Navn, da de kom derud og saa de *Ussle Huse*. — Hverken det ene eller det andet kan passe; thi i Tommerup gl. Kirkebog nævnes flere Beboere i *Usselhusene* længe før Svenskekrigen. Saaledes var 24. 1. 1647 *Anne Jørgen Strøgers* i *Usselhusene* Fadder, 11. 3. 1649 blev *Johanne Madsdatters*

*) Se nærmere herom i Aarbogen 1ste Hefte 1913.

Barn i Usselhusene døbt, og »Mette Jørgen Søffrensens i Usselhusene« var samme Dag Fadder. Endvidere blev 22. 1. 1647 begr. »Christen Pedersens Søn i Usselhusene«, og 5. 5. 1650 begr. »Chr. Pedersen, som boede og døde i Usselhusene.« — Heraf kan ses, at der allerede tidligt har boet en Del Mennesker i Usselhusene, og i det tidligere omtalte Skrift af Pastor Balslev fra 1756 siges ogsaa bl. a., at der i Sognet var »7 U s s e l h u s e eller med andre Ord 7 Familier, som boede derude. Nu er der 7 Gaarde, og Byen har for ca. 40 Aar siden faaet Navneforandring og hedder nu S k o v s t r u p. Markerne ligger vestligst i Sognet og støder op til Ørsted og Orte Sogne. Jorderne er stærkt leret og er derfor gode Græs- og Hvedejorder.

Om det aandelige Livs Rørelser og Udvikling her i Sognet kan det have sin store Interesse at opholde sig en Stund ved. Den Karakteristik, som Præsten Wedel gav om dette Emne efter et Øjeblikks Samtale med en enkelt tilfældig Bonde i Aaret 1803, siger ikke meget, og er maaske nærmest vildledende. Sagen er imidlertid vanskelig at faa klaret, og endnu vanskeligere er det at komme til den rette Bedømmelse. Jeg vil begynde med en ret ejendommelig Foreteelse, som tildrog sig for ca. 250 Aar siden, ganske vist ikke i Sognet selv, men dog ligeopad dets sydvestlige Grænse, nemlig i Naarup, der ligger saa nær, at man maa tænke sig, Forholdene her ogsaa paa det aandelige Omraade kommer nær opad, hvad de var der. Under en Vidneforklaring for Retten 14. 11. 1676 fremkom følgende: »I Fredags 14 Dage var han (Vidnet) med flere af Naarup Bys Folk til Bedestund og Morgenbøn hos Jeremias Spleths*) — de plejede at samles saaledes hver Morgen undtagen Prædikedagene —, og som de da laa paa deres Knæ under Bønnen, kom Henrik Hansen ind ad Forstuedøren og blev staaende med sin Hat i Haanden og tog Bønnen vare, indtil nogle af hans Medfølgere gjorde Indfald i Stuen og anfaldt Anders Hansen — en indruleret, undvegen Soldat — »om Livet«, paa den Tid da der i Bønnen blev bedt for Kongen. I det samme gav for'ne Anders Hansen et Skrig af sig, og den, som angreb ham, raabte og sagde: »Kommer nu Karle, her er Karlen!« Der blev da i Forsamlingen en saadan Forskrækkelse, at Bønnen derved blev

*) Han var Ridefoged for Rigsadmiral Henrik Bielke og en ret betydelig Mand, var med i mange Forhold og har efterladt sig en talrig Slægt.

standset, og Jeremias Spleths ene Søn »blev derover fast be-
svimet.« Anders Hansen kom nu fra dem og ind i en anden
Stue, med Skjorten »afslidt« og sønderreven. Ane Jeremias
Spleths spurgte dem da, hvad der var paa Færde, og hvorfor de
ikke lode dem have Ro til at læse Bønnen til Ende. Henrik
Hansen svarede, at han havde en Dom paa Anders Hansen og
hans Hosbonds Befaling at tagø ham, hvor han fandtes. Der-
efter faldt de andre Medfølgere ind i Stuen, og en eller flere af
dem begyndte at smøge Tobak. Da de bleve spurgte, hvem de
vare, svarede de, at det var lige godt, hvem de var, de bleve vel
kjendte. Ydermere sagde Jeremias Spleths Kone til Henrik
Hansen og de andre, at de skulde være komne paa en bedre
Manér; dersom de havde Rettighed til Karlen, skulde han ikke
blive dem forhindret. Karlen skulde nok blive tilstede, men
hun vilde ikke lade ham komme bort eller være dem følgag-
tig, førend hendes Mand kom hjem — han var i Nyborg for selv
at indlevere ny indskrevne Soldater. Efter at Tumulten var
overstaaet, fremviste Henrik Hansen Dommen, og J. Spleths
Kone lod skrive Kopi deraf.*)

Men over 100 Aar efter kan man skønne noget over For-
holdene efter Udtalelser af Jørgen Lundbye i »Herrnhutismen i
Danmark«, S. 181 f, hvori der bl. a. siges: »I Tommerup Sogn be-
gyndte Bonden Pindstofte, efter sin Vækkelse 1815, at samle en
Mængde Mennesker om sig, der ærede ham som en Fader og
gjennem ham kom til at bekymre sig om deres Frelse. For-
samlingerne, der gjerne holdtes i hans Gaard, varede ofte til
langt ud paa Natten, og denne Bevægelse vakte Røre viden om,
baaret frem af en Karl, Pindstofte havde, som havde brækket
begge Benene og var bleven Krøbling for Livstid, men des-
uagtet i ti Aar udøvede en ret omfattende Lægmandsvirksom-
hed. Præsten i Tommerup**) angav Forsamlingsfolkøt for
Bispen, som personlig undersøgte Forholdene og fik et saa godt
Indtryk deraf, at han for en talrig Forsamling gav den lille
Flok det Vidnesbyrd, at de førte et kristeligt Liv og havde
Kristus til deres Grund. Han ønskede derfor, at hine Folk
skulde være uanfægtede. Pindstofte stod fra Begyndelsen af
sin Virksomhed i nøjestø Forhold til Kristiansfeld og gav med

*) M. Møller: Vemminge Sogn.

**) Sognepræst Lund.

glad Hjerte Husly til alle de »Søskende«, som i Aarenes Løb kom tilrejsende fra Brødremenigheden.«

Omtrent samtidig med at dette passerede, blev en lille Dreng Ole Peder Holm Larsen konfirmeret i Tommerup Kirke 21. 4. 1816, Søn af Branddirektør Niels Larsen (Odense og Rugaards Amter), der boede paa »Mindesholm« i Pender. Denne Dreng blev senere til den over hele Landet bekendte Lægprædikant Peder Larsen Skræppenborg*), som tog Navn efter sin Gaard, Store Skræppenborg, i Brylle Sogn, som han ejede fra 1832 til 1841, da han købte Donsgaard i Almind Sogn ved Kolding. Den 11. 5. spurgte Biskoppen skriftlig Pastor Lund i Tommerup, hvorvidt det Rygte var sandt, at der af de saakaldte Hellige holdtes hyppige Forsamlinger i Skræppenborg m. v. Rygtet vilde sige, at Forsamlinger holdtes hyppigt i Skræppenborg i talrig Mængde: »De ved, at dette ikke er tilladt, og forventer jeg nærmere Beretning, hvis Sagen forholder sig saa. Jeg mener, at en Præst i Fyen har truffen en hædlig Middelvej, idet han tillader Forsamlinger af Husets Folk og faa Fremmede, høist i det hele indtil 16 Mennesker, at holde fælles Andagt, som han selv oftere besøger. Der synges Psalmer af Brorson, saa holdes der Bøn, og der læses en Prædiken af en Postille. Træffer han flere sammen, maa strax de Overskydende begive sig et andet Sted hen og der holde lignende Andagt, naar den virkelig fortjener dette Navn, og at det kun er den Andagt, man ej kan tillade, som ved sin Mængde og de frie Taler, som holdes, antager en kirkelig Natur.«

Iøvrigt skriver Ludvig Schrøder i en Bog om Peder Larsen Skræppenborg, hvori det hedder: »Peder Larsen blev ikke blot »Landmand«, men virkelig Bonde . . . han blev en varm Talsmand for Bøndernes gammeldags Levevis i Føde og Klæder . . . Den afgørende Vending i Peder Larsens Liv er dog ikke, at han blev en af de Lægfolk her i Danmark, hos hvem det kristelige Liv først vaagnede i dette Hundredaar. De »Hellige«, i hvis Kreds han var optaget, hørte til den vestfynske Opvækkelse, der tillige med de 4 til 5 Præster, som sluttede sig til dem, hvori-

---

*) Til Minde om ham rejstes en Mindesten ved Skræppenborg, Sde Juli 1923 der afslørede af Kirkeminister Appel og Biskop Rud, som sammen med ca. 1000 tilstedeværende af Omegnens Folk ærede Peder Larsen Skræppenborgs Minde.

blandt andet Boesen i Vigerslev og Balslev i Haarslev nævnes, stod i nær Forbindelse med Herrnhuterne i Kristiansfeldt. *)

Peder Larsen Skræppenborg døde 6. 1. 1873 og ligger begr. paa Alminde Kirkegaard, og paa hans Ligsten staar: »Med et stort Hjærte og en fyrig Aand, tidlig grebet af Kristus, virkede han i et halvt Aarhundrede med megen Frugt baade hjemme og ude for levende Kristendoms Fremme blandt sine Landsmænd. Luther og Grundtvig ærede han som Lærefædre, Jesus Kristus var ham alt, ham saa nær som Troens Ord hans Mund og hans Hjærte.«

Der er saaledes flere Tegn paa, at her alt tidligt har været et frodigt aandeligt Liv. Herpaa kan ogsaa en Udtalelse af Hr. Pastor R. Balslev i 1756 tyde, naar han bl. a. skriver om Tommerup Sogns Mærkværdigheder **): » . . . Ejeren Major v. Hey paa Baagegaard vil til næste Aar lade hele Kirken reparere, hvortil den trænger, da den ikke alene er brøstfældig, men

†) Blandt dem, som samlede paa Pindstofte, var en Kvinde ved Navn Ane Nielsdatter, der skal have bragt sin Kristendomsopfattelse med sig fra Sønderby og ganske sikkert har været Drivkraften iblandt de Hellige her i Sognet, og hun støttedes godt af sin Søsterdatter, Kirsten Didriks, som 10 Aar gl. kom fra sin Fødegaard paa Helnæs til Mosteren i Tommerup. I hendes Hjem holdt de den stille Andagt, der væsentlig bestod i, at de sang en Salme af den saakaldte »Samlingsbog« fra Kristiansfeldt. Disse to Kvinder hørte med til de »meget faa«, som vare blevne tilbage fra den »vestlynske Opvækkelse«, og som ellers hørte hjemme paa Assens- og Faaborgegnen.

I denne lille Kreds i Tommerup kom ogsaa Ejeren af Skræppenborg, Peder Rasmussen og hans Familie og Tjenestefolk; og med disse kom den unge 15aarige Peder Larsen i 1817, og et Aars Tid senere brød hans egen »Opvækkelse« igennem her.

Ane Nielsdatter, f. i. Sønderby 1751, blev viet samme Sted 4. 5. 1800 til Morten Andersen, der var født i Søllested 1760 (som Søn af Anders Hansen) og blev bosiddende i Usselhusene paa Elleruplund, hvor han døde 1. 6. 1837, medens Konen allerede var død 18. 6. 1827. Men nogle Aar før, vistnok i 1822, afstod de Gaarden til ovennævnte Kirstine Didriksdatter, om hvem det siges i Tommerup Kirkebog 1805, da hun blev konfirmeret 14 Aar gl., at hun da »ljente Morten Andersen i Usselhusene!« Da hun var 32 Aar gl., blev hun gift 23. 11. 1822 med Ungkarl Niels Hansen fra Søllested (f. 10. 6. 1798 og konf. 1814). Forlovere var Anders Madsen i Søllested og Anders Didriksen fra Helnæs. De fik flere Børn døbt i Tp., bl. a. den her i Bogen nævnte Morten Nielsen, 26. 10. 1825.

*) Se Fr. Nygaards: »Kristenliv i Danmark« 1741—1840.«

**) I den Kallsche Manuskriptsamling, paa det kgl. Bibliothek 377 4to.

ogsaa for lille, da Sognets Beboere har tiltaget betydeligt . . . « Og 1856 27/7. klager nogle Beboerne i Tommerup sig over, at Tommerup Kirke er for lille og for mørk. Man synes heraf at kunne slutte, at der allerede i 1756 har været særdeles god Kirkegang. Og saavidt jeg har kunnet faa oplyst, har der stadig lige siden da været en ualmindelig god Kirkegang i Tommerup, ligegyldigt hvem der har været Prædikant; ligemeget hvorledes Vejret har været, Kirken i Tommerup har altid været fyldt.

Desuden har den religiøse Trang ogsaa givet sig andre Udslag. Der blev saaledes allerede i 1889 bygget et Missionshus paa Stenbjerg, »Salem«, i Udkanten af Byen, og efterhaanden som Tommerup Stationsby voksede, følte man ogsaa Trang der til at faa sin egen Kirke, idet der jo herfra var opimod $\frac{1}{2}$ Mil til den gamle Kirke. Man blev derfor enige om nord fra Højsholt Skov at danne et eget Kirkedistrikt og slog sig sammen med de tilgrænsende Dele af Brylle, Ubberud og Vissenbjerg Sogne, som er indstregt med rødt paa vedføjede Kort, og dannede i Aaret 1902 Broholm Kirkedistrikt, repræsenteret ved Udvalg med 2 Mænd fra hvert af de 4 Sogne og med Sognepræsten i Tommerup, Pastor Schmidt Phiseldeck, som Formand. Disse 8 Mænd var foruden Sognepræsten, fra Tommerup, Landpost Niels Jacobsen og Proprietær F. Hjort, Baagegaard. Fra Brylle, Gmd. J. Christensen, Fredensborg, og Maltgjører Lars Hansen, Stærmose. Fra Vissenbjerg, Teglbærnder Johan Knudsen, Koborg og Gmd. Chr. Nielsen, Skalbjergr Mark. Fra Ubberud Gmd. Møller, St. Dyred og Aamtsraadsmedlem L. Christensen, Ernebjerg. Dette Udvalg tog straks fat paa Forberedelserne i Arbejdet med at faa bygget den nye Kirke, som blev fuldført i 1907 og indviet 2. 6. Ganske vist ligger den lige uden for Sognets Grænse paa Broholm Grund; men langt den største Del af Menighedens Medlemmer boer i Tommerup Sogn. — I Stationsbyen er ogsaa en Søndagsskole og Missionssal, og umiddelbart efter Verdenskrigens Ophør 1919 blev den gamle Kirke i Tommerup udvidet med en Arm mod Nord—»Fredsløjen«, saaledes at Kirken nu kan rumme dobbelt saa mange som tidligere. Hertil kommer, at en Kreds af Mænd, baade fra inden- og udensogns, traadte sammen i Aaret 1906 og købte Gaarden Knarreborg, der var bleven nedlagt, som Børneopdragelsesanstalt.

TOMMERUP HØJSKOLE.

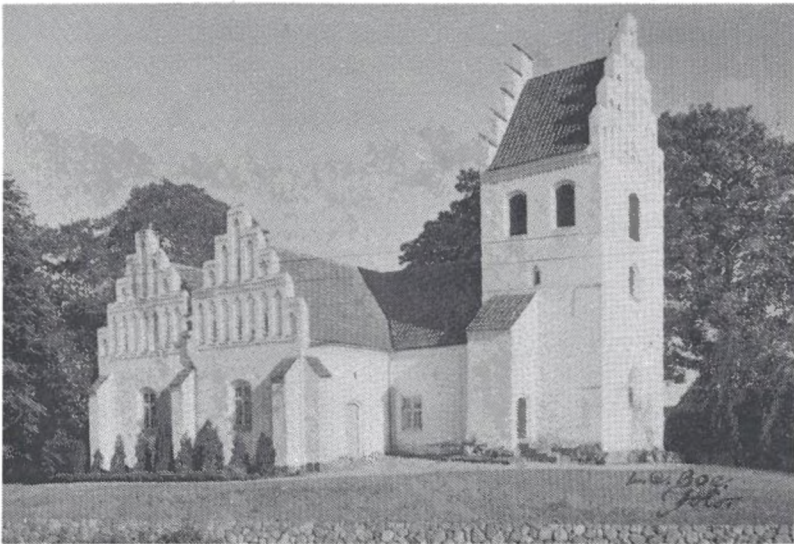
Her blev en Del nye store Bygninger opførte, og det hele indrettet til en Landbrugs- og Folkeshøjskole under Ledelse af Forstander Sandbæk. Skolen, der ogsaa har Pigeskole og forskjellige Kursus, har i de forløbne Aar været fuldt besat hver Aar med op til ca. 125 Elever og i det hele gaaet godt og nyder mere end almindelig Anseelse overalt. — Her ved Højskolen holdes ved St. Hansdagstid de store Missionsmøder, som for omkring 40 Aar siden begyndte i Højsholt, og som altid samler stor Tilslutning, stundom op imod en 8 a 10 000 Mennesker. Gennem flerø Aar ved Midsommertide har der ved Stationen i Broholm Skov været afholdt »Kirkelige Møder«, som dog ikke nær har formaaet at samle saa stor Tilslutning.

Tommerup Kirke

er her som i de fleste Sogne den ældste Bygning, vi har, og bestaar af Skib, Kor, Taarn i Vest og Vaabenhus i Syd. Hertil kommer en Fløj i Nord, bygget til Skibet i 1920, og Taarnet samtidig forhøjet. Oprindeligt er Kirken en meget lille Bygning, hvis ældste Del, Skibet, med 2 Hvælvinger og lille Kor, hvoraf Korbuen staar endnu, er opført i romansk Tid af utilhuggen Kamp med profileret Sokkel og flere rundbuede Vinduer. I sentgotisk Tid er det gamle Kor blevet nedrevet, og Skibet forlænget mod Øst, saaledes at Langhuset nu ialt har fire gotiske

Hvælvingsfag. Omtrent samtidig er ogsaa Taarnet i Vest og Vaabenhuset i Syd tilføjede.

Den udskaarne Altertavle med snoede Søjler har et Maleri af A. Dorph fra 1894, Christus i Gethsemane, (det gamle Alterbillede hænger i Taarnet). Prædikestolen i Renaissancestil bekostet af Søkapt. Jab. Tommerup til Baagegaard 1742. En Granitdøbefont, hvorover staar Thorvaldsens Christus. Et gl. Krucifix hænger i Koret. I Gulvets Gang laa 2 Ligsten, der blev flyttede ved Reparationen 1920. Den ene, der er helt udslidt, ligger nu i Gulvet mellem Taarn og Skib. Den anden, hvorpaa en latinsk Indskrift langs Randen kan læses, hvorimod alle Bogstaver midt paa Stenen er aldeles afslidte, er stillet op ad Væggen i Taarnrummet*). Ved Reparationen 1920 blev ogsaa indsat

TOMMERUP KIRKE
EFTER TILBYGNINGEN 1920.

nyt Alterbord, nye Stole, ny Indgangsdøre baade i selve Kirken og Vaabenhus, medens det gamle overlodes Entreprenøren.

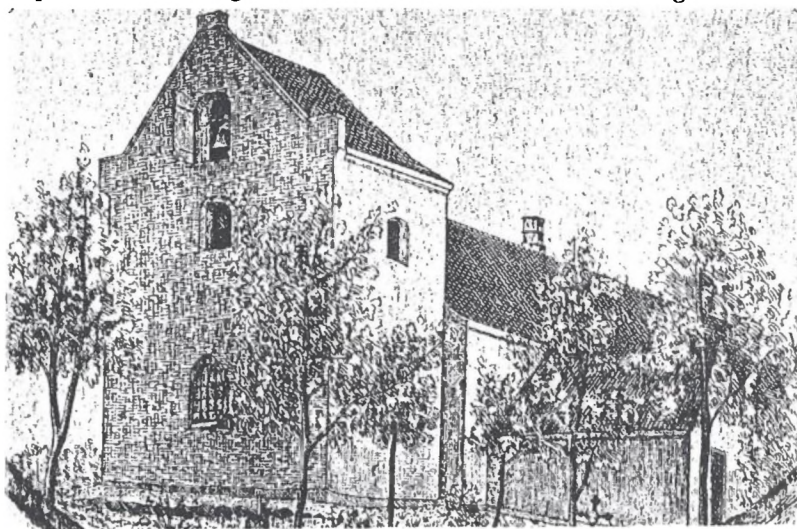
Som Landshjælp gaves af »Tomdroppe Kyrke XV marck« i 1524—26 og i 1542, 24/6. til Jørgen Jensen, Superintendent,

*) Der populært kaldes »Bryggerstet« til Adskillelse fra »Kjøkkenet«, der er den nærmeste Del af Skibet, den Del, som ligger mellem Indgangsdøren og Taarnrummet.

lagt bl. a. Kirkehavren . . . af Per Hanssen i Thomerup . . . 1 Ørtug Havre.*)

Biskop Jacob Madsen, som visiterede i Tommerup 25. Decimantes 1589, skrev da saaledes om Kirken: »Templum tornet, Affset; Tornet ont; mørk, fattig. Smo Huellinger 4; Loftt vnder Tornet, ingen Fele udi. Cloker 1 liden Tag Tegel. Tafflen ingen, men Alteret op til Muren, oc malet paa Muren Chri Dob i Jordans Flod. Sedet geniculatus; Johannes, vesteteus suis pilis, ipse infundit aquam.***) Prædikestolen ved Synderside. Fonten i Choret, 2 store Kobberstager. Kirkegods Mur Camp, muret offuen paa. Laden god. Kirkens Part 13 Ørt.***)

1665 findes følgende: »Reckligh Fortegnelxe paa Thommerup Kirches aarlige wisze Indkomster: Tienden: Rug 3 Pd.,

TOMMERUP KIRKE
FØR TILBYGNINGEN 1920.

Biugh 2½ Pd., Hauffre 1 Pd., Gryn ¼ Tønde. Aff en Kirkejord giffuer Sædedegnen Landgilde, Biug 1 Tønde. Noch hues ringe Tiende der kan falde aff ham, Kalfue och Griszer. Der var

*) Danske Kancelliregistrer.

**) Dette Maleri er anlagelig traadte i Allertavlenes Sted. (J. Magnus Petersen, Kalkmalerier S. 63).

***) Jac. Madsens Visitatsbog.

en Gaard i Thommerup, som nu er øde; mens han var i sin Esse, oc Nogen besad den, da bekom Kircken deraf aarligen: Landgielde Biug 18 Scheppe. Penge 12 β.

Fortegnelser paa hues, som fattis til Thommerup Kirche.

Der er ingen Kalck och Disk eller Messehagel. De 2 Huelninger, som er offuer Koret och Prædiche Stolen, ere wiit spruckne fra Murene, och Boffuerne ere stunchne fra Muren, som er offuen offuer dem, och Kirckmuren ved den søndre Side har giffuet sig ud fra Kircken midt paa Muren. Dersom disse 2 Huelninger med deres Buer icke snart hielpis, er det at befrygte, at begge falder til Jorden.

Gradualen och Psalmebogen er slett slit i synder. 3 Loker for Qvindestolen ere Hengslerne synderbrudt. Taarnloffted, som de staar paa, der ringer Klocken, er traad i Støcker. Fattis en rist for den ene Kirchegaardsløge. Den ene Pille norden Kircken, som schulle være Kircken til bestyrckning, er ganske forfurnet fra det øffuerste till det nederste, oc er nesten halffdelen nedfalden. Det ganske Tag offuer Kircken ved den søndre Side schal schelnis och forbedris med et hunder Steen. Paa Huelninger ere 2 Kors baand søndre . Kirchegaard's Mur er nedfalden ved Præstegaard's løge.

Dets til Vidnesbyrd vnderschriffuer Jegh

Claus Lauretzen,*) Past loci m. ppa.

NB. Er ingen Regnschab holden fra 1657 til 1658 for Thommerup Kirche (Fyenske Samlinger IX. 220 f).

Da Landsdommer Jens Lassen overtog Dalum Kloster, fik han tilligø Tommerup Sogns Kongetiende i Fæste og gav deraf 3 Pd. Rug, 2½ Pd. Byg, 1 Pd. Havre og ¼ Td. Gryn, som er Hartkorn 18½ Tdr. Derimod havde Mette Williamsdatter, sl. Hans Brodersens, Odense, Kirketienden og gav ligeledes af 18½ Tdr. Hartk.

I 1679 faldt de 2 Hvælvinger ned.

Paa Klokken staar følgende Vers:

Giv Lykke gode Gud! Søg selv din egen Ære
thi til din Tjeneste, skal denne Klokke være.

*) Claus Lauritzen har opbygget Præstegaarden efter en Brand, hvilket et Syn udsiger 26. 5. 1663, og Værdien sættes til 400 Sldl.

Her hænger jeg og skal til Kirken Eder kalde,
 tunghørig Sjæle, o! staar op og lader falde
 al Verdens Syssel, gaar og hører Herrens Røst
 som ringer jeg for Liig til Eders Sjæle-Trøst.

Er støbt i Ottense af Henrich Røn MDCXCVI patrono templi Tommerup viro generosissimo Dno Johanne Kaas Dno de Aastrup Præfecto diliones Nidrosiæ summo pastore Dno Claudio Jacobi Tommerup patroni a rationibus Jeremias Spleth in Norup a hos Campanum refundi curavit.

1680, 2./8. Tommerup*) og Brylle Sognepræstis tilliggende pro officio er indledt undtagen allene Landgilden aff een Annexgaard udi Brylle, som Anders Nielsøn nu iboer. Herligheden med Stedtzaall, Hougning etc. dett aldt sammen niuder Ottho Thommesøn Riisbrich (som og halfver oppebaaren og sva-red till Skatterne i langsommelig Tid.) Huilcher, hvorledes det skee Kand, at Herligheden, uden noget aff gaardens ta-xerede Hartkorn till en Kiendelse fuldtø med, kan verre aff-skildte fra Landgildet, som det icke viidis, saa forhaaber den idtzige Sognepræst, at om noget i hans formands tiid er uden Ankomst er frakommen, dett da hannem igien vorder gottgiort,

Tommerup præstegaard, 2. 8. 1680. Jørgen Jensen.

m. m.

Samme Pastor Jørgen Jensen afgav 25. 5. 1685 skriftligt Vidnesbyrd, som han selv oplæste i Provsteretten, samme Dag, — i en Sag mellem Landsdommer Jens Lassen og Admiral Christian Bielke (for den sidste mødte Jeremias Spleth i Naarup) angaaende en af Admiralens Bønder Japhet Nielsen.**)

Som vi tidligere har hørt, skænkede Kongen Kronens Andel af Korntienden af Tommerup m. v. til Henrik Bjelke 8. 7. 1667, og 24. 8. 1671 fik han tillige jus patronatus. Men efter hans og Arvingernes***) Død blev der holdt Auktion over bl. a. Tommerup

*) Kirketr. Samlinger 4 R. VI., 776 f.

***) Odense Provstes Domsprotokol S. 13 hos Stiftsprovsten i Odense.

***) Af disse havde Sophie Amalie Bjelke og hendes Mand, Amtmand Hans Kaas, givet Kirken en Kalk og Disk. I deres Tid blev ogsaa i 1696 Kirkeklokken omstøbt.

Kirke, og den blev tillagt Mag. Knud Tommerup 22. 4. 1704, og 22. 2. 1710 blev Skødet udstedt. Han var Præst i København og Broder til Sognepræsten i Tommerup. Han solgte imidlertid atter Kirken 29. 7. 1712 til Amtmand Etatsraad Christian Rosenkrantz i Nyborg. Og denne skødede atter Kirken 9. 3. 1716 til Mag. Claus Jacobsen Tommerup, den forrige Sognepræst. Snart efter gik Kirken over til dennes Søn Mons. Jacob Clausen Tommerup, som fra 1714 er Ejer af Baagegaard og en Del Bøndergods i Tommerup og Brylle Sogne. 1728, 24. 8., laaner han 3000 Rdl. af sin Farbroder, Præsten Knud Jacobsen Tommerup, og giver ham 1ste Prioritet i Tommerup og Brylle Kirker. Jacob Tommerup blev senere Søkkaptajn. Kaptajn Tommerup og Fru gav 1742 Kirken en Altertavle og Prædikestol. Han døde 30. 10., begr. i selve Kirken 15. 11. 1743, hvorefter hans Ejendomme blev hos Enken, Else Kirstine Rosenvinge, til 9. 2. 1745, da hun giftede sig med daværende Premierløjtnant, senere Major Jacob Predbjørn Banner von Heye; de blev copolerede paa Baagegaard, som saaledes blev Ejer af Kirker, Gaard og Gods. Han pantsætter Kirkene m. v. flere Gange, sidst i 1760 til sin Stifsøn, Korporal Knud Tommerup, og sælger samtidig Baagegaard og Gods til Hans Jørgen Møller.

TOMMERUP PRESTEGAARD MED KIRKE. SET FRA HAVEN.

Og endelig 11. 6. 1764 gav Major v. Heye Skøde til Ritmester Ejler Petersen til Tallerup paa Tommerup og Brylle Kirker m. m. Derimod havde Løjtnant Petersen paa Baagegaard ved

Ryttergodsauktionen købt Kongetienden af Kongen, og den fulgte en Tid denne Gaard med de vekslende Ejere.

Og i 1780, 22. 11., skøder Major Petersen Tommerup og Brylle Kirker til Sognepræst Jens Balslev i Tommerup. Aar 1785 skøder Jacob Meelby paa Baagegaard Kongetienden til Jacob Ramuss og Fyens Bispestol. Det synes at være Varer, der kan handles med, disse Tiender; thi allerede 1786, 14. 8., skøder Jens Balslev begge Kirkerne til Kammerraad, Amtsforvalter Christen Willemoes, og denne skøder 12. 7. 1787 Kirkerne til Catharina Maria Juul i Tommerup, Enke efter Præsten, Hr. Rasmus Balslev; dog forbeholder Major Petersen og Frue til Tallerup sig paa Livstid deres Stole i begge Kirker til deres Brug. Hendes Arvinger skøder Kirkerne 31. 10. 1787 til Pastor Jens Balslev i Vemminge, og han skødede dem 11. 6. 1789 til Præsten Jørgen Karsten Bloch Balslev i Tommerup. Hans Enke sælger atter Kirkerne 1802, 17. 6., til Anders Hansen paa Tallerup, efter hvem Kirkerne gik over til Sønnen Simon Andersen 1812 paa Talleruplund. Nu blev Kirkerne i nogle Aar ved de forskellige Ejere paa denne Gaard, indtil 1858, 28. 1., da Waidtløws Enke, Henriette Albertine, sælger Tommerup Sogns Kirketiende til Proprietær H. C. Petersen paa Dalumgaard for 13 000 Rdl. Denne solgte atter Kirken 1859, 24. 12., til Boghandler Chr. Milo i Odense for 10.500 Red.; men Kaldsretten er ikke med i disse Handler; den sælger Karen Trolle, Enke efter Pastor J. K. B. Balslev i Tommerup 30. 10. 1800 til Kongen.

Senere gik Kirketienden over til Proprietær Rasmussen, Borreby.

I 1725 er Tommerup Kirke bleven, eftersat m. H. t. de nye Geværskabe Pæle, som skal indrettes og forfærdiges, og om dertil de gamle Geværskabe kunde tjene. I Brændekilde Kirkes Vaabenhus er ej nogen Lejlighed, hvorfor Skabet paa et bekvemt Sted nede i Kirken sættes, til hvilket det gamle Skab i Sanderum Kirkes Vaabenhus er tjenlig; men man gør dog Laas, hvortil det gl. Skab i Tommerup Kirke forbruges, saa som det til intet videre kan være tjenlig.

I 1728, 20. 5., skete der følgende i Tommerup Kirke: Pigerne Anna Christoffers Datter og Kirsten Lindt af Usselhusene havde taget Sæde i Stolen i Tommerup Kirke overfor de gifte Koner i samme Stol, dog ikke saa aldeles at være sket af Forsæt for at undertrykke

Konerne, men efter en Skik, som har været, at Tyende eller Børn tager Stude eller Sæde paa det Sted, hvor deres Moder eller Madmoder ellers tilkom at sidde paa, naar som helst det Kand hende sig, de ikke kommer der i Kirke, men det er dog ikke bevist, at denne Uorden, hvoraf det er forefalden den Stimen i Kirken, og hvoraf denne Sag er begyndt, er passeret, efter at Ordre var udstæd, hvorledes enhver sig skulde skikke og forholde, nemlig: at efter Loven de unge skulde cedere eller sidde neden for de gamle etc.; thi bør bemeldte A. C. og K. L. skikke og forholde sig der efter. A. C., som ikke har efterlevet Sognepræsten Mag. Balslevs Formaning, bør bede ham om Forladelse og betale til Sognets fattige Een ƒ og til Sagens Omkostninger Sex ƒ og K. L. betaler til Sagens Omkostninger Sex ƒ.«

I 1787, 4. 4., skriver Bispen til Hans Sørensen og fl. i Tommerup: Kirkeejeren har lovet om føje Tid at besørges Stolestadernes Inddeling, men Prædikestolen ses ikke at kunne flyttes, og hvad Lejestederne angaar, bliver til hvert forefaldende den fornødne Plads hver Gang at udvise.« 1833, Tommerup: Kirkeklokken, som har havt 2 Revner, er bleven loddet, dog uden at have faaet sin rette Klang igjen. 1837: Klokken var nedtaget for at omstøbes.

1838: Klokken er nu omstøbt.

1853: Nogle gamle forrustne Kaarder og Sporer, som vandre Kirkens Mure, bør nedtages, og Murene derefter afpukses.

1855: Et Røgelsekar fra Tommerup Kirke — fra 14 Aarh. — blev af Proprietær Waidtløv til Talleruplund foræret til Nationalmuseet.

Paa Bækkenet i Døbefonten findes Mariæ Bebudelse med en Randskrift i Munkeskrift, formodentlig Ave Maria, men forslidt og ulæselig.

Paa Kirkedøren — (den gamle) — staar med Jernbogstaver Opus Nicolai Fabri; men intet Aarstal.

Præsterne i Tommerup.

I ethvert Sogn paa Landet er Præsterne i Almindelighed blandt dem, der tiltrækker sig mest Opmærksomhed, hvilket jo ogsaa er ganske naturligt, naar man betænker den store Betydning, disse har eller burde have for Beboernes Udvikling i aandelig og kulturel Henseende. Det er derfor rigtigt her at op-

KORT OVER TOMMERUP SOGN OG BROHOLM KIRKEDISTRIKT.

holde sig et Øjeblik ved de Præster, som har beklædt Præsteembedet, der jo som bekendt i mange Aar var forenet med Brylle i eet Pastorat. Men da Pastor Møller i sin fornævnte Brylle Sogns Historie paa fyldestgørende Maade har skrevet om Præsterne, kan jeg nøjes med her at henvise Læserne til denne Artikkel, der ogsaa har staaet her i Aarbogen. Jeg vil derfor nærmest indskrænke mig til at nævne Præsternes Navne og den Tid, de var i Kaldet.

Tommerup har vistnok oprindelig indtil omkring Aar 1500 haft sin egen Præst; thi paa den Tid nævnes Præsten Hr. Hintze de Tommedrop, som var Medlem af det Elændegilde*) i Odense, og maa da formodentlig Brylle Sogn have været et Pastorat for sig, siden ogsaa Sognepræsten Hr. Jens de Brylle nævnes samme Steds. Og som det fremgaar af den før nævnte Dom af 1545, 20. 4., om Aggerue Have i Brylle, der «wildso-kith og wkiereth» har ligget til Tommerup Præstegaard, skal der før Hr. Hintze have været en Doctor Erik. I denne Dom nævnes følgende Præster, som havde baade Tommerup og Brylle Kald, nemlig først en Hr. J e p, derefter Hr. T h o m a s og saa den, som førte Kampen for Aggerue Have, nemlig Hr. J e n s A n d e r s e n, som var i Embedet før 1540 og har da antagelig været den første lutherske Præst her i Sognet. Jens Andersen er vist nok død omkring 1548. Muligvis har der i en ganske kort Tid derefter været en H r - C h r i s t o f f e r, hvilket siges i Præsteindberetningen 1590, men bestrides bl. a. af Pastor John M. Møller i hans Bog. Derefter kom M o r t e n P e d e r s e n ca. 1548, han var født i Fangel. Han var endnu i Embedet 1597, og Sønnen A n d e r s M o r t e n s e n fik det efter Faderen. Derefter kom O l e N i e l s e n S t e n l ø s e, † 1634. Som Nr. 5 efter Reformationer kom C l a u s L a u r i t z e n A s s e n s. Han opbyggede Præstegaarden og gik meget igjennem under Svenskekrigen sammen med sin Kone. Deres Epitafium med deres Billede har hængt i Kirken ligetil omkring 1860. Han underskrev Enevolds-Arveregeringsakten 1660.

Claus Lauritzen døde 1665. Derefter kom J a c o b K n u d s e n F a n g e l, som blev gift anden Gang med Formandens Plejedatter, Anna Frandsdatter Meel. Det var ham, der «kunde æde saa umanerligt uden at mættes tilfulde», død 1677.

*) Gl. Samlinger 1. 1. 43.

Nr. 7. blev Jørgen Jensen, som giftede sig med Formandens Enke og døde 1691 med Tilnavnet den »onde Præst«, som dog nok er tillagt ham med Urette. Hans Indberetninger giver udmærkede Oplysninger om mange Ting.

Nr. 8 var Mag. Claus Jacobsen Tommerup, en Søn af Nr. 6. Han opførte i 1692 det Stuehus til Præstegaarden, som staar endnu med sit Navn og Aarstal over Døren tillige med: »Fred med dem, som gaar ind, Frelse med dem, som gaar ud.« Han fik allerede i 1710 en Medhjælper i Hans Nielsen Sylvæ og maatte afstaa Embedet paa Grund af Svaghed i 1715 til Mag. Jens Rasmussen Balslev, der giftede sig 5. 12. 1715 paa Baagegaard med Formandens Datter og senere 2 Gange til og havde mange Børn.

Som ung Student skriver min Svigerfader (død som Sognepræst i Hesselager 1898) i 1851 følgende paa Grundlag af Tommerup Kirkebøger om Jens Balslev: »Denne Mand forundtes det at blive Stamfader til en stor og mærkelig Slægt, der har skudt dejlige og kraftige Skud i Danmark og staar der endnu i feireste Grøde. Paa ham gik Herrens Forjættelse herligt i Opfyldelse, at han vil give dem Velsignelse i tusinde Led, der elske ham og holde hans Bud; thi af den Slægt ere mange trofaste Hyrder indgaaene i hans Hus, at forkynde hans Navn med Glæde, og af den samme Slægt vandrede mange fromme Mænd og Kvinder for hans Aasyn, og priste hans Navn i Stilhed. Vel er det derfor værd at mærke paa Herrens de underfulde Veje, ad hvilke han ledte sin Tjener, og hvorlunde denne med Taknemmelighed ihukom Herrens Naade, den han skjænker alle dem, der annammer ham med Glæde.

Jens Balslev er født i Aaret 1690, og allerede i sit 25de Aar beskikkedes han til at være Præst for Tommerup Menighed, og i dette Kald virkede han med Nidkærlighed og Herrens Velsignelse til sin Dødstund. Trende Gange blev det hans Lod at se en elsket Hustru forlade hans Side, og maa vel nævnes den iblandt dem, der blev Stammoderen til den velsignede Slægt; det var Maria Sophia Luja, der maatte forlade sine sex Smaa, endnu førind hun saa Frugten modnes paa det Frø, hendes moderlige Kjærlighed vistnok havde nedlagt i deres Hjerter.

Med Ydmyghed bøjede vor Balslev sig under Korset, Herren lagde paa ham, og med dyb Ærefrygt og Taknemmelighed erkjendte han Forsynets Varetægt gennem hele hans Liv i forskellige store Farer. Som Dreng paa 6 Aar legede han en Gang i Særslev Præstegaard inde i et Værelse, hvor der logerede en norsk Lieutnant. Medens Barnet leger, brænder der et Gevær af, dog Kuglen for tæt forbi ham uden at krumme et Haar paa hans Hoved. Da han siden i sit 9de Aar efter sin Morfaders Død var kommen fra Særslev Præstegaard ud til sine Forældre i Odense, havde han en Søndag Eftermiddag Besøg af nogle Legekammerater fra Byen, og fandt paa i Faderens Have at skyde Isen med Stænger fra den ene Side af Dammen over til den anden. Pludselig brast Lægten, hvorover Drengen bøjede sig, og han styrtede ned igennem Isen; de andre Børn løb skrigende bort, kun een blev tilbage, som de andre plejede at have til Bedste for hans Dumheds Skyld; men denne Dreng klyngede sig fast til en af

Pælene og ledte med sit ene Ben under Isen, indtil den Druknende tog fat og blev reddet. Naar han siden som gammel Mand talte derom med sine Børn, plejede han at tilføje: »Saadanne blandt Mennesker forskudte, er det, at Herren udvælger og bruger! — I samme Aar havde Professor Lujia den Forskrækkelse at se sit eet Aar gamle Barn, Maria Sophia, fare ned forbi sit Vindue fra øverste Etage. Han iler forfærdet ud, men finder Barnet siddende aldeles uskadt paa Fortovet, som var det baaret af Guds Engle. Uforglemmelig var altid for vor Balslev denne dobbelte Frelse, forundt to Mennesker, der siden skulde leve for hverandre; og at det var hende, som Herren havde udvalgt for ham, derom varslede han ej blot vidunderlig dejligt i Barndomsaarene; thi det viste sig aabenbart, da hun alene modtog Velsignelsen til at vorde Slægtens Moder. Medens han var Præst kunde Præstegaarden nær været afbrændt, og Beboernes Liv var da kommen i største Fare. I to Dage havde man mærket usædvanlig Røg, og først ved Sengetid anden Dags Aften lykkedes det at finde Ilden i et forborgent Skillerum bag Kjøllen. Herren udfriede saaledes sin tro Tjener fra Faren og vederkvægede hans gamle Dage med megen Velsignelse. Han saa før sin Død sine velartede Børn alle i Lykke og Velstand, fandt i sin ældste Søn en Alderdoms Støtte og Medarbejder i Embedet, og kunde han have set videre, hvor skulde han da oplives og glædødes ved sin hæderværdige Efterslægt af Christelige Hyrder: Balslever, Breddorfer og Lether! Han endte sine Dage den 8de August 1761, da han forlod en ond Verden i frimodig Forventning af Uforkrænkkeligheds Smykke.

Hvor inderligt maa vi glædes ved at see Herrens Veje, underfulde og velsignede i Smaat som i Stort, naar vi betragte det levende Billede, som Krøniken har tegnet over denne Mands Grav. Ja ret inderligt maa vi glædes ved at skue ind i Hjærtets lille Lønkammer, hvor Herren bereder Aanden et levende Tempel, der skal staa i al Evighed, selv naar det for Menneskers Øjne ser ud, som om det brast i Dødens Favn. Ja, lovet være han, der ved de klare Blus over Fædrenes Grave varsler Børnene vidunderligt Lød for Savn, Trøst og Velsignelse i Jesu Navn!

Balslev døde 1761 og efter ham kom Sønnen R a s m u s J e n s e n B a l s l e v, der allerede af Kaptain Tommerup paa Baagegaard havde faaet Ventebrev paa Embedet. Om denne Balslev siges, at han »var klog«, kunde sidde i Præstegaarden og se, naar nogen stjal Træer i Skoven, og sige et og andet forud. — Han var svagelig i mange Aar og havde til »Prædikestudent« Frantz Rosenstjerne Nielsen Krag, der har stiftet et Legat paa 50 Rdl. til Tommerup Sogns fattige. Senere blev Sønnen J e n s B a l s l e v først Kapellan og i 1779 Sognepræst og i 1786 forflyttet til Verninge, medens Broderen J. K. B. R. Balslev blev Præst i Tommerup og ægtede 2 Aar senere i Verninge sin Broders 15aarige Steddatter Karen Trolle. Han døde Aar 1800 og efter ham fulgte

Nr. 13 R a s m u s R a s m u s s e n; han var i 1806 blind paa det ene Øje og døde allerede 1809 kun 38 Aar gammel.

Nr. 14 A n d r e a s B o r c h , som allerede døde efter 2 Aars Forløb af en grasserende smitsom Sygdom, som ifølge Kirkebogen bortrev 35 af Sognets Indbyggere eller 3 Gange saamange som normalt.

Nr. 15 T h o r k i l d L u n d , var en »venlig og livlig Mand, sang for det Meste«. En Datter af ham blev gift med den bekjendte Professor Niels Mathias Petersen, og efter Lunds Død 1833 blev hans Søn Præst i Embedet.

Som vi har hørt havde Pastor Lund et Sammenstød med den stærke religiøse Bevægelse, som havde sit Centrum i Pindstoftet. I Befolkningen her i Sognet lever endnu flere Fortællinger om den gamle Lund, følgende har jeg hørt af den »g a m l e T a l l e r u p s m e d«, som selv har oplevet Tiden, da det foregik, og jeg gjengiver dette »Skjemteord« efter min Svigerfaders Notits derom fra 1854, der falder sammen med Tallerupsmedens: »Der var en Smed *) i Fyen, som i sine unge Dage havde drevet sit Haandværk i det store. Især var han da rejst omkring baade der og i Sjælland og havde solgt et eget Slags gode Plove, som han enten selv havde opfundet eller dog idet mindste var iblandt de første til at udbrede. Et snildt Hoved var han, det var ialfald godt at mærke paa, hvad han tog sig for, og navnlig gjorde da disse Plove ham baade Ære og Gavn; for han blev en holden Mand ved dem og kom jo saa smaa i Ry. Det gik imidlertid med ham som med saa mange andre snilde Hoveder, at med Alderen blev han baade særsindet og stiv-sindet, og de fleste vilde sige, at han havde en Skrue løs, saa han endte da med at hedde »den gamle Smed« i Folkemund. Paa sine gamle Dage laa han stadig i Klammeri med Præsten i Sognet, der var den fredeligste Mand af Verden, men slet ikke kunde have Ro for Smeden; for baade sang han bestandig efter den gamle Psalmehog i Kirken, saa det stod efter, medens de andre sang efter den ny, og saa gjorde han da ogsaa ved andre Lejligheder de Spilopper, han kunde, saa Præsten havde Bryderi nok af ham. En Søndag, da Præsten gik ud af Kirken, kom Smeden hen til ham og sagde da, at han mente Præsten skulde sige, hvor Skriftstederne stod, naar han anførte dem i sin Prædiken: »For« — sagde han — »Præsten veed nok, at naar man sætter et Gjærde, saa plejer man at sætte Staver i det.«

---

*) Tobosmeden.

»Ja, Smed!« — svarede Præsten, — »det er meget rigtigt; men Smeden veed nok, at naar man sætter levende Hegn, saa er Staverne tilovers.« — »Hille mænd! sagde saa Smeden — »der var min Tro Præsten over Smeden!«

Nr. 16 Jens Nicolaj Lund, der var her fra 1834 til 1848. »Hans Retsindighed og særdeles Kalds- og Forretningsdygtighed vandt Anerkjendelse saavel af hans Embedsbrødre som af hans Menigheder, der stadig tyede til ham om Trøst og Raad.« (Selm. Necrol. I. 48).

Nr. 17 Christian Erik de Thurah, der kom fra Cathrine Kirke i Ribe og var her til 1868, da han tog sin Afsked og døde 1869.

En Udtalelse af den gamle Pastor Thurah kan have sin Interesse. Han skriver i et Brev til Sønnen Christian 8. 11. 1819, efter at han har formanet Sønnen til omhyggeligt at sørge for sin Sjæls Salighed, fremfører han som Grund til, at han ikke indlod sig i mandelig Samtale: » . . . da jeg som Sjælesørger kun tror at kunne virke noget synderligt, naar de Paagældende af egen Drift henvender sig til mig om Oplysning, Vejledning, Raad og Trøst . . . « — Den her omtalte Son Christian, der altid gik under Navnet Kandidaten, (til Adskillelse fra Broderen, Kaptainen, der iøvrigt ogsaa var theologisk Kandidat) som mange Aar efter blev min Svigerfader, har jeg anført enkelte Udtalelser og vil gerne endnu nævne et Par Stykker. Han skriver saaledes i et Brev til Kæresten Sommeren 1849: » . . . Dejligt er her ogsaa, som i et Paradis; for Tommerup ligger i den smukkeste Del af det dejlige Fyen. I Præstegaardens Have, hvor der er to Grotter, en Buegang og et Tempel, som vi kalder Oxetemplet, der dog ikke er saa smukt som Oxetemplet i Frederiksberg Have. I næste Uge skal Haven illumineres, saa skal Du se et Tivoli Nr. 2. Mit Værelse støder op til Haven og Kirkegaarden i et Hjørne af Præstegaarden, og der, siger man, at det spøger, men jeg har rigtignok ikke mærket det . . . Vejen til Kohaven og Tøllerslund, der gaar over Bakker og Dale, er overmaade smuk, og fra det sidste Sted kan man se over til Brændholt og Fredensborg i Brylle.« — I Sommeren 1850 kom han atter til Tommerup fra Svendborg, hvor han traf Broderen, der var paa Vej med sit Kompagni til Isted. »De kom med klingende Spil og flyvende Faner i det dejligste Solskin, min Broder var bekrandset fra Top til Taa, og alle havde Blomster i Huer og Bryst. Jeg ledsagede dem til Ollerup, hvor vi tog Afsked med ham.« 23. 8. s. A. skriver han: » . . . vi tog hen til Gaarden Baagegaard, hvorfra vi spadserede op paa den høje Broholmsbakke, som frembyder en henrivende Udsigt over det meste Fyen. Det eneste Savn, man kan paaavise i denne yndige Egn, er en Sø, thi Naturen har ellers udrustet sit Overflodighedshorn paa ethvert Sted . . . « 30. 8. s. A. skriver han som Svar paa en Beskrivelse af en Høstfest i København: »Jeg har ogsaa haft Læjlighed til at se en »Høstfest«, den ene Gang var ved Tærkning af Raps her paa Præstegaardsmarken, hvor der var 26 Folk i Arbejde, dels med at tærske, dels for at skaffe Straact bort, medens andre kastede Sæden op paa store Slæder med et Lagen i Bunden, og to Smaadrenge kjørte afsted med det i fuld

Galop. En anden Dag var vi ovre hos vor Nabopræst, den gamle Konsistorialraad Schøtt (i Verninge), og just som vi sad og talte, lød der et stærkt Hurraraab udenfor, hvor Høstfolkene stod i Rad, med Leerne paa Nakken og svingende med Hattene; det var i Følelsen af, at de havde gjort deres Pligt. Og da vi siden sad til Bords, lød en munter Sang og Støj udenfor det tilstødende Kjøkken, og en efteranden blev alles Skaal drukken, der var i Stuen, hvorover enhver gik ud og takkede; det var det glædelige. Du kan tro, hvor mat Kjøbenhavnerens Komediespil og Tablaucr tager sig ud i dens Øjne, der har set saa levende Billeder af Virkeligheden.« — Endvidere skriver han: »Tommerup 29. 12. 1850 . . . Igaar læste jeg en interessant Dagbog, som en Bondekarl*) her fra Sognet, et sjældent begavet Menneske, har skrevet ovre i Felten. Især var hans Beskrivelse af Slaget ved Isted udmærket; han var ved Trainet og saa med Spænding Udfaldet af Kampen i Møde. Der gik ogsaa en sand christelig Aand igjennem hele Skriftet, der aandede et Liv, en Fædrelandskjærlighed, en Aandrighed og en Magt over Tanker og Ord, ved Siden af hvilken jeg folte mig saare ringe. Han er et lysende Exempel paa, at Aand og Hjærte de kommer ikke Lærdom og Kløgt ved . . .« Den 18. 6. 1851 blev Chr. Thurahs ældste Søster gift med Pastor C. L. Mohr i Ølsby, og i samme Uge var der et 3 Dages Bryllup nede i Byen,**) hvor Familien fra Præstegaarden var tilstede ved Besøg de to Dage, hvorom det hedder: ». . . Du kan tro, der var Liv i Kommersen derhønde, der var den Dag 120 Gjæster, der alle skulde pladseres hvorfor de maatte trække et Loft af Lagen over en Lo og bænke Gjæsterne der. Da vi var blevne trakterede, gik vi omkring i Haven, og derpaa begyndte Dansen, hvor den stakkels Brud maatte danse først med Brudgommen, derpaa med de to Fæstemænd, og endelig med hele sin Familie. Da Gjæsterne maatte afholde sig fra Dansen under alle disse Danse, saa kom vi ikke til det, da vi skulde tidlig hjem . . . og paa Lørdag skal vi til et stort Bryllup paa Tallerup, hvortil Lauritz (Kaptajnen) har digtet en Sang, da Brudgommen har været Sergent hos ham . . .«

Om dette Bryllup fortælles videre i næste Brev: »Sangen blev afsunget med stort Bifald, og efter mange Taksigelser blev Kaptajnens Skaal udbragt af den gamle Møller (fra Skovmøllen i Veflinge Sogn). Nu gik man i Skoven efter Bordet, der blev sunget, og Kaptajnen lovede at skrive en Sang til; han skrev den i sin Tegnebog til alles Forandring extempore, man sang den, lo, jublede og gav Kaptajnen et tordnende Hurra. Derpaa blev der danset temmelig paa fri Haand, man tog en Dame, dansede rundt med hende, til man ikke kunde mere, bukkede og takkede for naadig Straf. Allerede Kl. 10½ tog vi hjem, efterat Caroline og jeg havde modtaget Invitation til Ballet næste Aften. Strax vi kom, spiste vi Aftensmad, og derpaa begyndte Dansen Kl. 9. Jeg begyndte dog først Kl. 10 at vise mig paa Brædderne, hvor der kun var 3 hvide og 4 røde Damer, Resten var uldne i alle Kouleurer. Det gik imidlertid ikke efter Kjølerne, og der var saamænd ogsaa mange af Uld-

*) Det var Morten Nielsen fra Usselhusene, der senere flyttede til Gaarden Vesterdaal ved Middelfart, som han og Børn tog Navn efter og er kendte under.

**) 21. 6. 1851 viedes i Tommerup Ungkarl Laurids Grønlund, 31 Aar, og Pigen Maren Kirstine Jørgensdatter, 40 Aar, Forl. var Ole Johan Grønlund og Gmd. Henrik Jørgensen i Mosegaard. Det var altsaa der, dette store Bryllup stod.

kjolerne, der dansede de hvide forbi. Jeg havde den Ære at føre Kotillon op og skal have skilt mig derfra til almindelig Tilfredshed. Kl. 4. kjørte vi hjem i Morgenlysning, og som det var Billeder fra Ballet, dansede Elverpigerne langs med Skovplainerne i den køle Morgenluft . . . .« —

Nr. 18 Carl Henrik Emil Schierning, der var Præst her fra 1869 (Brylle kun til 12. 5. 1877, da dette blev et eget Pastorat), indtil han i 1886 blev forflyttet fra Tommerup til Stillinge Døde 1893.

Nr. 19 Theophilus Elieser Trolle Barfoed, f i Faxe 5. 3. 1831, Søn af Provst Hans Peter B. til Faxe, † 14. 11. 1841, og Christine Elisabeth Priergaard. Stud. 1851, cand. 1858, Lærer ved Borgerdydskolen i Nykjøbing paa F. 59, Sognepræst paa Anholt 69, i Nautrup-S.V. 73, Aars — H. 10. 10. 1877, og i Tommerup 1886 til sin Død 4. 3. 1896, er begr. paa Tommerup nye Kirkegaard. Det hjertlige og hjertensgode var ejendommeligt for ham, og han var tillige en »kunstig Mand, fuld af Indfald, som han fremførte paa en jævn og fornøjelig Maade, og der var ingen Personsanseelse hos ham, han var ens overfor alle. Gift 17. 5. 1861 med Nielsine Margrethe Møller, f. i Rasted 23. 9. 1835, Datter af Stiftsprovst, Dr. phil. Hans Ulrich M. i Toreby, † 1862, og Marie Lov. Hulda Sidenius.

Nr. 20 Conrad Friedrich Valdemar Schmidt-Phiseldock, f. 28. 9. 1851 i Flensborg, Søn af Sognepr. C. O. S.-P. til Brønshøj og Fr. Vilh. A. Bournonville. Student 1870, Kand. 77, pers. Kapl. Ledøje-S. 1877. Kapl. pro loco Herfølge — S. 1881, entl. 12. 6. 1883, opholdt sig en Tid i Frankrig og Schweiz for at studere kirkeligt og theol. Liv hos Protestanterne der og blev noget efter sin Hjemkomst Sognepræst i Snodstrup 20. 5. 1866 og i Tommerup fra 30. 4. 1896 til 27. 9. 1904, da han blev Sognepræst ved St. Hans Kirke i Odense, hvor han døde 7. 2. 1905. I Tommerup satte han sig selv et smukt Minde i sit gode Arbejde for Opførelse af den nye Kirke ved Tommerup St.-By, Broholm Kirke, i hvis Udvalg han var Formand til sin Forflyttelse. Menigheden i Tommerup skænkede en Sølvkrans til hans Baare, der senere af hans Enke blev givet til Broholm Kirke ved dens Indvielse, hvor den siden er opbevaret. S.-P. skrev flere religiøse og theologiske Skrifter. Gift 1. Gang 14. 9. 1882 i Ramløse i Sverrige m. Anna Maria Sigrid Hansen, f. 29. 2. 1856 i Husby i Slesvig, † 26. 2. 1883 i Arcachon, Datter af Provst, Kultusminister A. S. Hansen i Ledøje og Caroline Ju-

liette Mudersparch. 2 Gang 17. 12. 1889 med I d a M a r i e D a g -
m a r A n d e r s e n , f. i Kjøbh. 7. 6. 1859, Datter af Grosserer J.
C. A. M. Andersen og Lousi Westerby.

Nr. 21 T h o r v a l d I n g o m a r P e t e r s e n , f. 22. 8. 1861
i Hjaltese, Søn af Lærer Ras. Holst P. og Kristine Henningsen.
Student fra Odense 1880, Kandidat 16. 1. 1886. Kateket i Ærøskjøbing 12. 11. 1886 og Sognepræst i Sdr. og Nr.-Onsild 22. 8. 1890. Derefter Præst i København fra 1897 indtil 7. 1. 1905, da han blev Sognepræst her i Tommerup og 2. 6. 1907 tillige i det nyoprettede Broholm Kirkedistrikt, og 21. 6. 1911 blev han tillige Feltprovst for 6te Regiment. Gift 7. 1. 1887 i Ollerup med Frederike Elisabeth Jensen, f. 2. 10. 1863 i Rær, Datter af Sognepræst I. P. Jensen i Øster Sjerninge og A. M. Sqvorup.

Degne, Skoleholdere og Skolelærere i Tommerup.

Der har selvfølgelig her som andre Steder været givet Børnene Undervisning længe før, end det kan konstateres ad historisk Vej, hvem der har været Lærere. Men saameget kan dog siges, at her oprindeligt kun har været een Degn baade for Tommerup og Brylle Sogne, og han har boet det første Sted ligesom Præsten i Hovedsognet, men haft Indtægter fra begge Sogne, hvilket fremgaar af Jordebogen for 1572, hvori det hedder: Degnebolig til Tommerop; Saalandt til Degneboligen udi Schoffbøghe 6 Skp. paa Tumgebiery y Brylle march 2 Skp. wed Agerne 1 Skp. Hauffuebjerg ibidem march 1½ Skp. paa Brylle march wed Bagewede 2 Skp. Bøge Agre ibidem 1½ Skp. paa Tommerop march wed Langkier 2 Skp. Summa Saalandt til Degneboligen.

Degnerenthen wdi Tommerop Sogne.

Udi Brylle Sogn giffuer huer mandt Byg 3 Skr. som ere 37 mendt, wnder tagen disse som giffue huer 2 skr. ere 13 mendt, wdi Brylle (2), wdi Gundestrup (4), Appe, Schuppenborg. Udi Rinder (5). Summa 10 ørtig — 1 skr.

Udi Tommerop Sogen: Giffuer 26 mendt huer 3 skr.; men 8 Mænd, Schellhuset*) og Knarreborg*) mindre (7 hver 2 Skpr. 3 hver 1 Skp.) Summa 8 ørtug minus 1 Skp.

---

*) Man faar her at vide, at der allerede 1572 boede Mennesker i Skjelhuset, og at Knarreborg den Gnag har haft mindre Jord at svare af end de andre Gaarde.

Frakommen nogen Jordt paa Brylle march.

Da Biskop Jacob Madsen visiterede Tommerup i 1589, var her en Sædedegn, som hed P e d e r, og hvis Indtægter (Degnerenten) var af Tommerup Sogn IX Ørt og af Brylle Sogn XI Ørt. Han fik et godt Vidnesbryd af Biskoppen.

Peder Bille anbefalede 23. 11. 1634 en Matth. Olsen Fangel til Biskop Hans Michelsen til Degneembedet i Tommerup, men vedkommende klarede sig daarligt ved en Prøve og blev derfor kasseret af Bispen.

P e d e r H a n s e n, ansat som Degn ca. 1645, begr. i Tommerup 11. 11. 1675. Gift i Tommerup 2. 8. 1646 med Anne Pedersdatter som blev begr. sst. 13. 3. 1692. Han tiltalte nogle Beboere for Degnerente for 1659, 60, 61 og 62. Han fik 10. 11. 1661 en Søn døbt Hans. Denne er sagtens Hans Pedersen Degn i Brylle, som blev begr. i Brylle 3. 1. 1700.

I Tommerup Kbg. findes indført: 12. 2. 1670 begr. Anders Nielsen, som boede og døde i Thommerup, hvis Liig de bare om Kirkenen, som icke ehr sheet wdi min Tid, annos 25 Petr. Joh. Falst. — (Det er Degnen, som skriver saaledes; Falst. vil vel sige Falster.)

J o h a n L o r e n t z e n, ansat ca. 1675, begr. 7. 3. 1730 var Sognedegn til disse tvende Sogner paa det 5 Aar over 50 og døde i sit Alders 81de. Gift med Karen Simonsdatter, som blev begr. i Tommerup 10. 6. 1712. Han indgav en Ansøgning til Kongen 23. 11. 1690 og efterlod sig 2 Døtre, Anne Kirstine Johansdatter og Kathrine, gift med Hans Pedersen i Store Pederstrup i Korup Sogn.

C h r i s t o f f e r S c h m i d t, ansat 1730 (Ed. 2. 5.), † 31. 3. 1772, begr. 6. 4., 72 Aar gl. G. i Bogensø Kirke 13. 7. 1730 med Birgitta Kirstina Pedersdatter, † 12. 1. 1772, begr. 20. 1., 64 Aar + 7 Uger. 2 Døtre, Christiane Schmidt, paa Billeshaug 15. 7. 1763 gift med Johannes Kaare, Sognedegn i Nr.-Aaby-Indslev. — Maria Gregoria Schmidt, gift med Sognepræst Jensenius i Vejlbj.

J ø r g e n H e l l t, ansat 1772, men allerede forflyttet som Degn til Kjølstup 1774, † sst. 1782, begr. 12. 4., 52 Aar gl. Gift i Kjølstup 9. 10. 1772 med Hanne Flade, en Datter af Degnen der. Fik 18. 10. 1773 i Tommerup døbt en Son Christian.

Lauritz Lars Hansen Grønlund, døbt 1. 1. 1747, † 28. 2. 1835, 89 Aar gl., Søn af Lars Hansen i Dalby, ansat c. 1774. Gift*) med Anna Cathrine Møller, begr. 29. 3. 1781, 45 Aar og 3 Mdr. Med hende 1 Datter: Christiane Sophie Grønlund, f. 1775. G. 2. 14. 9. 1781 med Maria Sophie Luja Balslev, f. 28. 10. 1753, † 13. 7. 1836, Datter af Sognepræst Ras. Balslev. Med hende 8 Børn: Ras. Grønlund, f. 1. 6. 1782, Maler i Kongens Lyngby. Johannes, f. 18. 9. 1793, Rector i Kolding. — Ole Johan Søltoft, f. 16. 9. 1785, † 17. 9. 1788. Lars Balslev, Degn i Tommerup. Cathrine Marie Juul, f. 5. 6. 1790, † s. D. Ole Johan Søltoft, f. 2. 7. 1791, † 15. 11. 1875. Gaardm. i Tommerup Jens Balslev, f. 10. 2. 1794, † 23. 5. s. A. — En dødfødt Søn 9. 9. 1795. Ved Bispevisetatter hedder det om Degnen Grønlund: 1787 »meget vel«, 1790 »synger godt og catech. efter Pontopp. Ord«, 1793 »ikke ilde«, 1796 »ret vel«, 1799 og 1802 »ikke ilde«. Da Fr. IV. byggede sine mange Rytterskoler, lægges der ogsaa en saadan i Tommerup, over hvilken der var Syn i September 1726, i hvilket det hedder: »Dørene, Vindueskarme og Skaaderne vil drives eller med Lister beslaas. Af Taget er afblæst 29 Tagstene, som skal paalægges.«

Ligefra Reformationen og til disse Rytterskoler's Indretning blev paa Landet kun undervist i Religion, hvilket foregik i Kirken eller i Gaardene af Degnen. Men i Rytterskolerne, i hvilke der blev ansatte særlige Skoleholdere, skulde undervises i flere Fag. Disse Skoleholdere skulde forinden Antagelsen »nøje examineres af Provsten og Sognepræsten i Kirkepatronens, de større Lodsejeres og Fattigmedhjælpernes Overværelse, a) om han kunde undervise Børnene i at læse, b) om han forstod sin Katekismus; at Børnene ret kan fatte deres Børnelærdoms sande Mening, c) om han har gode Testamonia om ulasteligt Forhold, om han ej bander, lyver eller er tilgenegen til Drukken-skab, Lidderlighed eller Ufredelighed.« Endeligt var det d) ønskeligt, at han kunde skrive »ortografice dansk« samt regne saa godt, som i hans Skole behøvedes.« Og derfor skal Provsten »efter befunden Dygtighed« meddele ham Attest »paa slet Papir uden Betaling.« Her i Tommerup synes allerede nogle Aar før at være ansat Skoleholdere; thi i 1734 21. 10. blev begr. M a d s -

*) Dennes Søn var den bekjendte Forfatter Carl Chr. Howitz Grønlund, som var Professor og Laboratorieførstander ved Ny Carlsberg (døde 10. 8. 1901).

Sørensen Abel, 82 Aar gl., om hvem det hedder, at han »havde været Skoleholder i Tommerup i 18 Aar« altsaa i adskillige Aar før den Tid.

Anders Hansen, 1725 Dom. 3 i Tommerup, som Skolemester, gift med Karen Hansdatter, der bygge og boe i Tommerup Skole. 1732, 20. 4., begr. Anders Skoldeholders Søn, Hans, 4 Aar 4 Dage.

Niels Jørgensen, begr. 1768, 24. 10., 61 Aar og 8 Mdr. gl., havde trolig forrettet Skoleembedet i 34 Aar«, gift med Anne Hansdatter, begr. 1773, 1. 8., 68 Aar gl. — 1 Datter.

Andreas Wejer. Som Skoleholder i Tommerup 1769, 25. 5. gift med Anna Mette Frandsdatter Råuberg, † 1773 (begr. 10. 4.), 40 Aar 8 Md. gl. — Han var g. 2 Gange. Han † 1786, begr. 23. 6., 77 Aar gl., men havde allerede i 1778 afstaaet Skolen til.

Christian Henriksen Sølvberg*), der er f. ca. 1733, † 1800, 17. 10., gift med Kirstine Martensen, begr. 1805, 22. 10., 63 Aar gl. Børn: Hans Henrik Sølvberg, da 38 Aar. Bergitte Marie, 26 Aar. Til Deling var 128 Rdl. 4 1/2 15 B. Om ham siger Biskop Bloch i 1787 »ikke ilde«, 1793 »Sølvberg laa syg«, 1796 »nogenledes«, 1799 »ikke ilde«.

Hans Henrik Sølvberg, Skolelærer i Tommerup, Søn af den foregaaende, blev beskikket til Faderens Medhjælper 1793 og havde da allerede i 5 Aar forestaaet Embedet formedelst Faderens Alder og Svaghed og overtog Embedet ved Faderens Død. Han vides 27. 9. 1806 til Kirstine Lindegaard, en Datter af Hans Lindegaard i Tommerup. Forlovere var Hr. Bachmann paa Skaunborg og Skovrider Høeg fra Brahesborg. Sølvberg søgte 1805 om Forbedring af sine Kaar. Han † 15. 2. begr. 22. 2. 1811, 39 Aar 8 Mdr. gl.

Seminarist Lars Balslev Grønlund, f. 20. 3. 1788, † 3. 4. 1839, Søn af Degn G., gift 7. 9. 1811, med Formandens Enke Anne Kirstine Lindegaard. G. 2) 14. 2. 1818 med Dorthea Knudsdatter, 28 Aar, af Tommerup, f. 1789, † 1879 begr. paa den nye Kirkegaard.

*) Chr. Sølvberg var i 1777 bleven antaget af Kammerherre C. Benzon til at »beopagte« Kammerherrens Jagt, da der var Krybskytter paa Naarup og Tommerup Marker, der dog allerede Aaret efter blev opsagt og Sølvberg forbudt at vise sig med Gevær og Hunde paa Benzons Jagt.

P e d e r M a d s e n af Hjerup i Kjerte Sogn, Examen i Skaarup 1825, f. 1805 som Søn af Mads Nielsen. Lærer i Tommerup 1839, Konen fra Mullerød, † ibid 27. 3. 1848, begr. 3. 4., 34 Aar gl., brystsvag.

H a n s N i e l s e n Ø s t e r g a a r d af Øster Hæsinge, f. 24. 12. 1813, Søn af Lærer Østergaard der. Examen i Skaarup 1835, da til Assens Borgerskole, 1843 Andenlærer i Hillerslev og 48 til Tommerup, † 15. 12. 1860.

G u s t. H e n r i k J a g d af Kolding, f. 1818, tog Examen i Skaarup 1839, ansat i Akkerup 43, og 4. 3. 46 i Tallerup og 61 i Tommerup. Folketingsmand 68—70, Afsk. 70. Derefter Bestyrer af en Privatskole i København, † ibid. 16. 3. 1898. Han var gift 1) Valborg Margrethe Bagger, † 31. 5. 1849 i Tallerup, 28 Aar gl., f. i Fraugde, Datter af Lærer Bagger*). Gift 2) 9. 6. 1854 i Tommerup med Marie Kirstine Voldberg Henriksen, 24 Aar, paa Talleruplund.

A n d e r s C h r i s t e n s e n af Sjøgaard v. Assens, f. 10. 4. 1844, Examen i Skaarup 67, Hjælpelærer og 1871 Lærer i Tommerup, tog sin Afsked 1886 og blev Bud ved Rigsdagen, † i Sept. 1906 i Kjæbh.

N i e l s J ø r g e n J e s s e n, f. 12. 9. 1855 i Rold, Søn af Lærer Michael Carl J. ibid. og Karen Jessen. Exam. fra Jelling 1876, Hjælpelærer i Kjæng 1877-78, Lærer i Kivsmose 14. 6. 1878, Brunsvig 2. 11. 1882, Tommerup 19. 7. 1886. G. i Svansholm, Aaby Sogn 22. 6. 79 med Marie Sophie Frederikke Strandbygaard, f. 27. 5. 1856 i Svansholm. Datter af Proprietær Chr. N. Strandbygaard og Kirstine Strandbygaard.

Tommerup Skole var den eneste Skole i hele Sognet lige til 1846, i hvilket Aar Tallerup Skole blev bygget, og den første Lærer her var:

G u s t. H e n r i k J a g d, der blev ansat her 4. 3. 46; se Tommerup. **F r e d e r i k T e r k i l d s e n B r a m m i n g e**, født 1834, Examen 1853 fra Jellinge, 2. 2. 1854 Lærer i Ring i Jylland og fra 1861 i Tallerup, † 190. g. m. Han blev vist stor Opmærksomhed ved sit 40 Aars Lærerjubilæum 1904 fra Elever og Venner.

---

*) Se Brylle Sogn af Møller.

Alfred Bramminge, S. af foregaaende, f. 18 . . , † 10 . . ,
ugift.

I. Th. Jensen kom fra Aalborg til Tallerup 1910, er Kirkesanger ved Broholm Kirke.

Frøken Simonsen var her fra 1910 til 1919, hvorefter Frøken Marie Flindt fra Uubberud blev ansat her. Endvidere er et nyt Embede ved denne Skole 1. 5. 1920 bleven besat med **Christoffer Jørgensen** fra Holte, f. 21. 5. 1889 i Kjøng, g. 1. 7. 1922 m. Elna Nygaard Petersen, f. i. Melby.

Som det fremgaar af flere Ting og da især af Folketællingen, er Folketallet steget ganske betydeligt, saaledes er det let forstaaeligt, at der maatte bygges flere Skoler endnu. Den næste blev **Kivsmose Skole**, som er opført 1862.

L. Bülmann blev den første Lærer her indtil 1866, da han blev forflyttet til Fangel. Han var gift med en Datter af Kjøbmand Preisler i Odense.

Anders Andersen var her fra 1867 til 1877, da han blev forflyttet til Holevad, hvor han døde.

Anders Møller, f. 5. 4. 1852 paa Tallerup, Søn af Proprietær Peder Møller der. Exam. Skaarup. 1872, blev Lærer i Kivsmose 19. 8. 1877 og forflyttes 78 til Struer og 83 til Vor-mark, hvor han døde 18. 4. 1898.

Niels Jørgen Jessen fra 78 til 1882, se under Tommerup.

Hans Chr. A. Brunse, f. i Brunsvig 19. 7. 1857, Søn af Gaard. Anders Mortensen og Ane Marie Andersdatter. Exam. Skaarup 1878, straks Lærer i Tørring, 1881 i Langø og 83 her, 86 i Brunsvig og 94 i Korup. G. i Veringe 17. 5. 1881 m. Oline Nielsen, f. i Hjælmerup 23. 6. 1857. Datter af Gmd. Niels Nielsen og Anne Rasmusdatter.

Rasmus Hansen, f. 1860 i Brylle, Søn af Gmd. Hans Nielsen, var først Lærer paa Kindstrup Børnehjem og en kortere Tid Hjælpelærer, indtil han i 1886 blev Lærer i Kivsmose.

I 1918 blev bygget en Forskole, der ledes af Frøken Marie Christensen fra Brandsø.

De danske Statsbaner har nu et af sine Knudepunkter her i Tommerup. Hovedlinien fra Nyborg til Stribo blev aabnet paa Dronningens Fødselsdag 7. 9. 1865, og da det rygtedes, at Kongen, der selv aabnede Trafiken, vilde gjøre Ophold her i Tommerup, blev en Deputation sendt op til Sognepræsten, den gl. Pastor de Thurah, for at formaa ham til at holde en Tale til Kongen ved hans Ankomst. Ret betegnende baade for »den gamle Thurah« og for det alm. Omdømme af Resultatet af vor sidste sørgelige Krig, hvis dybe Saar jo da smertede haardt, skal Præsten have svaret Deputationen følgende: «Nej! for rose Kongen kan jeg ikke; laste ham vil jeg ikke; og Smiger er jeg ikke oplagt til!» Følgen blev, at de maatte nøjes med, at Lærer Jagt tog ned med Børnene og sang for Kongen.

TOMMERUP STATIONSBY, SET FRA BROHOLM KIRKE.

Den første Forvalter paa Stationen var Hans Jørgen Dickmann,*) der 1875 afløstet af Christian Frederik Ingerslev, som var her til 1894, da Carl Thomsen kom; men han forflyttedes i 1899 til Skanderborg, og Eftermanden her blev . . . Parelius, som kun var i Embedet nogle faa Maaneder, idet han blev kjørt til Døde af Toget ved Knarreborg St. Saa kom Hans Heinrich Wilhelm Hoyer i Aaret

*) Født 29. 8. 1821 paa Follerupgaard, fra 20. 5. 1864 Stationsforvalter i Tommerup, og fra 7. 1. 1874 i Vinderup Station, døde 6. 2. 1876.

1900, der ligesom de efterfølgende Bestyrere af Stationen nu blev kaldt Forstander. Høyer blev 1912 forfremmet til Aarhus og efterfulgtes her af Johannes Erik Fryden Dahl, der i 1922 blev forflyttet til Nyborg, og nu er Forstander van Deurs, Chef for Stationen, og er ligesom alle de foregaaende Postexpedient Kgl. Vejer og Maaber tillige.

I Aaret 1884, 1. 7., blev Statsbanen fra Tommerup til Assens aabnet for Trafiken, og en Station anlagt ved Gaarden Knarrerborg, hvilket Navn gik over paa Stationen. Den første Forstander blev Premierløjtnant Peter Ferdinand Rørby, der allerede blev Dbmd. 9. 9. 1849. Han tog sin Afsked 1896 og afløstes af Louis Chr. August Jørck, der kun var her et Aar og efterfulgtes af Ludvig Ravnkilde til 1899. Saa kom Johannes Julius Sophus Wiberg, der forud i mange Aar havde været Forvalter i Forlev paa Sjælland og tog sin Afsked 1905 og erstattedes af Emanuel Rudolph Pedersen, som var her til 1913, da Hans Christensen kom for allerede af tage sin Afsked i 1916, og Hr. Stoumann ansattes.

Nu er Sognefoged en ældgammel Institution; men det synes som om man navnlig i ældre Tider har haft Vanskeligheder ved at skaffe Sognefogden fornøden Respekt overfor Befolkningen. Derfor var det ikke ualmindeligt, at de Mænd, som kunde være bedst skikket til Bestillingen, vægrede sig ved at modtage Embedet. For at ophæve dette Misforhold paabødes det ved Forordning 11. 11. 1791, at »Sognefogden af Almuen skulde ansees som den fornemste og mest agtede Mand,« hvilket bl. a. skulde finde Udtryk derved, at han »ved deres Gjæstebud og Samkvemme skulde indtage Hæderspladsen ved den øverste Bordende«. Om dette har hjulpet noget, er et andet Spørgsmaal.

Af Sogefogder kendes nogle, saaledes har vi set, at Hans Kam var Sognefoged 1758 og Jens Andersen i 1806, entl. 3. 12. 1826. Jens Sørensen var Sognefoged-Medhjælper*) i 1806 og 1817. Jacob Jensen 1818, † 1835, og Niels Jørgensen var Sognefoged-Medhjælper 4. 4. 1835, entl. 30. 11. 1844. Gaard. Rasmus Jensen i Tallerup blev Sognefoged efter Faderen 3. 12. 1826, entl. 20. 11. 1847. Anders Nielsen var Medhjælper 30. 11. 1844. Waidtlow blev

*) Eller Bondefoged, som disse Medhjælpere ogsaa kaldes.

Sognefoged 20. 11. 1847; han døde 1855, da Niels Larsen Kildebjerg kom i Stedet til midt i Firserne og afløstes af A. Møller, Tallerup, som dog bad sig fri 1890 og efterfulgtes af L. Bang Lilleskov. Ved hans Død 1912 blev Kjøbm. Kaare Sognefoged til 1921, da han rejste bort og Peder Kildebjerg fulgte efter. Da han døde 1923, blev Johannes Andersen i Skjelhuset Sognefoged. For ca. 70 Aar siden deltes Sognet i 2 Sognefogeddistrikter, og i den sydlige Del blev Rasmus Madsen Sognefoged i mange Aar. Efter ham kom Hans Larsen i Brunsegaarden og dernæst Chr. Drud, efter hvis Død Ras. Hansen, Ellegaard blev Sognefoged.

Deltagere i Krigene 1848—50 og 1864 fra Tommerup.

Ogsaa dette Sogn har afgivet sit Kontingent til Fædrelandets Forsvar. Mange af de unge Mænd kom hjem igjen efter de mange haarde Kampe. Sognepræsten, den »gamle Thurah«, havde en Søn, Lauritz de Thurah, der gik frivillig med i 1848, avancerede til Kaptajn og udmærkede sig i flere Træfninger og blev Ridder af Dbg. efter Slaget ved Isted.

Ved hans Kompagni stod den unge Peder Møller fra Tallerup, der efterhaanden forfremmedes under Krigen til Sergeant. En anden ung menig Mand, Morten Nielsen*) fra Usselhusene, her fra Sognet førte under Felttoget 1848—50 en meget interessant Dagbog, som beundredes selv af akademisk dannede Mænd. Alle disse kom tilbage og levede i mange Aar efter.

Faldne Krigere 1848—50.

Af de faldne kan nævnes: Rasmus Jensen, Tommerup 8, som stod ved 3 Jægerkorps 4. 35, der faldt 23. 4. 1848 (Cohen S. 94, Vaupel S. 418), det er nok den Rasmus Jensen Fugl, som blev f. i Tommerup 19. 12. 1820, Søn af Gmd. Jens Chr. Rasmussen Fugl og Dorthea Pedersdatter; men kan ogsaa være den Rasmus Jensen, der blev f. i Stenløsholms (Hus) i Tommerup 9. 3. 1823 Søn af Ane Kirstine Jensdatter og udl. Bf. Jens Larsen, Dragon ved 4 Eskadron i Odense, og endelig kan have været den Rasmus Jensen, som blev f. paa Tommerup Mark 7. 7. 1825, Søn af Hmd. og Smed Jens Larsen Fugl og Maren Larsdatter.

---

*) Søn af Guld. Niels Hansen, der først døde 1889, ca. 90 Aar gl.

Jæger Claus Rasmussen, Tommerup, 7 ved 3 Jægerkorps 4. 18., faldt ved Isted 25. 7. 1850 (Cohen, S. 75. Vaupel S. 378). Han var født i Tommerup 23. 11. 1811. Søn af Boelsmand Rasmus Rasmussen og Ane Marie Clausdatter.

Underkorporal Jørgen Hansen, Tommerup, 7 ved 6 Dragonregiment. 1. 18. død i Flensborg 23. 10. af Tyfus, begr. paa St. Marie Kirkegaard 1. 11. (Cohen S. 169). Han var f. i Tidselroe Stedet, ligeoverfor Grevogaarden. 7. 1. 1820, Søn af Hmd. og Skomager Hans Jørgen Hansen og Anne Hansdatter. Dog kan han tænkes at være den Jørgen Hansen, som blev f. i Tommerup 22. 3. 1824, Søn af Hmd. Hans Thomsen og Johanne Henningsdatter.

Falden 1864.

Menig Christian Hansen, Tommerup, af 5. Inf.-Rgm. 7. 501, † paa Augustenborg Laz. 26. 4. af Sygdom, begr. paa Augustenborg Kirkegaard, 1. 5. (Cohen, 114). Han var f. 11. 7. 1840 i Hengelsgaarden, Søn af Johanne Marie Hansdatter og Tjenestekarl Rasmus Hansen i Usselhusene.

Menig Ole Rasmussen, Tommerup, af 16. Inf.-Reg. 2. 139, faldt ved Dybbøl 16. 4., begr. paa Sønderborg Kirkegaard 19. 4. (Cohen. 141). Han var født i Strudsberghuset 25. 3. 1833, Søn af Husmand Rasmus Olsen og Anne Marie Rasmusdatter.

Menig Hans Nielsen, Usselhusene, af 16. Inf.-Reg. 2. 126., saaret 7. 4., † paa Augustenborg Laz. 19. 4., begr. paa Augustenborg Kirkegaard 22. 4. (Cohen 141). Han var født i Usselhusene 17. 3. 1834, Søn af Bmd. Niels Jacobsen og Anne Hansdatter.

Menig Hans Vilhelm Høgh, Tommerup, af 16. Inf.-Reg. 8. 66, faldt ved Dybbøl 14. 4., begr. paa Sønderborg Kirkegaard 19. 4. (Cohen 143). Han var født i Tommerup 16. 9. 1833, Søn af Kobbetsmed Johan Daniel Høgh og Gjordenoder Sophie Nielsen.

Underkorporal Anders Christensen, Tommerup, af 17. Inf.-Reg. 7. 170., savnet ved Dybbøl 18. 4. (Cohen 147). Findes ikke i Kirkebøger, saa han maa være født i et andet Sogn, og Forældrene senere flyttet her til Sognet.

Menig Peder Jensen, Tommerup, ved 18. Inf.-Reg. 5. 119, faldt ved Mysunde 2. 2., begr. paa Flensborg Kirkegaard 6. 2. (Cohen 151). Han var Søn af Hmd. Jens Pedersen og Johanne Mathiasdatter og født i Birkebjerg 13. 6. 1832.

Underkorporal A n d e r s H a n s e n, Tommerup, af 19de Inf. Reg., † paa Horsens Laz. 12. 3. af Tyfus, begr. i Horsens 15. 3. (Cohen 154). Han er vistnok Søn af Hans Larsen og Maren Jensdatter og født i Lindholmstedet 26. 6. 1832, men kan ogsaa være Søn af Husfæster Hans Hansen og Anne Andersdatter og født i Femtningen 24. 10. 1835, og kan ogsaa være Søn af Hmd. og Bødker Hans Andersen, f. i Tommerup 25. 11. 1830.

Menig C h r i s t i a n P e d e r H a n s e n, Tommerup, af 19de Inf. Reg. 6. 543, † paa Odense Laz. Slot 1/7 af Empyema, begr. paa Odense Kirkegaard 5. 7. (Cohen, 155), 33 Aar gl., var gift (St. Hans Kbg.). Han var født i Tommerup 3. 12. 1829, Søn af Hmd. Hans Pedersen og Johanne Dorthea Johansdatter.

Alt i alt et stort Mandefald fra dette ene Sogn.

★

Lidt om den kommunale Udvikling!

Alt hvad der kommer ind under Kommunen*) i vore Dage, spreder om et saa vidt Føldt, at det vilde fylde flere Bøger, om det hele skulde beskrives, selv for et enkelt Sogn. Jeg behøver blot at nævne enkelte Ting som: Fattigvæsen, Skolevæsen, Vejvæsen, Brandvæsen, Befordringsvæsen, Sundhedsvæsen, Hegnsvæsen, Vandløbsvæsen, Sandflugtvæsen o. s. v., for at enhver kan forstaa, hvor uoverkommeligt det vilde være, om det hele blot skulde behandles rent overfladisk. Jeg nødes derfor til at behandle denne Sag meget kortfattet.

Allerede langt tilbage i Tiden finder vi Tegn til et kommunalt Styre, bl. a. i Kong Chr. III. Reses af 1558, hvor der i Kap. 62 er Tale om Fattigvæsenet siges: »Næst efter at have omtalt den Mængde »Staadere og Tryglere, der løber omkring udi Riget, og bede Guds Almisser«, af hvilke kun de gamle og sjuge skulde meddeies Tegen, at de mue (maa) gange og bede om Almisser — medens de karske og føre henvises til Arbejde og, naar dette ej nytte, »af Hvermand skulle tages til Trældom og Arbejde« — omtales Fattigforholdene paa Landet, hvor det tillades »de fattige« paa Landsbyerne at tigge deres Brød i det Sogn, hvori de ere fødte eller bo« — og »naar dette er saa ringe og de fattige saa

*) Navnet stammer fra Frankrig, hvor det oprindelig betegnede de Købstæder, som i Middelalderen efter langvarige Kampe havde opnaaet Ret til selv at styre deres Anliggender.

mange, at Sognen ikke kan forsørge dem, da skulle Sognepræsten og Kirkeværgen i hvert Sogn, hvortil de komme for at erlange om udi Herredet oc bede om Almisse.«, dog skulle de fremstille sig for Herredsfogden samt Sognepræsten og Kirkeværgen i hvert Sogn, hvortil de komme, for at erholde Tegn af disse, hvorefter de erholdt Tilladelse til at bede om Almisse, men gav ovennævnte nogen uværdig Brev eller Tegn hertil, da »skulle de bøde deres 10 Mark Penninge, Halvdelen til Kircken og Halvdelen til nærmeste Hospital.«

Saaledes var altsaa ogsaa Fattigvæsenets Ordning her i Sognet paa den Tid.

I »Danske Lov« forekommer et Udtryk: »paa det Sognene kand blive tilsammen, som de fra Arrilds Tid været haver«; som dog kun sigter til det rent kirkelige Omraade; thi de under et Præstekald forenede Hoved- og Annekssogne var tidligere i kommunal Henseende hver for sig et selvstændigt Høle, hvis Fattigskole og endnu mindre Vejevæsen o. s. v. ikke stod i nogen- somhelst Forbindelse med Søstersognet. Et tydelig Bevis herfor ses ogsaa i et af Beboerne i Brylle*) Sogn udsent Avertissement i »Ads. Efterretn.« Nr. 22 for 1802 hvori de meddeler, at alle »omstreffende Betlere fra andre Sogne vil blive afviste«, men til Gengæld »opfordrer de enhver at optage og indbringe hertil Sognet alle dem fra Brylle Sogn, som betle omkring i Landet, og alle Omkostninger herfor vil blive betalte!

Først ved Rglm. af 5/7 1803 fandt der en delvis Sammenlutning Sted, idet de i kirkelig Henseende sammenhørende Sogne ogsaa fik fælles Fattigvæsen, og det er da i denne Anledning, at de saaledes forenede Sogne første Gang fremtræder under Fællesbetegnelsen »Commune«. Denne saaledes paabegyndte Sammenlutning udvikledes yderligere ved Anordn. af 13/8 1841, hvorved Sognene undergaves en Fælles-Bestyrelse af Sogneforstanderskab. Skønt Fattig- og Skolevæsen m. v. til en vis Grad sammensloges den Gang, saa var det dog først ved Landkommunalloven af 6. 7. 1867, at der endelig opnaaedes fuldstændig kommunal Enhed, saaledes at de sammenhørende Sognes Fornødenheder udrededes af den fælles Kommunekasse, der bestyredes af et fælles Sogneraad.

---

*) der i flere Hundrede Aar var Anneks til Tommerup.

Indtil 12/5 1877 forblev Tommerup og Brylle sammen i geistlig Henseende og indtil 1900 i kommunal. Derefter var de hver for sig indtil 1906, da Tommerup atter fik et Aneks i det nye Broholm Kirkedistrikt, hvortil der hører Dele af Brylle, Ubberud og Vissenbjerg foruden den nordlige Del af Tommerup.

I Tommerup og Brylle Sognearkiv findes en Mængde gamle Protokoller, der giver fortrinlige Oplysninger om Kommunens Udvikling og Forhold gennem Tiderne. Der findes bl. a. Fattigkommissionens Forhandlingsprotokol, begyndt 22/11 1803, da følgende var tilstede: Sognepræst Rasmussen, den konstituerede Politimester, Procurator Føns, Kommunens største Lodsejer, Christian Henriksen, fra lille Stærmose, samt endvidere de 4 Mænd: Gmd. Ras. Fugl og Gmd. Jens Sørensen Ellemann af Tommerup og Gmd. Hans Greve og Ras. Ploug af Brylle. Ved dette Møde forelaa straks Ansøgning fra 33 fattige om Hjælp af Sognet. Der gives gennemgaaende en ganske udmærket Karakteristik af alle de fattige, blandt hvilke der ofte findes Gaardmandsbørn. I Aaret 1812 er denne Protokol underskrevet af Politimester Falbe, Pastor Lund, Jørgen Kam, Jeppe Thoboe, Ras. Knarreborg, Ras Hansen, Chr. Christoffersen, Lars Rasmussen og Povel Appø.

I Aaret 1841, 29/12, blev Sogneforstanderskabet indbudt til en Samling af Aldersformanden, Ole Johan Grønlund, hvor man vedtog en Arbejdsfordeling og at holde alle Møderne i Præstegaarden. Protokollen er underskrevet af Pastor Lund, Waidtløv, R. Rasmussen, Ole Larsen, Ras. Rasmussen Ploug, O. J. Grønlund, Ras. Kam, Henrik Jørgensen og Niels Pedersen. Da Pastor Lund var død, valgtes Sognefoged Jørgen Hansen 11/5 1848 til Fmd., indtil den nye Sognepræst var ankommen, men Provst Struer i Brændekilde er dog til Stede ved de fleste Møder. Ved Forstanderskabets Møde 12/9 1848 har den nye Sognepræst, de Thurah, Formandspladsen, som han beholdt indtil 2/1 1856, da Ole Ovøsen fra Skræppenborg blev valgt til Fmd., hvorefter alle Møderne holdtes hos ham. Den 2/1 1862 valgtes Sognefoged Niels Larsen, Kildebjerg, til Fmd. og 2/1 1866 P. Rasmussen, Kamgaarden, som fungerede til 3/1 1871, da J. Chr. Jessen, Talleruplund, valgtes; han afløstes atter 4/1 1877 af P. Rasmussen, Kamgaard, der fungerede

indtil 4/1 1882, da Lærer N. Christensen blev valgt. Denne afløstes dog allerede Aaret efter af Lærer A. Pinborg, som forestod Formandskabet i 12 Aar, til han 3/1 1895 afløstes af H. Jensen, Store Appe, men 5/3 1897 valgtes J. H. Stærmose og 3/1 98 Lauritz Jeppesen Thobo, der bad sig fritaget ved næste Møde 15/1 98, da L. Christensen i Brylle valgtes. Fra Nytaarsdag 1900 blev Sognene skildte, og Jørgen Grønlund blev Fmd. for Sogneraadet her indtil 1/1 1903, da han afløstes af Jacob H. Stærmose indtil 26/11 1918 da Lærer Hansen i Kivsmose kom i Stedet, som atter gik af 1/4 1922, og A. J. Andersen blev Fmd.

*

Af trykt Literatur er benyttet følgende: Testamenter fra Danmarks Middelalder af Erslev. Breve fra Middelalder, Kancelliets Brevbøger og Kancelliregistranterne, Barner: Rosenkrantzernes Historie, Tidsskrift for Nordisk Oldkyndighed. Og desuden skylder jeg Tak til Fru Pastorinde Møller i Odense, der velvilligt har overladt mig en Mængde Noter, nedskrevet af hendes afløde Mand, Pastor J. M. Møller.